

Средновековната църква

Църквата по времето на Константин.

I. Въведение

Терминът „средновековие“ се отнася до периода от историята, известен като Средновековие. Векове, между древността и съвременните времена. Историците обикновено считат падането на Римската империя за отбелязване на края на древността, а Ренесанса и Реформацията за отбелязване на началото на съвременните времена. Целта на тази статия е да предостави информация за изучаването на онези части от различните пророчества в Откровението, които се отнасят до този период от историята. Същото важи и за следващата статия „Реформацията и нататък“. За по-ранния период от църковната история вижте том... VI, стр. 17-70, а за църквата на Реформацията и по-новото време, том VII, стр. 41-79.

Упадък на Римската империя. — Упадъкът и падението на Римската империя обхващат период от няколко века. Блестящото царуване на първия император Август (27 г. пр.н.е. – 14 г. сл. Хр. ; виж том VI, стр. 72-75), бележи златния век на римската история. С малки изключения, императорите от Август до последния (свален през 476 г.) рядко са били нещо повече от посредствени, а историята на Западната Римска империя през почти целия ѝ живот от около пет века, особено от Марк Аврелий нататък, е история на постепенен упадък. Към края на 3 век сл. Хр. процесът на разпад е достигнал напреднал етап. Вярно е, че реорганизацията на империята от Диоклециан

и Константин (виж стр. 18–20) служи за известно време, за да спре низходящата тенденция, но след това процесът на разпад протича с все по-бързи темпове. С IV век започва дългата поредица от варварски нашествия от север (виж стр. 20–22), които значително ускоряват процеса.

Въпреки че последният император на Запад е свален през 476 г., на Изток е останал император в Константинопол, както е имало откакто Константин преместил седалището на управлението там от Рим през 330 г. Всъщност Източната Римска империя е съществувала близо хиляда години по-дълго, до 1453 г. Вярно е, че 476 г. е традиционната дата за края на древен Рим и следователно за началото на Средновековието, но е очевидно, че средновековието може да се отчита и от която и да е друга важна дата преди или след тази година. Съответно, някои са считали царуването на Константин Велики (първият от дългата редица така наречени християнски императори) за подходящ граничен маркер между древността и средновековието и предвид факта, че статията, разглеждаща ранната църква в том VI, проследява развитието приблизително до царуването на Константин, настоящата статия ще проследи хода на събитията от неговото време нататък. Други предполагат, че царуването на Юстиниан Велики (527–565) и Готските войни са разделителни точки между древната и средновековната история. Въпреки това, историците обикновено считат понтификата на папа Григорий Велики (590–604; виж стр. 25) за най-подходящата точка, от която да се започне от Средновековието. Двете най-значими институции на Западна Европа през средновековния период са Римокатолическата църква и, от 800 г. нататък, Свещената Римска империя.

Развитие на Църквата. – С постепенното упадък на Римската империя, църквата съответно разшири и увеличи властта си. Както е установено от нейния Божествен Основател, църквата първоначално се характеризира с възхитителна чистота на живота и яснота на доктрината (вижте върху Откр. 2:2–6). Тя има сравнително проста и ефективна организация, която контрастира със сложната монархическа система, характеризираща средновековното папство. Започвайки като забранена секта, отхвърляна и тормозена от евреите, презирана и очерняна от образовани езичници и преследвана периодично от езическо римско правителство, решено да го унищожи, християнството въпреки това нараства числено, по обхват (вижте Църквата преди мисионерските пътувания на Павел и Църквата по времето на Константин, Църквата в края на служението на Павел) и по уважение сред мислещите хора. Вижте том IV, стр. 834–838; VI, стр. 61.

Към 3-ти век църквата започва да има свои собствени сгради за богослужение и, макар и да не се е легализирала, е започнала да притежава собственост. Организацията ѝ става по-сложна. Председателстващите старейшини на конгрегациите в големите градове придобиват уникална позиция като „надзорници“, а след това и като управляващи епископи, центрове на нарастваща църковна власт (виж том VI, стр. 37–43). Когато спорове по доктринални въпроси разкъсват църквата и започват да се формират секти, епископите са считани – поради вярата в „апостолското наследяване“ – за образци на ортодоксалността и всеки от тях започва да се обръща към своите предшественици за прецеденти в тълкуването и прилагането на традициите на църквата. В доктриналните спорове, които възникват все по-често, доверието в Библията като единствен израз на доктриналната вяра отслабва и все повече се позовава на традицията. С разширяването си църквата заимства, понякога съзнателно, а понякога несъзнателно, от езичниците, които завладява, и практики, напълно непознати в апостолската църква, стават част от църковния живот (виж том VI, стр. 64–67). По този начин, докато външните

Докато се постигаха консолидация и разширяване, вътрешно църквата започна да губи своята апостолска простота и чистота и дори преди да постигне правен статут, бяха положени основите за развитието на гордата, земноцентрична църква от Средновековието.

II. Християнски Рим, папството (313–590 г. сл. Хр.)

Константин и християнството. — Когато Константин Велики постигнал пурпурния цвят през През 311 г. той се озовава начело на империя, страдаща от тромава административна система, неорганизирана армия и паническа икономика. Освен това, моралът на многоезичното население, с пъстър произход и обичаи, е бил в етичен и духовен банкрут. Политиката на Константин, един далновиден владетел, е била да обедини народа на империята, за да възстанови институциите ѝ и да постигне единство, на което не се е радвала в продължение на два века.

Той се заел да реорганизира армията, да укрепи икономическия живот на империята и да намери панацея за социалните, моралните и духовните злини на хората. Сигнал до убеждението, че обединението на всички религии би било основен принос за единството и стабилността на империята – трудна задача предвид безкрайното разнообразие от религии и социални обичаи, които съществували. Самият Константин бил поклонник на слънцето под формата на Аполон, готов да признае Исус Христос – „Слънцето на правдата“ – като друго проявление на слънчевото божество. В някои прилики между църквата и езичеството, произтичащи от взаимно заемане, той първоначално си помислил, че вижда възможност за създаване на единен имперски култ към слънцето, обединяващ християните и поклонниците на слънцето.

Номиналното му обръщане към християнството се случва едва през 323 или 325 г.

Но преди това Константин беше предприел още по-драматична и мащабна стъпка. През 313 г. той убедил своя съимператор Лициний да се присъедини към него в декрет, предоставящ пълна религиозна свобода в цялата империя, като по-специално определил християнството като секта, която отсега нататък трябвало да бъде призната и да ѝ бъдат предоставени пълни права. До този момент християните гледали на правителството като на враг, защото то било езическо. Подчинявайки се на наставлението на Павел, те почитали правителството като необходима връзка за обединяване на обществото, но също така прилагали Господната заповед да дават на Цезар само това, което му принадлежи по закон. Освен това, за да може Бог да има предимство, Петър заповядал, че когато е невъзможно да се направят и двете, християните трябва да направят избора да се подчиняват на Бога, а не на хората. Тертулиан (ок. 200 г.) и Лактанций (IV век) настоявали, че императорът не трябва да се намесва в свободата на църквата да се покланя на Бога. Приемайки тези принципи, църквата, въпреки липсата на свобода, продължила да върши работата си за Бога на земята, често изправена пред преследване, но също така се възползвала напълно от толерантността, когато тя била разширена.

Когато Константин легализира църквата през 313 г., тя е принудена да преразгледа мнението си за държавата и приветства едно благосклонно правителство като свой приятел. След декрета си за освобождение Константин издава други декрети, благоприятстващи църквата в различните ѝ дейности, с предоставяне на средства, привилегии и правомощия, както съдебни, така и изпълнителни.

Тъй като много християни са използвали неделята като ден за поклонение повече от век и половина и тъй като много поклонници на слънцето са започнали да считат първия ден от седмицата за специален астрологичен „ден на слънцето“, той издал първия в света неделен закон (321 г.), призовавайки за почивка от труда на този ден (виж том VI, стр. 48–52).

Константин не е направил християнството държавна религия, а в някои отношения бюрократичен акт. на държавата. Църквата приемаше тези привидни облаги с удовлетворение, без да осъзнава

присъщата им опасност, докато не възникна въпросът дали държавата трябва да доминира над църквата.

Смъртта на Константин разкри това, което винаги е било слабост на римската конституция, а именно липсата на установена разпоредба за императорското наследяване. Управлението на империята се прехвърли върху тримата сина на Константин, като единият от тях зае западната част, друг - централната, а третият - източната. Въпреки че империята не беше официално разделена, нейното управление беше разделено, следвайки пример, даден на Константин от неудобното споразумение на неговия предшественик Диоклециан. От тримата сина на Константин един беше арианин (виж стр. 22, 23) и църквата на Запад, силно антиарианска, издържа известно време управлението на ариански император.

Компромис и отстъпничество. – По време и след управлението на Константин църквата, освободен от тревога относно отношенията си с държавата, се забъркал в доктринални спорове, които довели до кристализирана догма, и по този начин християнството се превърнало в система от вероизповедания. Църквата постигнала привиден успех в очите на хората, но вече се била отстъпила в очите на Бога. Езическото било християнизирано, но едновременно с това християнството погълнало много от езическото. Църквата триумфирала в света, но не и в собствената си душа; и когато император Юлиан, племенник на Константин и отстъпник от християнството, който се стремил да възроди езическото, починал от бойни рани, се предполага, че е признал: „Галилеяните, ти победи.“ Той не осъзнаваше, че именно покварата на последователите на галилеянина го е накарала да се отвърне от галилеянина.

Августин, северноафриканският теолог, сега смело подхвана и разшири по-ранно учение на Ориген Александрийски, че църквата вече не е нужно да очаква своя триумф в катастрофален край на света при второто пришествие на Христос. Вместо това, казва той, тя трябва да се стреми към постепенно постигане на успех като победоносен „град Божий“ на земята, побеждавайки сатанинския „град“ на този свят (виж стр. 21). Постигането на това стана надеждата и целта на постоянно отстъпващата църква като велика политико-църковна система, която ръководи политиката ѝ оттогава. Всъщност, църквата все повече се превръщаше в институционална надежда на хората, докато империята упадаше.

Указите на Константин и активната му подкрепа на религията не спряха фаталната болест, която разяждаше сърцето на Рим. Политическият, икономическият, социалният и моралният упадък продължиха. Падането на Рим нямаше една-единствена причина. Той се разпадна до голяма степен от вътрешен упадък, а също и от външни причини.

Варварското проникване. – Векове преди да се превърнат в заплаха, варварските племена на север са се взирали над пределите на Рим, удивлявани от богатството му и удобствата, на които се радвал народът му. В граничните войни на Рим големи групи от северни племена са били пленявани, продавани в робство и използвани като гладиатори в цирковете и като помощни войници в римската армия. Понякога тези племена са се връщали у дома с истории за богатството на Рим и варварите са започвали да желаят да имат дял от тези материални блага. Варварски ветерани от помощните легиони са били настанявани като гарнизонни войски по границите, за да отблъскват атаки от собствените си роднини, които са се опитвали да преминат границата. С нарастването на натиска на тези алчни племена, групи от бойци са се събирали около вожд и семейства, кланове и накрая цели племена са нахлували през границите. Дълго време Рим е успявал да абсорбира тези имигранти, заселвайки ги на освободени земи и използвайки ги за увеличаване на изчерпаната работна сила на империята. Понякога водачите на тези тевтонски варвари, главно

Германски, постигнали политическа власт в империята и въпреки законите, които забранявали брака на латинец с германец, започнали да се сключват смесени бракове. Навсякъде на запад от Адриатическо море и Дунавската долина още през IV век започват да се формират зачатъци на романо-тевтонска култура.

Арианство. — Тук трябва да се обсъди арианската ерес (виж том V, стр. 914; виж върху Дан. 7:8), възприета от няколко варварски племена. Тя е била проблем за римокатолицизма и папството повече на църковно-политическо, отколкото на духовно и богословско ниво. Арианите заявявали, че имат само един Бог, Отец, като Исус Христос е приет в сферата на подчинение на Бога. Това учение изглеждало много по-просто от тринитаризма и затова езическите племена, които влезли в империята, по-лесно приели арианството. (За обсъждане на богословските аспекти на арианството вижте в Допълнителна бележка към Йоан 1 в том V, стр. 914, 915.)

Арианският клон на християнството обаче никога не е усъвършенствал цялостна църковна организация, както е направил римокатолицизмът с неговата папска йерархия; и през V и VI век арианството изглежда е лишено от агресивността на Римската църква. Западният католицизъм е имал най-големи трудности с тази секта в средата на IV век, когато синовете на Константин, единият от които е бил арианин, са управлявали империята. По едно време римският епископ всъщност е бил склонен да се присъедини към арианското учение. На Изток арианството продължава по-силно и отслабва Гръцката православна църква за известно време.

Варварските нашествия. — Времето на мирното германско проникване е последвано от потопа. Цели племена преминават границите от север, понякога следвайки речните долини и сякаш заливат империята. Варварските орди идват не за да видят, а за да притежават, и където целите им са били потиснати, те се бият, опустошават и разрушават. Не само провинциалните градове са обсадени, но и самият Рим е атакуван. Августин размишлява върху великата тема на книгата си „Божият град“, докато вандалите обсаждат Картаген в Северна Африка (430 г.). Хората от Римската империя едва могат да повярват, че Рим и други големи градове са атакувани.

Вестготите, вече ариански християни, когато се преместили в империята, нахлули в Италия, разграбили Рим (410 г.), след което се преместили през северното средиземноморско крайбрежие в Галия (Франция) и накрая в Испания, където основали кралство. Това кралство обаче не успяло да оцелее след по-късно нашествие на мюсюлманските маври от Северна Африка (711–719 г.) и от руините му се появила днешната Испания. Оставяйки част от своя брой в Швабия, свевите преминали през Галия (406 г.) и заели северозападния ъгъл на Испанския полуостров, където били положени основите на днешна Португалия. Бургунди, също ариански християни, мигрирали в Швейцария и заели долината на Рона в Галия. Те оставили „Песента за Нибелунгите“ като епос на своите борби. Алеманите се преместили през днешна Германия и се заселили в западните райони. Франките, езически германски народ, окупирали Галия, където скоро приели римокатолическото християнство.

Англите, саксите и ютите, прекосявайки Северно море от фризийските земи Нидерландия и Дания, акостирали в Британия, прогонили келтските британци и станали доминиращи жители на земята (ок. 450–455 г.). Те също приели римокатолици. Лангобардите прекосили Алпите и влезли в Италия (568 г.), където били тежко изпитание за византийските управители на Италия и за римските папи. Те били приети и в Римската църква.

Това не бяха всички. Арийските вандали бяха предшествали вестготите, преминавайки през Галия в Испания (409 г.), а след това бяха прекосили Гибралтарския проток в Северна Африка,

където, обръщайки се на изток, те окупирали процъфтяващите културни градове на колониален Рим (430 г.). Северна Африка била център на римокатолическото християнство, но вандалите били настроени преследвачи и били решени римокатолиците да приемат арианската вяра. Резултатите били наистина нещастни за римокатолическите християни в Северна Африка, които не били в състояние да се защитят. Накрая император Юстиниан, седнал в Константинопол, но държащ цялата империя под номинално управление, изпратил армии в Северна Африка и до 534 г. напълно победил вандалите.

Под влияние на Римската църква, един от „десетте рога“ на Даниил, описващ германските племена в Западна Европа, е бил изкоренен (виж Дан. 7:8).

През V век, много преди ломбардите да влязат в Италия (568 г.), някои членове на Различни германски племена станали помощни войски в римската армия в околностите на Рим, а Одоакар, водач на тези германски племена, бил назначен за генерал над помощните войски. През 475 г. западният император Непот бил прогонен в изгнание, а успешният бунтовник Орест издигнал 14-годишния си син Ромул Августул в пурпурен титлов. Орест предизвикал бунт сред наемниците си, като отказал да се съгласи с искането им за разделяне между тях на една трета от земята на Италия. Одоакар взел нещата в свои ръце и през септември 476 г. бил провъзгласен за цар, докато Орест бил пленен и обезглавен. Августул бил свален от трона, но животът му бил пощаден.

Тази революция, която се случил през 476 г. сл. Хр., понякога се счита за отбелязваща края на Западната Римска империя.

Трябва да се отбележи, че Одоакар не е претендирал да бъде император, нито пък някой варварски крал от онази епоха е правил подобни претенции. Всъщност Одоакар взел знаците на императорското управление, които намерил в Рим, и ги изпратил в Константинопол, казвайки, че той, нито пък някой друг, няма да има нужда от тях, защото вече няма да има никой, който да управлява като император на Запад. Източният император тогава бил титулярен владетел на цялата Римска империя. Но Одоакар и неговите ариански последователи скоро се озоваха в противоречие с римляните.

Католическите власти, а по-късно и в затруднение с нахлуващите орди остготи от Изток, които под ръководството на благосклонния Теодорик окупирали Италия. След по-малко от двадесет години херулско и ругийско управление на Одоакар, последният бил убит от Теодорик и остготите попаднали под безспорен контрол. Под наследниците на Теодорик, арианските остготи продължили да враждуват с католиците. Тогава Юстиниан, император в Константинопол, се притекъл на помощ на Римската църква, чийто епископ той признал със закон за „глава на всички църкви“. След като едва наскоро победил вандалите, той изпратил силите си в Италия. В продължение на двадесет години армиите му водели кампания срещу остготите. До 538 г. остготите били прогонени от Рим, който след това окупирали само временно, а до 554 г. престанали да съществуват като народ. Така третото и последно от племената, които се оказали неспособни да живеят в мир с Римската църква, приключило. Вижте Дан. 7:8.

Останалите племена станали предшественици на днешните европейски нации.

Те или са се обърнали от езичеството към римокатолицизма, или са били обърнати в него от арианството.

Покръстване на варварските племена. — В Англия англите и саксонците, които са влезли в империята като езичници, са станали римокатолици около 600 г. сл. Хр. Във Франция франките, които са влезли като езичници, са станали римокатолици преди 500 г. сл. Хр. В Германия, която на латински и френски език е „земята на алеманците“, алеманите са влезли като езичници и са станали римокатолици приблизително по същото време като

Франки. В Швейцария и Бургундска Франция (долина на Рона) бургундите навлизат като ариански християни, приемайки римокатолицизма около 520 г. сл. Хр. В Северна Италия ломбардците навлизат като езичници и стават римокатолици около 600 г. сл. Хр. В Португалия свевите, клон на германското племе, дало името си на Швабия в Германия, навлизат като ариански християни и стават римокатолици около 575 г. сл. Хр. В Испания вестготите също навлизат като арианци и стават римокатолици по същото време. Трите основни племена, които изчезват, са херуло-ругите в Рим под управлението на Одокар, остготите, които ги заменят, но също така изчезват от Италия около 554 г. сл. Хр., и арианските вандали в Северна Африка, които са разбити през 554 г. сл. Хр.

534. Всеки от тях се е съпротивлявал на римокатолицизма и е бил унищожен като народ.

Гръцки православен цезаропапизъм. — За разлика от Западната църква, гръцкоезичната католическа църква, която по-късно става известна като Гръцка православна църква, е отслабена от борбата си срещу арианството и от редица други сериозни богословски спорове, които не са тревожили особено Запада (виж стр. 28, 29). Друга трудност, изпитвана от Гръцката църква, произтича от отношенията ѝ с римските императори на Изтока, със седалище в Константинопол. Императорското правителство на Изтока като цяло доминира над Гръцката православна църква. Въпреки че много от източните императори са били слаби хора, църквата никога не е била в състояние да действа независимо от правителството, а е съществувала във връзка с държавата, която е наречена цезаропапизъм. Този израз описва тесен съюз на църквата и държавата, като императорът има голямо влияние в църковните дела. Линията на императорите не е била сериозно прекъсната на Изток, както на Запад, и Константинополският патриарх никога не е успял да се издигне до висотата на властта, която папата на Запад е достигнал. Друг разделящ елемент се криеше във факта, че източната ортодоксалност винаги е признавала няколко патриарси, равни по ранг, като по този начин е лишавала Константинополския патриарх от пълната църковна власт.

Папската власт запълва политическия вакуум. – Именно от политическа гледна точка Римокатолическата църква е имала трудности с германските арианци. По време на Константиновата епоха, периодът на Константин и неговите непосредствени наследници, Западната империя преживява сериозна икономическа депресия. Имало е наводнения, суши, местни войни и проблеми с данъчното облагане и предлагането на работна ръка, които са довели до срыв на селскостопанската икономика и в резултат на това хиляди акра земя са останали неизползвани. Средиземноморската търговия беше сериозно възпрепятствана от войната и особено от пиратството на мародерстващите вандали от Северна Африка.

Цената за функционирането на тромаво и продажно бюрократично управление стана огромна и високи данъци бяха налагани на цели общности, като общинските власти бяха отговорни за плащането на тежките налози. Когато не можеха да покрият данъците, тези служители бяха подложени на сурови наказания. Те често бягаха от градовете, за да се превърнат в бегълци в отдалечени селски райони, често се предавайки на покровителството на останалите богати земевладелци. Това беше началото на феодализма от икономическа гледна точка.

В тази ситуация в западната половина на Римската империя варварите проникнали масово. Страдайки от икономически трудности и лошо управление от страна на правителството, населението се съпротивляваше твърде малко на идването на варварите и дори се надяваше, че с разпадането на централното правителство и формирането на местни администрации от новите графове и графове, може да се радва на известно икономическо и политическо облекчение.

Ситуацията, разбира се, представляваше проблем за Римокатолическата църква и нейните епископи. С разпадането на римското провинциално и общинско управление, римокатолическите епископи в много случаи остават най-влиятелните длъжностни лица и хората се обръщат към тях за лидерство. В повече от една ситуация епископът е служил като кмет или провинциален управител, а понякога дори е поемал командването на местните въоръжени сили. Когато нахлулите племенни водачи, носещи титлата графове, се настанили, между тези мъже и римокатолическите епископи възникнало както политическо, така и религиозно съперничество. В крайна сметка, в много случаи, трудностите са били решавани съвместно от епископа и графа. Стана обичайна практика да се провеждат смесени провинциални събори, на които епископи и благородници седат заедно. На тези събори се обсъждаха както църковни, така и политически и икономически проблеми. Така постепенно римският живот и политика на Запад се превърнаха в романо-германски живот и политика, а културата придоби нов облик. С унищожаването или обръщането във вярата на арианските племена някои от причините за различията бяха премахнати. Постепенно се призна разделението на властта и влиянието и Западна Европа започна да излиза от смесения си германски и латински културен произход. Германските епископи и абати естествено се обръщаха към собствените си крале за политическо ръководство, но те се обръщаха към папата на Рим за ръководство по църковните въпроси.

Но църквата до голяма степен е била наследник и пазител на оцелелите елементи от старата римска култура в Западна Европа. Църквата е наследила например своята монархическа и йерархична форма, езика си, столицата и географското си деление, престижа си като център на власт и култура; също така някои религиозни обреди и дори папската титла „Pontifex Maximus“. Тя е била „продължение на Римската империя“. (Вижте Източник, № 1359.)

Фактът, че на Запад не е имало император след изгонването на Ромул Августул от западния трон през 476 г. сл. Хр., очевидно е дал на папството забележителна възможност да запълни така създадената ваканция. Църквата е взела за основа на претенциите си за власт преместването на столицата на Римската империя от Рим в Константинопол от Константин. Монах от последните години на 8-ми век всъщност е направил тази теза за императорската евакуация основа за документ, който е написал и е озаглавил „Дарението на Константин“. В този документ се твърди, че Константин завещава на римския папа не само църковна власт на Запад, но и широко тълкувана политическа власт и материални притежания, които биха го направили практически владетел на Запада. Такива всъщност са твърждали, че са средновековните папи.

III. Ранното Средновековие (590–800 г. сл. Хр.)

Възникването на монархическото папство. – VI век е свидетел на забележително увеличение на папската власт. То започва със слабостта на папството, доминирано от император Юстиниан в Константинопол, императорът, който е разрешил унищожаването на вандалите в Северна Африка и на остготите в Италия. Всъщност, именно премахването на тези варварски племена в не малка степен отваря пътя за развитието на папската власт и подготвя внушителния понтификат на папа Григорий I, наричан „Велики“, от 590 до 604 г.

Григорий систематизира църковния ритуал и насърчава монашеството, което постепенно става популярен на Запад, макар че все още е гледан с известно подозрение. Той е бил живо заинтересован от мисионерска дейност и е отговорен за изпращането на монаха Августин във Великобритания, за да въведе римокатолицизма там. Християнството обаче е

Много преди това той се е утвърдил здраво в Британия. Той организира войски за защита на град Рим срещу ломбардите, които са били едновременно трън в папската плът и истинска заплаха за неговата власт. Той на практика става граждански управител на Рим и околните територии, замествайки практически слабия екзарх на Равена, който е трябвало да управлява Италия от името на византийските императори. Оттогава нататък, въпреки слабите папи, папството продължава да расте по власт, докато влиянието на императора в Константинопол на Запад става все по-малко и по-малко и накрая изчезва. Разграничението между западното, или латинското, и източното, или гръцкото, християнство става все по-забележимо.

Монашество. — Петте века, започващи от средата на VI век, са наречени монашеската епоха, защото членовете на монашеските ордени започват да представляват все по-голям и влиятелен сегмент от обществото. Манастирите изграждат лидери, които упражняват формиращо влияние върху Европа и спомагат за укрепването на папството.

Монашеството, което означава „живот сам“, е съществувало преди християнската ера в езичеството, сред хора, които са търсели култивиране на вътрешния си живот в уединение и аскетизъм. В църквата то започва с хора, които се оттеглят от обществото в опит да практикуват християнството на по-високо ниво, отколкото се очаква от обикновените църковни членове. Още през IV век мъжете бягат, не толкова от света, колкото от църквите, които вече са станали светски в техните очи, към пустинята, първоначално близо до Александрия, Египет, а скоро и другаде. Постепенно отшелниците стават толкова многобройни, че се събират в общности и започват да спазват правила за поведение, с определени часове за молитва, хранене, труд и учене. Тези монаси скоро съставляват огромна армия, която църквата е достатъчно мъдра да държи в ръцете си, вместо да губи като критични разколници.

Монашеското движение бързо се разпространило в целия християнски свят, привличайки мъже от нормален икономически, социален и семеен живот. Разпространява се в латинския Запад, където през VI век Бенедикт Нурзийски изготвя практическо монашеско правило, адаптирано към западните условия. С течение на времето множество манастири, следващи бенедиктинското правило, са основани из цялата Западна Европа. Правилото обаче е било практически единствената връзка между тях, тъй като всеки манастир е бил автономен. Обетите за бедност, послушание и безбрачие вероятно е трябвало да се спазват от всички ордени.

Тяхното влияние се усещаше далеч отвъд манастирите, не само в религиозното учение, но и в административните, икономическите и политическите среди. Като широко обобщение може да се каже, че само в манастирите светлината на знанието е била запазена и древната литература е била запазена за по-късни епохи от монасите преписвачи. Но нарастващото влияние, богатство и власт довели до злоупотреби и корупция както сред монасите, така и сред духовенството, което довело до реформи, въведени от Клунийския орден (виж стр. 29) и други.

Възходът на исляма. — По-малко от век след смъртта на император Юстиниан I Източната Римска империя се сблъскала с опасен враг - исляма. Мохамед бил малко известен арабски търговец с оскъдно образование. По време на пътуванията си той имал контакт както с евреи, така и с християни и чел поне малко от еврейските писания, а може би и от християнския Нов завет. Мохамед решил, че суеверният анимизъм на арабите е погрешен и че има само един Бог, на когото принадлежи изключително поклонението. Той започнал да твърди, че самият той е Божият пророк, един от дългата редица, която включвала еврейските пророци и Исус от Назарет, но самият той бил най-великият и ясен учител на истината.

Ислямът провъзгласява пълния суверенитет на Бог (на арабски - Аллах), но не знае нищо за изкуплението на греха и няма свещеничество. Няма спасител. Волята на Аллах е върховна и онези, които живеят живот на послушание на неговата воля, могат да очакват да се насладят на красотите и удоволствията на Рая.

Мохамед се сблъсква с ожесточена съпротива, когато започва да проповядва, но въпреки това събира някои последователи. Историческото раждане на движението датира от хиджрата, или бягството, на Мохамед от Мека в Медина. Това се случва през 622 г. сл. Хр. и е датата, от която се отчита цялата мюсюлманска хронология.

Едва след смъртта на Мохамед ислямът започва да придобива силата на голямо политическо и военно движение. Примитивният спиритизъм на арабите е банкрутирал като религия и хората от пустинята са узрели за ново религиозно преживяване. Следователно ислямът се разпространява сред пустинните племена, сякаш е носен от ветровете, а арабите се оказват пламенни последователи на новата вяра. Лидерството на Мохамед, но не и пророческият му дар, е предадено след смъртта му на някои от неговите мъжки роднини, халифите, които стават светски и духовни владетели на разрастващата се мохамеданска империя.

Разрастването на тази удивителна империя идва точно по времето, когато Източен Рим е отслабен от скъпоструващи и кървави войни с Неоперсийската империя. Едва през 628 г., само шест години след Хиджрата, император Ираклий успява най-накрая да победи персите. Следователно изтощен Източен Рим посреща атаките на разярените, ревностни ислямски араби. Арабите нанасят удар на север и атакуват едновременно Палестина, Сирия и Персийската империя. Персийската столица пада през 636 г. Йерусалим се предава през 637 г., последвано от превземането на Антиохия в Сирия. Египет е превзет през 640 г.

Мюсюлманите изградили голям флот и продължили на запад, завладявайки провинция след провинция в Северна Африка и запълвайки частичния вакуум, създаден от изчезването на вандалите. Междувременно славянски племена се придвижвали от север към района на Балканите и Дунавската долина, а Източната Римска империя се оказала силно притисната от всички страни.

Продължавайки похода си на запад през Северна Африка, мюсюлманите прекосили пролива на Гибралтар през 711 г. Заварвайки вестготите разкъсвани от вътрешни безредици и политически неорганизирани, първите успяват в рамките на две години да завладеят цяла Испания с изключение на планинското крайбрежие на Бискайско море, където баските остават свободни. Двадесет години по-късно, през 732 г., мюсюлманите преминават Пиренеите и нахлуват в Галия, или Франция, където са спрени. В кървава битка близо до Поатие те са победени от франкския водач, Шарл Мартел, и се връщат с тежки загуби.

Франция защитава каузата на папството. – Карл Мартел основава това, което на практика е нова династия във Франция. Франките се установяват в Римска Галия повече от два века по-рано под ръководството на своя племенен водач Хлодохвех, или Хлодвиг, който ги приема в римокатолицизма. След смъртта на Хлодвиг страната е разделена между синовете му, а по-късно и между техните наследници, които управляват малките си кралства с почти невероятна история на дребни граждански войни и кърваво насилие. Родът на Меровингите, произхождащ от Хлодвиг, вече е слаб. Карл Мартел е главен офицер или „кмет“ на двореца. Той е предвождал франкските сили в завоевания, които не само са консолидирали Франкското кралство, но и са завладели голяма част от съседна западна и южна Германия. Неговото поражение над мюсюлманите осигурява безопасността на Южна Франция.

Чарлз пренебрегна правата на последния от династията на Меровингите и постанови, че собствените му синове стават владетели на Франкската империя. Синът на Карл, Пипин, който става

единствен владетел на Франкското кралство, приема титлата крал през 752 г. и я държи до смъртта си през 768 г. Едно от нещата, постигнати по време на неговото управление, е реформа на франкското духовенство. Тази реформа е осъществена чрез Бонифаций, монах от Англия, който става архиепископ на Франкската църква и мисионер сред все още езическите германци.

Значителен акт от царуването на Пипин е нахлуването му в Италия и поражението му над лангобардите там. Когато той заявява намерението си да влезе в Италия, папа Стефан II, в знак на признание за заявената му цел да освободи папството от натиска на лангобардите, легитимира претенциите му за крал, като го коронясва за крал на франките. Пипин побеждава лангобардите, възстановява Стефан на властта в град Рим и в имотите, за които папата претендира, а след това предоставя „на Петър“ всички територии, които лангобардите са взели от екзарха на Равена, който е управлявал Италия за императора в Константинопол. Това дарение на Пипин, както е наречено, бележи началото на Папската държава през Средновековието.

IV. Зряло Средновековие (800–1216 г. сл. Хр.)

Карл Велики. — Синът на Пипин, Карл, известен в историята като Карл Велики, беше този, който е Карл Велики, който завършва закръгляването на Франкската империя и консолидира средновековна Европа. Той завършва завладяването на лангобардите в Италия, чиято желязна корона поема, и покорява германските саксонци. Той също така прогонва мюсюлманите от района на Пиренеите. Карл Велики укрепва вътрешната политическа организация на своята империя, като назначава графове във всяка област и организира годишни мисии или делегации, всяка от които се състои от граф и епископ, които пътуват от място на място, за да инспектират и регулират делата от негово име. Това спомага за по-нататъшната реформация на Франкската църква. Карл Велики защитава църквата в своето кралство, реорганизира я и я доминира, дори до контрола на папата. Той налага неделните закони на нова основа – относно неделята като основана на четвъртата заповед. Той също така обърна внимание на форма на образование, едно така необходимо развитие.

В края на 800 г. Карл Велики се преместил в Италия, където папа Лъв бил срещнал сериозни трудности с някои от личните си врагове. Карл Велики разследва случая и възстановява Лъв на папския му трон в град Рим. На Коледа кралят и свитата му, заедно с папата и неговите придружители, са били на служба в старата църква, която тогава се е намирала на мястото на сегашната базилика „Свети Петър“. В края на службата Лъв се приближава до коленичилиия Карл Велики, слага диадема на главата му и го обявява за Карл Август, император на римляните.

Съмнително е, че Карл Велики е планирал тази афера, но е доста вероятно да е обмислял момент, в който да приеме титлата римски император. Изминали са 324 години, откакто някой западен крал е носил титлата император на римляните. От 800 г., почти непрекъснато, ще има западен римски император, поне по титул, докато Наполеон не сваля последния от престола през 1806 г. Обаче сега наистина имаше две империи, Източна и Западна, а не просто две части от една империя, както преди.

Иконоборческият спор. – Теологичният спор също допринесе за този процес на разделение между Изтока и Запада. Това, което се оказва може би най-продължителният и ожесточен спор, беше свързан с природата на Исус Христос. За по-подробно обсъждане на хода на този конфликт вижте том V, стр. 911–916. Важно е обаче, че тези големи теологични спорове не засягаха особено Западната църква (вижте том IV, стр. 836). На Запад християнството не беше разкъсано от никой...

голямо разминаване в богословското мислене. Рим си проправи път по доста практичен път на доктринално учение през тези векове и успя да поведе по пътя на римската ортодоксалност църквите, за чието основаване е помогнал в цяла Западна Европа. Фактът, че Изтокът беше раздиран от противоречия и че тези противоречия бяха решени по гръцки начин, доведе до нарастващо разделение между Изтока и Запада.

Разделението се засилва от избухването на иконоборческия спор, спорът с „разбивачите на образи“. Както вече беше отбелязано, през 8-ми и 9-ти век източната половина на Римската империя е въвлечена в ужасна борба срещу разпространението на исляма. Мюсюлманите са били убедени монотеисти, фанатично настоявайки, че има само един Бог, на арабски наричан Аллах. С това идва и решителното отхвърляне на използването на всякакъв вид статуя, изображение или картина в религиозното поклонение. В това отношение ислямът върви редом с юдаизма, който тълкува втората заповед от Моисеевия Декалог като забраняваща всяко физическо изобразяване на Божеството.

Споровете относно природата на Христос като единствен Божи Син, които са Разкъсващото се източно християнство представляваше обезпокоителен контраст с простия монотеизъм на исляма. Нещо повече, от 3-ти век нататък в църквата се наблюдава нарастваща употреба на картини, а по-късно и изображения на Исус. Тези изображения са били използвани първоначално като помощни средства за молитва от обикновени християни, които не са могли сами да четат Писанията. Постепенно се развива практиката на почитане на тези изображения. Появата на различни статуи на Исус, както и на Дева Мария и на светците, бързо се увеличава в църквата и гледката на християни, коленичещи и молящи се пред тези статуи, става обичайна.

Всичко това мюсюлманите наричали идолопоклонство; където и да намирали възможност в завладените от тях провинции, те смятали за добродетел да унищожават изображенията. Имало е и много хора в самата Източна църква, които остро усещали неспособността на християнството да отговори на това предизвикателство на исляма. Оттук и силно движение в църквата за премахване на всякакви изображения на личността на Исус. Тези, които стояли зад това движение, били наречени иконоборци и като такива не се задоволявали само да оспорват правото на църквата да притежава изображенията, а понякога дори предприемали активни мерки за унищожаване.

Този спор станал толкова сериозен през 8-ми век, че през 787 г. сл. Хр. бил свикан втори Никейски събор, за да се реши коя гледна точка е правилна. Трябва ли изображенията да продължат да се използват в църквите или не? Трябва ли да има рисувани изображения или не? Западната църква вече била заявила ясно чрез декларация на папа Стефан III, че желае използването на изображения да продължи. Когато съборът се събрал, иконоборството било осъдено, иконоборческите епископи се предали или били свалени от длъжност, а поклонението пред изображения било възстановено. Този събор обаче не сложил край на спора и в крайна сметка Гръцката православна църква се върнала към изключителното използване на двуизмерни изображения, изключвайки триизмерните, които Западната църква поддържала. Следователно днес в гръцките и руските православни църкви се виждат изображения на Христос, но не и статуи, докато в Западната църква се виждат и двете.

Разкол между Изтока и Запада. — Беше посочено, че в ранните векове, Поради различия в езика, културата, богословските възгледи и доктриналните възгледи, източното и западното крило на църквата постепенно се разделиха. Тази тенденция се ускори от фактическия край на влиянието на източните императори на Запад, особено след като последните трябваше да отклонят вниманието и енергията си, за да предотвратят разпространението на мохамеданството. Иконоборческият спор спомогна за разширяването на

нарушение, а през 11 век други различия се засилват, както по отношение на ритуалите, така и на богословското тълкуване. Сред тях са въпросите дали квас трябва да се използва в хляба за причастие (Западната църква е на мнение, че трябва), дали трябва да има пост в събота (Източната църква е на мнение, че не трябва) и дали духовенството трябва да се жени (Западната църква е на мнение, че не трябва). Тези различия, както и други с по-малко значение, впоследствие стават остри. Константинополският патриарх хвърля анатемите върху папата на Рим, а папата хвърля анатемите върху патриарха. Накрая, през 1054 г., настъпва кризата. Патриархът и папата пристъпват към отлъчване един от друг. Този разкол, разделящ Източната и Западната църкви, никога не е бил преодолян.

Разделяне на империята на Карл Велики. — Трябва да се отбележат и големите промени, които до 800 г. са настъпили в някогашната Римска империя. Източната половина на империята е била гръцкоговоряща и мислеща гръцки, въпреки че все още се е смятала за по същество римска. Тя е била силно ограничена по територия, притисната от север от славяните, а от изток и юг от ислямските орди. Цяла Северна Африка, някога център на латинската култура, е била в ръцете на мюсюлманите, както и Испания. Латинският език, някога повсеместно говорен на Запад, постепенно се е развивал в италиански в Италия, френски във Франция и т.н. Лангобардите и франките все още са използвали своите тевтонски диалекти. Карл Велики, новият западноримски император, е управлявал Северна Италия и територията от Северна Испания през Франция и Нидерландия до границите на Дания и на изток приблизително до Елба.

Преди смъртта си Карл Велики разделил управлението на империята си между тримата си снове. Намерението му било единият син да управлява централната област, приблизително съответстваща на низинния регион на запад от Рейн, Лотарингия и Италия; друг да управлява Германия, която става основата на така наречената Свещена Римска империя; а третият да бъде крал на Франция и Северна Испания. Въпреки че това тройно наследство е нарушено от преждевременната смърт на двама от синовете на императора, то полага основите на националните граници на средновековна Европа, но също така води до завист, спорове и конфликти, които държат Западна Европа в смут.

Клунийската реформа на църквата. — През IX и X век папският престол е зает от слаби и често нечестиви мъже. Църквата е упадъчна, а духовният и морален живот страда трагично. Културата е в упадък. Наследниците на Карл Велики възстановяват титлата римски император и сключват брак с императорския дом на Константинопол. Дори за известно време изглежда, че старата Римска империя може да бъде възстановена като обединено владение, но това не се случва. Правят се опити за възстановяване на престижа на папството и няколко германски епископи, които се доказват като способни администратори, заемат папския престол в Рим. Това означава, че папството за известно време е под надзора на Свещената Римска империя.

През 10-ти век във Франция възниква забележително движение за църковна реформа, произтичащо от основаването (910 г.) на абатство Клуни, близо до Макон, под модифицирано бенедиктинско управление. Други манастири са подчинени на управлението на Клуни и от този орден излизат посветени мъже, чиято цел е да пречистят църквата. Те все повече заемали влиятелни позиции в различни части на Западна Европа и в крайна сметка започнали да доминират в църквата.

Клунийската реформа, както е известно това движение, имаше определена програма. Тя настояваше предимно за реформа на монашеския живот, който се беше влошил. Всъщност, разбира се,

Манастирът имал право да призовава за реформи само на монашеско ниво. Но тъй като неговите ученици излизали и си осигурявали влиятелни позиции в църквата, реформата приемала по-широка програма. Тя призовавала за промяна в живота на духовенството. Изисквала църковната собственост да се управлява за доброто на църквата, а не в полза на онези, които я управляват. За да постигнат тази цел, реформаторите поискали свобода на църквата от контрола на кралете и благородниците, които в края на краищата били само миряни, и пълно утвърждаване на правата на църквата.

Тъй като епископите и абатите на църквата са били предимно мъже от благородна кръв които сами по себе си притежаваха голямо политическо влияние, за кралете и херцозите беше станало важно да осигурят назначаването на висши църковни длъжности на мъже, които да им сътрудничат в управлението на делата на техните кралства и херцогства. Следователно, станало обичайно епископите и абатите да бъдат назначавани от империята и нейните представители. Ключийските реформатори настоявали, че това трябва да се прекрати. Инвеститурата на епископи и абати трябва да бъде под властта на папата и от ръцете на негови представители, без намеса на светската аристокрация.

Следователно, клунийските реформатори осъждат както престъплението симония, закупуването на църковен пост, така и назначаването на човек на църковен пост от миряни, а не от църковни ръце. Такива цели изискват не по-малко от пълно преразглеждане на цялата система за наследяване и назначения в църквата и поставят под въпрос всички многобройни политически ангажменти, които държат църковните служители в хватката си.

Това е включвало и управлението на огромните, разпръснати и често феодално притежавани имоти на църквата, които, според оценките, през 11 век са възлизали на около една трета от поземленото богатство на Западна Европа. Накратко, Ключийската реформа е била равностойна на революция.

Въпреки широко разпространеното влияние на Ключийската реформа, грубите злоупотреби, които ставаха все по-фрапантни в църквата, накараха лоялните църковни дейатели да се ангажират с упорити усилия за осигуряване на истинска и цялостна реформация. По-късно именно продължаващите злоупотреби убедиха Мартин Лутер, както и Уиклиф, Хус, Йероним и други преди него, че папството няма божествен мандат да управлява живота и съвестта на хората.

Спорът за инвеститурата. — Битката между църквата и държавата, по следния начин установен от ключийците, е известен като спора за инвеститурата. Хенри III (1039–1056), император на Свещената Римска империя, бил много активен в стремежа си да издигне църковния живот на по-високо ниво. Той успял да постигне споразумение или да доминира над могъщите немски благородници, както и да поддържа мира в Италия. Той предприел определени стъпки за реформиране на църквата и поставил някои от своите немски църковни дейатели на трона в Рим като папи. Той не се противопоставил на Ключийската реформа, може би не осъзнавайки нейното оспорване на кралската и херцогската власт.

Синът му, по-късно Хенри IV, е само на пет години, когато Хенри III умира през 1056 г. Императорското управление било оставено в ръцете на регенти, кралицата и част от германското благородничество. За известно време Хенри IV бил под опеката на майка си, но по-късно станал подопечен на двама политически влиятелни архиепископи на Германия. Съответно, той вероятно знаел много повече за политическите машинации, отколкото за по-фините неща от живота, когато бил обявен за крал на Германия на 15-годишна възраст. Това се случило през 1066 г., същата година, в която Уилям Завоевателят прекосил Ламанша под папско насърчение и свалил последния от саксонските крале на Англия. Могъщите германски благородници били неспокойни под ръководството на момчето крал и от самото начало на активното му царуване проблемът на Хенри бил да държи тези непокорни благородници на империята под някакъв вид контрол. Той

естествено, той се стремел да постави приятелите си на властови позиции и, разбира се, желал поддръжниците си да бъдат настанени на високи църковни длъжности. Затова той назначавал както миряни, така и църковни служители, когато имал възможност, за да засили политическото си влияние. Това било напълно в съответствие с правеното в продължение на десетилетия, всъщност в продължение на векове, но противоречило на програмата на все по-могъщите клонийски реформатори.

Реформаторското движение придобива по-голямо значение, когато папските служители се намесват в него. Сред тях се нарежда дяконът в Рим, Хилдебранд, ломбардец с широки виждания, упорита воля и забележителна отдаденост на това, което той смята за интересите на църквата. Той е всеотдаен поддръжник на Клонийската реформа и е възможно наистина да е прекарал известно време в манастира в Клони.

Хилдебранд, като дякон, работил с управляващите папи, за да укрепи църквата по всякакъв начин и несъмнено е бил активен участник в папските манипулации в продължение на няколко години преди назначаването си за папа. Именно докато бил дякон, било въведено избирането на папи от колегията на кардиналите като заместител на предишния хаотичен метод на избиране чрез одобрение от народа. Това бил голям триумф на клонийците.

Избирането на Хилдебранд за папа Григорий VII се състоя през 1073 г., когато Хенри IV, млад мъж само на 22 години, работеше активно за укрепване на властта си над империята. Новият папа се обърна любезно към младия крал с очевидната надежда, че последният ще го възприеме като баща и съветник. Но тези приятелски отношения постепенно се влошиха. Хенри не желал папата да диктува кой трябва да заема германските епископства и в крайна сметка се противопоставил на папата. В резултат на това папа Григорий отлъчил Хенри. Прилагането на забраната към Хенри означавало, разбира се, че всички германски благородници и епископи, които се противопоставили на програмата на младия крал, щяха да използват отлъчването като извинение да го отхвърлят като крал и да поставят друг на негово място.

От това съчетание на обстоятелствата възникнал известният инцидент в Каноса, по това време Късно ден е трудно да се анализира и оцени. Отлъчването е издадено през есента на 1076 г. Хенри, осъзнавайки заплахата от забраната за цялата му бъдеща кариера, тръгнал през Алпите през зимата, придружен от двама немски епископи, надявайки се да постигне някакво споразумение с Григорий. Междувременно Григорий тръгнал за Германия, където благородниците го помолили да дойде, за да уреди избирането на нов крал. Григорий пътувал чак до тосканския замък Каноса, когато Хенри пристигнал с молба за аудиенция. Папата бил много объркан какво да направи или каже. Той чувствал, че Хенри е негоден за управлението и знаел, че сега има възможност да го отстрани. От друга страна, ако Хенри искрено се разкайвал, дълг на папата бил да го опрости. В объркването си Григорий накарал Хенри да чака три дни пред портите на замъка в студа на януари. Накрая дал аудиенция на разкаялия се Хенри и когато Хенри коленичил пред него, Григорий го опростил.

Очевидно осъзнавайки, че продължаването към Германия в този момент би било безполезно с оглед След развитието на събитията, Григорий се завърнал в Рим. Хенри се върнал в Германия, довел до успешен край текущия си конфликт с благородниците и се възстановил като крал. Царуването му обаче било бурно и той никога не сключил истински мир с Григорий.

Всъщност, малко преди смъртта на Григорий, Хенри го изгонил от град Рим и назначил на негово място антипапа, който от своя страна коронясал Хенри за император. Григорий починал в изгнание. Цитира се да казва: „Обичах правдата и намразих беззаконието; затова умирам в изгнание.“

Синът на Хенри IV, Хенри V, продължил борбата за инвеститура, но в крайна сметка, през 1122 г., бил постигнат компромис, известен като Вормския конкордат. Съгласно условията на споразумението, папата на Рим или негов агент трябвало да назначава епископи на вакантните места, с одобрението на съответния крал. Легат на папата трябвало да инспирира епископа с църковната си власт и знаци, докато агент на императора инспирирал епископа със светските си правомощия. Това бил само компромис и не бил задоволителен, освен като временно средство за постигане на спокоен мир. Всъщност, сериозни борби между църквата и държавата продължили. Въпросът бил по-широк от това дали църквата трябва да бъде свободна от държавата. Църквата, тъй като представлявала духовната страна, претендирала да има висша власт, говорейки от името на Бог. Следователно, въпросът бил дали църквата трябва да доминира над държавата, или двете трябва да работят рамо до рамо, като църквата продължи да притежава огромни материални ресурси и по този начин да упражнява огромно политическо влияние. Логично, това, което всъщност се е случило, е било, че когато владетелите са били слаби, а папството силно, църквата е доминирала, а когато е било обратното, светската власт е била в състояние да упражнява по-голяма власт. В резултат на това са страдали както църквата, така и държавата, както и мирът и прогресът на Западна Европа.

Въпреки че в различни периоди от историята Свещената Римска империя е включвала различни области на Западна Европа, центърът на тежестта му винаги е бил на север от Алпите, в германските държави. Политическото съперничество между папата и императора, което е тема на спора за инвеститурата, също допринесло в голяма степен за успеха на Реформацията, тъй като много от германските принцове, както по политически, така и по религиозни причини, се оказват пламенни и ефективни поддръжници на голямото въстание срещу Рим.

Кръстоносните походи. — Привидната причина за кръстоносните походи е била спасяването на Палестина от мюсюлманите. Константин е бил загрижен за запазването на светите места в земята на древен Израел, а Карл Велики е направил всичко възможно, за да защити свещените места в тази почитана земя, която е била завладяна от исляма само няколко години преди неговото царуване.

Арабската вълна от мюсюлманско нашествие на практика се е изчерпала до началото на 10-ти век. Но 11-ти век е свидетел на притока на хора от различен вид. От по-далечния изток идват вълна след вълна селджукски турци. Тези турски орди, докосвайки се до исляма, приемат тази религия с изключителен плам. Те преминават през древна Персия и Месопотамската долина, след което преминават през Мала Азия (сега съвременна Турция), която преди това не е попадала в мюсюлмански ръце. Така турците са практически пред портите на Константинопол. Това се случва през 1071 г. Приблизително по същото време селджукските турци нахлуват в Палестина и превземат Йерусалим.

Източноримският император се обърнал за помощ към Запада. Папа Григорий започнал да планира изпращането на помощни сили. Но, разбира се, помощта за Източната империя в никакъв случай не била единственият мотив на папа Григорий. През 11-ти век поклоненията до светите места на Палестина се увеличили; идването на селджукските турци обаче попретило на тези начинания.

Но Хенри IV държеше Григорий зает и едва през 1095 г. не беше направено нещо окончателно. През тази година папа Урбан свика събор в Клермон, Франция. Изтокът настояваше за помощ. Турските водачи бяха започнали да се карат помежду си. Поклоненията бяха все повече възпрепятствани. Освен това, търговията на Запада с Изтока страдаше. Имаше и друг проблем, който папата трябваше да реши. Нямаше почивка в дребните войни между феодалните благородници на Западна Европа. Кръв течеше, а замъци и градове бяха разрушавани, съпътствано от...

разстройство на селските райони и земеделието. В Клермон папата откровено се обърнал към благородниците на Западна Европа да прекратят враждите помежду си и да насочат бойната си енергия към по-благородните цели за освобождаване на светите места на Палестина от мюсюлманите. Идеята се приела с почти фанатична енергия. „Това е Божията воля!“, извикало множеството.

Кръстоносният поход, започнал в Клермон, бил първият и в много отношения най-успешният. Той не бил кралски кръстоносен поход. По-дребните благородници предвождали големи рицарски отряди, които се обединили в армия, за да си върнат светите места на Палестина. Хиляди бойци от Европа поели кръста, срещнали се на уговорени сборни пунктове и се придвижили на изток по един или друг път. Докато преминавали през или близо до Константинопол, те били посрещнати от императора там и след като сформирали армиите си, продължили на изток към Мала Азия, където победили турците. След това се обърнали на юг към Сирия, превземайки град след град по пътя си. Накрая кръстоносците достигнали град Йерусалим. Този град е превзет от мюсюлманските сили през 1099 г. след кратка и кървава обсада, а врагът е покосен с меч, без особена милост. В крайна сметка е създадено Йерусалимско кралство, което просъществува близо 100 години. Всъщност в древните сирийски земи са създадени три княжества. Франкските княжества на Изток, разбира се, са били организирани на феодална основа и всички управляващи благородници са положили клетва за вярност на император Михаил Константинополски – причина за бъдещи проблеми.

Половин век по-късно, след като турците си възвърнали част от загубените територии, бил организиран Вторият кръстоносен поход под пламенното проповядване на известния църковен деятел Бернар Клервоски. Вторият кръстоносен поход бил кралски кръстоносен поход, в който Луи VII от Франция и Конрад III от Германия поели кръста. Този кръстоносен поход, започнал през 1147 г., се провалил до 1148 г.

Поколение по-късно в Египет се издига велик сарацински водач, Саладин. Самият Саладин е бил рицар на исляма, но когато е раздразнен от нарушение на примирието, извършено от франките от Йерусалим, Саладин започва джихад, или свещена война, срещу кръстоносното кралство Йерусалим. След кратка обсада Йерусалим отново е в ръцете на мюсюлманите през есента на 1187 г. Непосредственият резултат е обявяването на Третия кръстоносен поход. Този кръстоносен поход (1189–1192) е уникален с това, че е подкрепен от одобрението на голям църковен събор и е резултат от силното чувство в Европа, че като позволява на Йерусалим да падне отново в ръцете на неверниците, Бог наказва Западна Европа за греховете ѝ. Император Фридрих Барбароса повежда на изток голяма сила от германски рицари, които обаче са почти всички унищожени в загубени битки след случайното удавяне на императора в източна Мала Азия. Ричард I от Англия и Филип Август от Франция предвождат важни контингенти в кръстоносния поход, а различни места в Палестина са обсадени. Въпреки превъзходството на ръководството и внимателната организация на кръстоносния поход, той постига много малко. По-голямата част от трите години, прекарани от кралете в Палестина, са погълнати от редуване на дребни боеве и примирия със Саладин, резултатът от които е признаването на взаимни права, споделени в някои градове на Палестина, и на привилегиите на християните да правят поклонения до светите места на Йерусалим. Йерусалим обаче остава в ръцете на Саладин.

Четвъртият кръстоносен поход, който последва скоро след третия, беше най-успешният от всички кръстоносни походи с изключение на първия, по отношение на целта, към която беше насочен, а също и най-позорният. Планиран и финансиран от могъщата търговска република Венеция, кръстоносният поход беше отклонен от легитимна цел в Палестина към атака срещу

друга християнска държава, Източната Римска империя, в Константинопол. Тя е свършила своята работа през ранните години на папа Инокентий III (1198–1216), един от най-интелигентните и най-могъщите папи. Не може да се съмнява, че папата е знаел, че Четвъртият кръстоносен поход най-накрая ще атакува Константинопол. Не може да се каже със сигурност, че някога е дал съгласието си. Но през 1204 г. западните армии превземат Константинопол, което турците не са успели да направят, и Гръцката Римска империя се превръща за известно време в латинско кралство. По-късно има и други кръстоносни походи, всички виртуални провали, но никой не е толкова презрян, колкото този. Той не донася на Запада реални печалби и така отслабва вече отслабената Източна империя, че 250 години по-късно, през 1453 г., Константинопол, последният християнски бастион на Изток, пада в ръцете на ислямските си врагове, този път османските турци, и Константинопол става столица на исляма.

Високият прилив на папската власт. — Инокентий III се занимава с политика по други начини освен с кръстоносните походи. Крал Фридрих Барбароса е наследен от сина си Хенри VI, женен за Констанс, наследница на кралство Сицилия, което норманите в Южна Италия са спасили от сарацините. Това означава, че цяла Германия и Италия вече са обединени под егидата на Свещената Римска империя, могъща империя, очакваща управлението на невръстния син на Хенри, Фридрих II. Хенри VI скоро умира и последва борба за трона между брат на Хенри, Филип, и Ото, немски благородник. Папа Инокентий III държи баланса на силите в този спор и всъщност самият той е фактически император. В крайна сметка Ото е признатият владетел. По-късно Фридрих II става император и води непрекъснатата битка с редица папи, докато не умира през 1250 г. Борбата за власт отслабва както империята, така и папството.

Инокентий III направил нещо повече от това да доминира над Свещената Римска империя. Той принудил крал Алфонсо IX от Леон да уреди брачните си дела, под страх от отлъчване от църквата. Той покорил непокорния крал Филип Август от Франция. Той насочил папския гняв към крал Джон Английски и всъщност получил от Джон кралството Англия като дарение, след което му го върнал като феодално владение на папството. Това бил Джон, от когото английските барони изтръгнали в Рънмид през 1215 г. известната Магна Харта, първата разпоредба на която е, че Англиканската църква ще бъде свободна. Инокентий III също допринесъл за богословското развитие на Римската църква и по негово искане Четвъртият латерански събор през 1215 г. гласувал доктрината за пресъществуването като догма на църквата.

През 1208 г. Инокентий III разрешава и благословя кървав кръстоносен поход срещу албигойците в Южна Франция, където културата, литературата и изкуствата, както и независимият религиозен растеж, са достигнали изключителни висоти. В резултат на това те са безмилостно потушени.

V. Късно Средновековие (1216–1517 г. сл. Хр.)

Инквизицията. — От това и от доктриналното разединение произлиза... съпътстваща появата на дисидентски секти, нетолерантната, преследваща институция, известна като Светата инквизиция. През предходните векове разкриването на еретици е било отговорност на епископите, всеки от които е трябвало да функционира като епископски инквизиционен съд. Но работата е била извършена безразлично и ереста, разколът и сектантското разделение са се превръщали почти в подигравка с единството, което църквата винаги е виждала и шумно е претендирала.

Следователно папската инквизиция е била замислена, за да замени епископската функция. Стимулирани от кръстоносния плам, оспорвани от такова непокорно сектантство като албигойците

демонстриран и даден пример от авторитарната дисциплина на великия Инокентий III, по-късен папа официално установява през 1229 г. Светата инквизиция. Този инструмент за мъчения и омраза преследвал всеки, когото църквата подозирала в ерес, и го предавал, когато бил осъден, на държавата, за да бъде наказан със затвор или изгаряне на клада.

Възраждането на знанието. – Този мрачен период на преследване, колкото и да е странно, е бил и период на интелектуално просветление. Голяма част от това идва от исляма, който допринася неизмеримо за интелектуалното прераждане на Западна Европа. С разпадането на западноримското имперско управление в средата на V век, съвпадащо с притока на интелигентни, но необразовани варвари, западната култура изпада в затъмнение, паралелно на икономическия колапс, който се е случил тогава. Западното християнство живее векове наред в грубо и суеверно невежество, облекчено само временно и повърхностно от възраждането на знанието в ерата на Карл Велики. Съответно, вековете, простиращи се от средата на V до средата на X век, понякога се наричат интелектуални тъмни векове. Мрачни са били те, както в духовно, така и в морално, както и в културно отношение.

Терминът „тъмни векове“ се разширява от някои, за да включва следващите векове до времето на Реформацията, поради потискането на несъгласието и религиозната свобода през това време от папството. Това наистина е било духовно мрачно време. Но разширяването на приложението на термина по този начин означава пренебрегване на големите възраждания на знанието, които са се случили след 10-ти век.

Имаше няколко културни възраждания, някои общи, някои локални. От тях подемът на интелектуалния интерес през 12-ти век е бил изключителен предшественик на широкообхватния хуманистичен Ренесанс от 14-ти и 15-ти век, който подготвя пътя за Реформацията.

Източниците на възраждането на знанието са четири: (1) естествената плодовитост на западноевропейския ум; (2) малкият поток от гръко-латинска култура, който римокатолическото духовенство тихо е поддържало да тече, главно в манастирите; (3) малка част от гръцката наука, осигурена от учени, бягащи от нашествието на османските турци; (4) но най-вече ислямски източници. Когато арабите завладели Източен Рим и Северна Африка, те били културно гладни и били изумени от богатството на гръко-римската и персийската култура, което попаднало в ръцете им. Те я превзели, дали ѝ нов живот, адаптирали я към арабския и ислямския си начин на мислене и я направили своя. Резултатът била блестяща ислямска цивилизация, съсредоточена главно в Багдад на Ефрат и в Кордова в Испания. Евреите, които имали много общи неща с арабите, също допринесли.

Християнските народи в Западна Европа първоначално гледали с подозрение на тази мюсюлманска култура, сякаш е някаква магия. Но постепенно, чрез Испания и по пътя на ранните кръстоносни походи, тя достигнала до западния ум. Възроденото гръко-римско образование било предоставено на Запада в ислямски костюм. Математическите, медицинските и научните знания, които Западът придобил по този начин, били обширни и практични, но именно пренасянето на Запад на древната философия, главно аристотеловата, събудило западния християнски свят и дори повлияло на римокатолическата теология. Това интелектуално възрождение достигнало кулминацията си във великия Ренесанс, или възраждането на знанието, през 14-ти и 15-ти век. Като стимулирал хората да мислят самостоятелно, като демонстрирал, че Римокатолическата църква далеч не е единственият пазител на знанието, и като насочвал благочестивите мъже да изучават Писанията на оригиналните им езици, Ренесансът направил неоценим принос за Реформацията.

Папски упадък и схизма. — Век след времето на Инокентий III беше очевидно че папството е навлязло в период на упадък, който сякаш предвещава неговата смърт. Папа Бонифаций VIII (1294–1303) се възкачва на трона във време, когато народите, тласкани напред от силата на нов национализъм, се изправят една срещу друга през границите на Европа. Англия и Франция водят повтарящи се войни за английски феодални владения във Франция, а силен крал на Франция отново се противопоставя на папата, този път като се опитва да обложи духовенството с данъци. Папа Бонифаций VIII се опитва да се отнася с кралете, както е правил Инокентий III, но времената и личностите не са същите и той се проваля. Резултатът е, че следващите папи са доминирани от силна Франция и от 1305 до 1378 г. папите са французи, управляващи окъсена Римска църква от малко папско феодално владение Авиньон в Южна Франция. През тази епоха, известна в църковната история като Вавилонския плен, град Рим се свива до размерите на малък град, с приблизително население по едно време под 20 000 души.

Вавилонският плен на папството завърши с още по-голямо недоумение за папството и за Европа. Избран е папа, който обещава да управлява от Рим, и той го прави. Но друг, френски папа, настоява да управлява от Авиньон. Двама папи вече управляват това, което Бонифаций VIII 75 години по-рано гордо нарича „една свята църква“! Разделението, което произтича, се нарича Великата схизма. Когато Съборът в Пиза през 1409 г. се опитва да излекува схизмата, като избира папа и сваля всички съпернически си папи, това само влошава нещата още повече, защото сега трима папи претендират да имат право на престола на Свети Петър. Ситуацията най-накрая е разрешена от Събора в Констанц (1414–17), който успява да постигне свалянето на тримата съпернически си папи и избирането на един-единствен понтифекс. Друго постижение на Събора в Констанц е да нареди изгарянето на двамата чешки реформатори, Хус и Йероним. Това слугите на императора правят въпреки предварително издадената имперска охранителна грамота. След това папството се държеше от мъже, далеч по-загрижени за хуманистичните изкуства и литература, насърчавани от Ренесанса, отколкото за спасението на хората или благополучието на църквата. Само неблагоприятното предизвикателство на Реформацията доведе до папския престол папи с известно чувство за духовна отговорност. Вавилонският плен на църквата и Великата схизма разкриха слабостта и покварата на църквата пред цяла Западна Европа и по този начин подготвиха пътя за знаменателната Реформация, която последва през 16 век.

Нови религиозни ордени. – Споменава се влиянието на монашеската система в Ключия и реформата, която тя насърчава. Монашеската система обаче продължава да става все по-корумпирана, докато хората не се доверяват и не харесват монасите и не чувстват, че църквата се интересува само от богатство.

През 12-ти век се зараждат много реформаторски движения, проповядващи доброволна бедност и връщане към чист и прост живот, и осъждащи не само практиките, но и много от доктрините на църквата (вижте следващия раздел). Някои проповядват без разрешение от църквата и разпространяват Писанията на народен език, вместо в официалната латинска версия.

Реакцията на църквата срещу повечето от тези групи в началото на 13 век е не само отлъчването им като еретици, но и забраната за превод и използване на Библията на народен език, наказанието на дисидентите и в някои случаи организирането на кръстоносен поход за унищожение (т.е. албигойците във Франция). Друга реакция е основаването на нови ордени в църквата за борба с ереста, използвайки същата тактика на...

пътуващо проповядване и работа сред хората, за да обръщат или объркват еретиците, да наставляват верните и да помагат на нуждаещите се.

В началото на 13-ти век се появява нов вид религиозен орден, който се посвещава на публично проповядване и не се ограничава до манастирски сгради. В Южна Франция мъж на име Доминик от Стара Кастилия вижда благочестивия и мирен живот на албигойците и призовава свои приятели да се присъединят към него, за да живеят също толкова добър живот в църквата и в нейна полза. Предложението му е одобрено от папата и така се ражда доминиканският орден. Този орден отделя голяма част от вниманието си на образованието и до голяма степен поема работата на Инквизицията.

Приблизително по същото време един млад италианец, Франциск от Асизи, син на богат търговец, Разсеян от огромното богатство на църквата и привлечен от обетите на монасите за бедност, той решил да се откаже от претенциите си върху семейното богатство, да се отрече от социалното си положение и да се посвети на скромен живот в служба на бедните и нуждаещите се. Той поканил папата, епископите и богатите нецърковни деятели да се присъединят към него в неговото самоотричане.

Идеята църквата да се откаже от всичките си материални притежания, като лек за всички свои злини и решение на трудностите си с държавата и феодалното общество, не е нова. Император Хенри V е предложил точно това на папството, но папата след това го е отхвърлил, както сега папата отхвърля предложението на Франциск. Франциск е бил близо до отделяне от светската църква, която се е опитвал да поправи, като по този начин си е спечелил гнева ѝ. По-късно (1498 г.) Савонарола от Флоренция е измъчван, обесен и изгорен за подобни усилия за реформа. Франциск обаче остава в църквата и с одобрението на папата основава ордена на Свети Франциск, който служи извън пределите на манастира, макар и под монашески правила, и се посвещава на дела на доброта и благотворителност.

Несъгласните реформаторски движения. — Идеята за доброволна бедност заради Христос и опитът за възстановяване на простото, чисто християнство от Новия завет имат дълготрайни последици. Няколко групи „бедни хора“ от 12-ти век, като например последователите на Арнолд от Бреша (ок. 1100–1155) и Петер Уолдо от Лион (ок. 1173), в крайна сметка оспорват цялата папска система и в някои случаи наричат църквата Вавилон, а папата Антихрист.

Всички тези движения всъщност са били част от ферментация на несъгласие, която в продължение на векове е оспорвала хваленото единство на църквата. Имало е патарини от Северна Италия (ок. 1056 г.), които са атакували неморалността на духовенството. Имало е пасагианци, странна секта, която се е скитала из Ломбардия, увещавайки мъже и жени да се придържат към истинското евангелие. Имало е сабатати, чийто единствен обичай да носят дървени обувки

(саботи) със символа на кръста е бил сектантски знак. Имало е катари, буквално „чистите“ (сродни на дуалистичните богомили от Изтока), които са били в Ломбардия през 11 век и са се разпространили из Западна Европа, от които групата в Южна Франция е била известна като албигойци. Въпреки че някои от тях са били отчасти еретични по доктрина, чистотата на живота им е предизвиквала възхищението на хората и гнева на разпуснатите духовници. Албигойците са били унищожени от кръстоносен поход през 1208 г.

Най-видните дисиденти, оцелели до наши дни в Северна Италия, са валденсите или валденсианците. Когато Петър Уолдо и неговите последователи са изгнани от Лион, те отиват в Ломбардия, в Северна Италия, смесват се с по-стари групи там и подхранват вече засети семена на несъгласие. Тези френско-италиански валденси се разпространяват в Швейцария, Германия, Австрия, Бохемия, Моравия и други части на Европа. Техните

Ранните учения, известни от писанията на техните католически опоненти, били признати за ортодоксални, т.е. в хармония с Апостолския символ на вярата, но пренебрегването на авторитета на църквата ги довело до класифицирането им като еретици. Преследването постепенно ги свежда до сегашния остатък в планините на Северна Италия, западно от Торино.

Те имали „барби“ или пастори, които обслужвали групи от конгрегации и пътували като мисионери и надзорници. Причастието им било по-просто от литургията, макар че се различавали по доктрината за трансубстантацията. Известни с вярата си в Библията като Божие слово, те разпространявали ръкописни копия на Писанията на народен език.

Валденсите отхвърляли призоваването на Мария и светците, омаловажавали много от ритуалите, отричали клетвите и смъртното наказание и игнорирали папската забрана за проповядване. Някои отхвърляли чистилицето. Те пренебрегвали светите дни на католиците, въпреки че повечето от тях спазвали неделята. Валденсите приветствали с радост началото на Реформацията и се обединили с протестантите от Франция и Швейцария. Това им донесло най-лошото преследване от френски и италиански владетели в продължение на сто и повече години, докато накрая им била дадена религиозна свобода от херцога на Савой през 1694 г. Днес валденсите са част от презвитерианското семейство на църквите.

В края на 14-ти век в Прага, Моравия, Хус и Йероним започват да проповядвали реформаторски доктрини. Тази дейност им коствала живота, но давала началото на уtrakвисткото (причастие и от двата вида) и таборитското реформаторско движение, както и на „Unitas Fratrum“ или Бохемските братя, или Чешките братя. Тези групи се стремяли да привлекат почти всички чехи, моравци и словаци в своето лоно. Ожесточената война, водена срещу тях от имперските армии, не успяла да потуши евангелските пожари, които те разпалили. През 15-ти век Нидерландия е развълнувана; Братята на общия живот, полумонашеско движение от мъже със съзерцателен и пиетистичен дух, започват да говорят по нов начин за вярата и евангелието.

Всички тези реформаторски движения, вътре и извън църквата, се опитваха в различна степен да възстановят евангелския тип християнство. Горивото на реформата беше положено. Оставаше само искрите да паднат от избрана личност, при подходящи обстоятелства, за да се разгорят огньовете на едно голямо духовно пробуждане. Умовете и душите на хората очакваха освобождението, което лутеранската Реформация трябваше да донесе.

Библиография

- АДЕНЕЙ, УОЛТЪР Ф. Гръцката и Източната църква. Ню Йорк: Синовете на Чарлз Скрибнър, 1908.
- АЛЪН, АЛЕКСАНДЪР VG Християнски институции. Ню Йорк: Синовете на Чарлз Скрибнър, 1916.
- БЕЙНТЪН, РОЛАНД Х. Средновековната църква. Принстън, Ню Джърси: Ван Ностранд, 1962.
- БИЙТ, УИЛЯМ ЪРНЕСТ. Средновековното папство и други есета. Лондон: CH Kelly, 1914.
- БРАЙС, ДЖЕЙМС. Свещената Римска империя. Лондон: Macmillan & Co., Ltd., 1894.
- Кеймбриджката средновековна история. Редактирано от Х. М. Гуоткин, Дж. П. Уитни и др. 8 тома. Ню Йорк: The Macmillan Company, 1926–36.
- КОУЛТЪН, Г. Г., изд. Животът през Средновековието. Подбрано, преведено и анотирано от Г. Г. Коултън. Ню Йорк: The Macmillan Company, 1931.
- ДИЙНСЛИ, МАРГАРЕТ. История на средновековната църква, 590–1500. 9-то издание. Лондон: Метуен, 1969.
- ЕМЕРТЪН, ЕФРАИМ. Началото на съвременна Европа (1250–1450). Бостън: Ginn and Company, 1917.
- _____. Въведение в изучаването на Средновековието (375–814). Бостън: Ginn and Company, 1898.
- _____. Средновековна Европа (814–1300). Бостън: Ginn and Company, 1894.
- ГИБЪН, ЕДУАРД. История на упадък и разпадането на Римската империя. Редактирал Дж. Б. Бъри. 7 тома. Лондон: Methuen & Co., Ltd., 1896–1900.
- ХАРНАК, АДОЛФ. История на догмата. Преведено от 3-то немско издание, 7 тома. Лондон: Williams & Norgate, 1896–99.

- ХЕФЕЛЕ, ЧАРЛЗ ДЖОЗЕФ. История на църковните събори. От оригиналните документи. Единбург: Т. & Т. Кларк, 1872–96.
- ХОДГКИН, ТОМАС. Италия и нейните нашественици. 4 тома. Лондон: Oxford University Press, 1892–96.
- ДЖЕКСЪН, Ф. Дж. ФОУКС. Въведение в историята на християнството, 590–1314 г. сл. Хр. . Нью Йорк: The Macmillan Company, 1921.
- НОУЛС, ДЕЙВИД И ДИМИТРИ ОБОЛЕНСКИ. Средновековието. Християнските векове, том 2. Нью Йорк: Паулист Прес, 1978.
- КРЮГЕР, ГУСТАВ. Папството, идеята и нейните представители. Превод от Ф. М. С. Бачелор и К. А. Майлс. Лондон: Т. Ф. Ънуин, 1909.
- ЛАГАРД, АНДРЕ. Вижте Turmel, Joseph.
- ЛИА, ХЕНРИ ЧАРЛЗ. История на инквизицията през Средновековието. 3 тома. Нью Йорк: Харпър и братя, 1888 г.
- ОМАН, ЧАРЛЗ У.К. Тъмните векове 476–918. Лондон: Ривингтънс, 1901.
- ПЕЙТОУ, ЛУИС ДЖОН. Ръководство за изучаване на средновековната история. Прев. изд. Нью Йорк: FS Crofts & Co., 1931.
- ПИРЕН, АНРИ. Средновековни градове; техният произход и възраждането на търговията. Превод от френски от Франк Д. Халси. Принстън: Princeton University Press, 1925.
- ШАФ, ФИЛИП. История на християнската църква. 7 тома в 8. Нью Йорк: Синовите на Чарлз Скрибнър, 1882–1910. [Vol. 5, т. 1, 2, от Дейвид Шли Шаф, 1907–10.]
- ШОТУЕЛ, ДЖЕЙМС Т. и ЛУМИС, ЛУИЗ РОУПС. Престолът на Петър. Нью Йорк: Columbia University Press, 1927 г.
- САУТЪРН, РИЧАРД У. Западното общество и църквата през Средновековието. Хармъндсфурт, Англия: Penguin Books, 1970.
- ТАЧЪР, ОЛИВЪР Дж. и МАКНИЙЛ, ЕДГАР Х. Източник за средновековна история. Нью Йорк: Синовите на Чарлз Скрибнър, 1905.
- ТОМПСОН, ДЖЕЙМС УЕСТФОЛ. Феодална Германия. Чикаго: Издателство на Чикагския университет, 1928.
- ТОМПСОН, РОБЪРТ ЕЛИС. Историческият епископат. Филадельфия: The Westminster Press, 1910.
- [ТЪРМЕЛ, ДЖОЗЕФ.] Латинската църква през Средновековието, от Андре Лагард [псевдо]. Превод от Арчибалд Александър. Нью Йорк: Синовите на Чарлз Скрибнър, 1915.
- УОКЪР, GSM Разрастващата се буря. Гранд Рапидс, Мичиган: Eerdmans, 1961.

Реформацията и напред

I. Условия преди Реформацията

През Средновековието църквата е прониквала във всяка област: държавата и обществото, науката и бизнеса, литературата и изкуствата. Тя е твърдяла, че властта ѝ се простира дори отвъд гроба и че може да отваря или затваря небесните порти. Мирянинът се е раждал в църквата. Да бъдеш гражданин е означавало да бъдеш член на църквата.

От VI до XII век папството постепенно (и не без неуспехи) се превръща в най-централизираната сила в западния християнски свят, достигайки своя връх през XIII век; но през следващите векове се появяват все по-големи признаци на упадък (вижте предходната статия, също Допълнителна бележка върху Дан. 7 в том IV). Хората са духовно недохранени, а съмненията и объркването се увеличават. Гръцката философия и езическата мисъл проникват в теологията и възникват противоречия. Много папи се интересуват повече от войни или изящни изкуства, отколкото от задълженията си на духовни водачи. Вярно е, че тези тенденции са били противопоставени от някои водачи и мислители, като мистика Бернар от Клерво.

Опити за реформиране на Църквата. — Папството, което Бернар Клервоски и други мистици желаеха да бъде по същество религиозно, само по себе си беше причина за разединение. Папите бяха намерили многобройни и кожни начини за обогатяване на хазната на църквата; симонията се беше увеличила значително. Една след друга бяха създавани доходоносни длъжности и предлагани за продажба на най-високия търговец от църква, която беше станала почти изцяло с продажни намерения.

Освен това, папите се наложили като арбитри на кралете и призовавали политическите различия да им бъдат представени за арбитраж. Противоречията на

Папи със светски правомощия доведоха папството до смущаващо разделение, като трима папи най-накрая претендираха за престола на Петър (вижте страница 37, в раздела „Папски упадък и схизма“). Църковните събори успяха да разрешат проблема с папското наследяване, но не и по-основния проблем с моралната реформация. В продължение на седемнадесет години Базелският събор, свикан през 1431 г., се опитваше безуспешно да реформира злоупотребите на църквата, която беше изпаднала в пълен морален фалит, факт, който мнозинството от църковните дейатели признаха и осъдиха.

Джон Уиклиф (ок. 1320–1384). – Събитията на континента са имали своите последици в Англия, където постоянната намеса на папата в националните дела е била дълбоко негодувана. Недоволството на Англия е било особено изразено от Джон Уиклиф, който е бил обучен в Оксфорд и по-късно е преподавал там. Оксфорд в крайна сметка се превръща в цитадела на реформаторското движение на Уиклиф. Първоначално той си спечелва репутацията на спекулативен философ, а по-късно и на лидер в областта на църковната политика. През 1370-те той поставя началото на движение, чиято цел е била да реформира злоупотребите в църквата.

Когато през 1365 г. папата начислява данък на Англия за просрочени задължения за тридесет и три години, Уиклиф стана защитник на страната си в противопоставянето на иска. Той твърди, че Англия има право не само да пренебрегне иска на папа Урбан V, но и да ѝ бъдат възстановени средства, които са били неправилно администрирани от църквата, и че освен това Англия трябва да поеме инициативата за налагане на определени реформи на църквата.

Докато е бил в Оксфорд, Уиклиф споменава при различни поводи, особено в своите „Проповеди“, голямото впечатление, което му е направило четенето на Библията, и как по този начин очите му са се отворили за състоянието на църквата. Повечето от идеите му са изложени в неговата „Summa Theologiae“ и по-специално в неговата „De Civili Dominio“ („За гражданското управление“). Той категорично протестира срещу авиньонската система за събиране на данъци и заявява, че църквата не трябва да функционира като светска власт.

Уиклиф притежавал темперамента и смелостта на реформатор. Той атакувал доктрината за транссубстанциацията и провъзгласи единствения авторитет на Писанията. Но именно неговата концепция за самата църква беше най-ефективната в подбуждането на папата да заговорничи за отстраняването му като критик на папската политика. Финансовото положение в църквата убеди Уиклиф, че тя трябва да се стреми към бедност, а не към власт. Неговите идеи съвпадаха с подобни тенденции на континента, където бедността се смяташе за добродетел, а богатството, особено парите, за „корен на всяко зло“. Колкото по-малко църквата имаше общо с парите, заявяваше той, толкова по-добре щеше да бъде тя духовно. Подобно на Уиклиф, францисканците, спиритуалите, валденсите и братята на общия живот смятаха богатството за причина за корупцията.

Уиклиф определя църквата като общност от онези, които са предопределени за блаженство; никой от вечно изгубените няма дял в нея. Има само една вселенска църква и Христос е нейна глава. Църквата продължава да съществува, дори и да няма видима глава.

И все пак трябва да има човешко ръководство, от правилния вид, а правилният водач не е този, избран от кардиналите, а този, „избран“ от Бога. Ако самият избирател не е сред избраните, предупреждава Уиклиф, тогава той може да избере фалшив водач, антихрист. Истинският водач е този, чиито учения и живот най-много следват Христос, чието управление не е от този свят.

Тези идеи относно църквата са подчертани в последните глави на „Сумата“, озаглавени „За симонията“, „За отстъпничеството“ и „За богохулството“.

Уиклиф превел Новия завет на английски въз основа на Вулгата; преводът на Стария завет бил дело на Николай от Херефорд. Уиклиф организиран популярен движение за евангелизъм, изпращайки свещеници и миряни по двама, боси и необвързани с никакви обети, да проповядват във всички части на Англия. Тези емисари, лолардите, каквито били

споменат в булата на Григорий IX, е оцелял след Уиклиф и е положил основите на по-късната английска Реформация. „Всеки учен човек, когото срещнете, е лолард“, е казал един съвременник. Уиклифитите често са били наричани библейски мъже.

Ян Хус (1369–1415). – Влиянието на Уиклиф се простира далеч отвъд собствената му страна. То е било особено силно в Бохемия. Най-верният от учениците на Уиклиф е бил Ян Хус, който е следвал ученията на Уиклиф почти буквално. Хус е бил учен човек, професор в Пражкия университет, красноречив проповедник и пламенен патриот. Подобно на Уиклиф, той е бил решен да реформира църквата, особено морала на духовенството. Той също така е написал есе за функциите на истинската църква. В диспута от 1412 г. за индулгенциите той цитира от „De Ecclesia“ на Уиклиф. Когато папа Йоан XXIII (по-късно пропуснат от списъците като фалшив папа) предлага пълна индулгенция на всички, които биха се борили срещу краля на Неапол, Хус протестира яростно. Църквата, твърди той, не трябва да участва във война. Освен това папата няма право да продава прошката на греховете. И тук неговите проповеди са точно възпроизвеждане на тези на Уиклиф.

Осъден от папата, Хус заявява, че Бог е негов защитник, единствената глава на църквата. Когато е извикан пред Констанския събор през 1415 г., Хус отива с императорска охранителна грамота, но отказва да се оттегли от предполагаемите си „грешки“, освен ако не бъдат доказани като неверни от Писанието. „Не мога“, казва той, „без да лъжа съвестта си, да смятам, че съм извършил грешките, в които съм обвинен.“

Подобно на Уиклиф, Хус провъзгласил Библията за единствен авторитет по въпросите на вярата, църквата – за съставена от истински вярващи, избраните – за непогрешимите, а папата – за непогрешимите. Хус бил обявен за опасен еретик и изгорен жив през 1415 г.

Джироламо Савонарола (1452–1498). – Въпреки че Данте нарича Италия „обиталище на скърбите“, други я смятат за огромно игрище. Папата се обръща срещу средновековния аскетизъм и е въввлечен в суматоха от празненства; някои свещеници, като Фичино, се обръщат към езическата литература, чувствайки, че църквата не е в състояние да им предложи утеха или спасение. Влошаването на моралните условия върви ръка за ръка с прославянето на езичеството. Във Флоренция, където Медичите са на власт и са потиснали гражданските свободи, доминиканският проповедник от манастира Сан Марко, Джироламо (Джероним) Савонарола се убедил, че е бил предопределен от Бог да осъди корупцията и тиранията на църквата и нейните дегенеративни водачи. Той предсказал, че Бог ще накаже църквата, ако не се покае. Под силно негово влияние известно време, жителите на Флоренция отстранили Медичите и одобрили реформа в морала, наказание за богохулство и унищожаване на всички инструменти, използвани за забавления или хазарт. Опитът на папата да умилостиви Савонарола, като му предложил кардиналска шапка, само увеличил реформаторския му плам.

Проповядвайки безстрашни проповеди, вдъхновени от посланията на библейските пророци, Савонарола настоявал за спасение единствено чрез Христос, а не чрез достойни дела. „Когато цялата църковна власт е покварена“, извика той, „е необходимо да отидем при Христос, който е първопричината, и да Му кажем: Ти си моят Изповедник, моят Епископ и моят Папа“ (превод от Йожен Шоази, *Histoire Generale du Christianisme* [4-то издание], стр. 80).

Савонарола се сблъска с широка опозиция – от младите благородници, от францисканския орден, от защитниците на Медичите и особено от папа Александър VI, от рода на Борджиите. Изоставен от някои от поддръжниците си, Савонарола е обвинен в лъжепророк и еретик и е удушен, а след това изгорен на клада през 1498 г. по заповед на папа Александър. Папата е особено раздразнен от атаките му срещу римския престол.

и с искането си за църковен събор, който да отхвърли папата като нечестив и корумпиран.

II. Светът в навечерието на Реформацията

1

Нов свят бавно се е зародил около 1500 г. Преходът между Преходът от средновековния свят към модерната епоха е бил постепенен и като цяло незабележим. Силите, които до голяма степен са били латентни преди периода на Реформацията, са станали очевидни и са се утвърдили с неотложност и сила.

Най-голямата заплаха за Запада в продължение на повече от 800 години е бил мюсюлманският натиск. Маврите са превзели Испания, а по-късно турците са се нахлули от Изток все по-близо до сърцето на Европа. В земите на Реформацията мюсюлманската опасност е била особено усещана.

За известно време Лутер бил толкова впечатлен от турската заплаха, че при различни поводи проповядвал кръстоносни проповеди срещу турците и се страхувал, че краят на света ще настъпи, преди да успее да завърши превода си на Стария завет на немски.

Сред по-значимите условия, развили се в Западна Европа около началото на 16 век, са следните.

Поява на национализма. — Възникнаха силни, централизирани държави, които заплашиха както повече или по-малко безспорната международна власт, утвърждавана от папството през Средновековието, и влиянието на Свещената Римска империя в Централна Европа. Независимите нации постепенно се развиват в абсолютни монархии, чиято форма на управление в крайна сметка се превръща в модел за цяла Западна Европа.

Испания е била доминираща през 16-ти век. Натрупвайки огромно богатство от Новата В света, тя, с бързо нарастващата си морска мощ, представляваше сериозно предизвикателство за други нации. Франция, където в политическия свят съществуваша силни протестантски партии, беше въвлечена в поредица от кървави гражданско-религиозни войни. В крайна сметка първият крал на Бурбоните, бивш хугенот, Анри IV Наварски, насочва Франция по курс на експанзия и колониализъм, което през следващия век доведе до кралския абсолютизъм на Луи XIV и до хегемонията на Франция на континента.

Англия става национално осъзната през 16 век, когато по времето на Тюдорите... страната се разшири, независимо от папската намеса, и пое по собствен път като нация, като в крайна сметка спечели господството над моретата над Испания и Холандия и разви огромна колониална империя. Тази неустойчива тенденция към индивидуален национализъм не е несвързана с религиозната Реформация.

През 16-ти век религията е била основният въпрос на деня. Великите владетели на Европа трябваше да се изправи пред този проблем, който повлия на хода на събитията в нейните владения. В Англия Хенри VIII (1509–1547) влезе в конфликт с Рим. Във Франция Франциск I (1515–1547) постоянно се колебаеше между протестантско и католическо влияние, в зависимост от посоката, в която духаше политическият вятър. Когато кралят се нуждаеше от съюза или подкрепата на лутеранските принцове в Германия в борбата срещу Карл V, във Франция временно беше разрешена лека форма на протестантство. Карл V (1519–1556), глава на Свещената Римска империя, император на Австрия и суверен на германските държави, беше

¹ Никол, Ф. Д. (1978). Коментар на Библията на адвентистите от седмия ден: Светата Библия с екзегетични и обяснителни коментари. Серия с коментарни справки (Фил. 1:1). Вашингтон, окръг Колумбия: Асоциация на издателствата „Ревю енд Хералд“.

най-могъщият владетел в Централна Европа. Неговите владения се простираха от Австрия до Новия свят и от Ниските земи (сега Холандия и Белгия) до Испания и Италия.

Реформацията е пряко повлияна и развивана от този политически модел, тъй като амбициите на австрийския император и на френския крал водят до постоянно състояние на война между двамата суверени. Тази ситуация многократно отклонява вниманието на Карл V от неговата цел през целия му живот да смаже Реформацията. Той е твърд римокатолик, нетърпелив да поддържа ред и да установи единство в обширните си владения, разпръснати по целия свят, а синът му, Филип II Испански, е още по-фанатичен католик.

Откриването на морските пътища. — С настъпването на 16-ти век хоризонтите се разширяват и се откриват нови континенти. Португалски, испански и италиански откриватели откриват морски пътища до Индия и Източна Индия, съкровищницата на подправките. Колумб достига островните брегове на Западния свят през 1492 г. Кълбото е обиколено за първи път през 1519–1522 г. от португалския Магелан. По същото време испанците, под командването на Кортес, завладяват Мексико. Някои от тези авантюристи са ревностни привърженици на своята религия. Колумб вярва, че края на всичко наближава и един от обявените му мотиви е покръстването на народите от новите земи.

Принц Хенри, мореплавателят на Португалия, „мозъкът“ на толкова много експедиции през непознатите морета, е имал страст към разпространението на християнството; а Магелан, чиято експедиция обиколи света, също е имал дълбоки религиозни мотиви.

Културно развитие.— Ренесансът, или прераждането, на изкуствата през 15-ти и началото на 16-ти век по модела на класическите гръцки майстори се състои в създаването на нови архитектурни стилове, възраждане на литературата и насърчаване на изящните изкуства от богати меценати като Медичите от Флоренция, кралете и папите. Великите италиански майстори създават произведения на изкуството, които достигат ненадмината степен на класическа красота в живописа и скулптурата в Италия, Холандия и Германия, докато Франция се отличава в архитектурата. 16-ти век е препълнен с важни мъже и идеи, някои щедро креативни, други бунтовни. Приключенски настроени, безстрашни мъже навлизат в нови линии на мислене, отхвърляйки почитаните концепции от миналото. Художници, учени, войници и философи са привлечени от този неустоим поток. Това, което е било химера, се превръща в реалност; това, което е било реално, изчезва. Докато трубадурите все още пеят песните си от замък на замък, феодализмът постепенно избледнява. Прераждането на изкуствата възвърна визията за красотата на античността, докато пресата се превърна в ефективно средство за пропаганда. Неистовото желание за свобода накара някои да уловят светлината, идваща от онази „бездна на науката“, за която говори Рабле. Дори човешкото тяло загуби своите мистерии. Докато младият Сервет открива белодробната циркулация на кръвта, Рабле, в анатомична дисекция пред заинтересована публика в Лион, обяснява *fabricam corporis* (тъканта на тялото).

Наука.—Коперник (1473–1543), съвременник на Лутер, защитава революционната идея, че слънцето, а не земята, е центърът на вселената, и че земята се върти около слънцето, а не слънцето около земята. Това е ерес. Църквата се е придържала към древната теория на Птолемей, че земята е центърът на вселената и че всички небесни тела се въртят около нея. Питър Ломбард (ок. 1100–ок. 1160) е заявил: „Както човекът е създаден заради Бога – тоест, за да може да Му служи – така и вселената е създадена заради човека – тоест, за да може да Му служи; затова човекът е поставен в средата на вселената“ (Алберт К. Кнудсън, „ Настоящи тенденции в религиозната мисъл“, стр. 43). Коперник е смятан за еретик както от протестантите, така и от...

Католици. Той не смеел да защитава идеите си открито, нито пък Галилей (1564–1642), който също вярвал, че Земята се върти около собствената си ос, докато обикаля около Слънцето. За тази научна ерес Галилей бил затворен, съден и едва избегнал екзекуция, като открито се отказал от научните си мнения. Средновековните суеверия се запазили, докато след известно време хората не видели светлината и не събрали смелостта да я последват.

Развитието на науката и богатството беше едновременно предизвикателство и заплаха за християнството. То представляваше заплаха, защото засилваше желанието за богатство и насърчаваше експлоатацията на новооткрити континенти за егоистични цели; любовта към златото често водеше до потисничество, ако не и до елиминиране, на местните жители. Също така беше предизвикателство да се донесе християнството на отдалечени места. Йезуитите имаха известна представа за задгранични мисии, но реформаторите нямаха почти никаква представа за световната евангелизация; мисионерската визия дойде по-късно, с пиетистките секти. Новата наука беше заплаха за Католическата църква, защото подтикна хората да мислят самостоятелно. И имаше протестанти, както и католици, които осъждаха новата теория, предложена от Коперник, че Земята се върти около Слънцето.

Интелектуални вълнения. — Възраждането на либералната култура и новият дух на критика помогнаха да разкрият някои фалшиви документи, използвани в продължение на около осем века за укрепване на авторитета на църквата, например Псевдоисидорианските декрети и Дарението на Константин. Нестабилните основи на средновековните системи бяха засегнати от новото мислене. Новите концепции, разработени от северноевропейския хуманизъм, бързо се разпространяваха в университетите и чрез брошурите, излизащи от печатниците на Базел и Париж. Отново ентузиазмът за нови знания беше предизвикателство и заплаха за християнина – предизвикателство, защото предлагаше почти неограничени възможности за разпространение на евангелието, в което новите изобретения бяха неочаквана помощ; и заплаха поради духа на скептична критика, която лесно можеше да подкопае основите на позитивната християнска вяра. Това се вижда от враждата между Лутер и Еразъм относно свободата на човешката воля. Еразъм подкрепяше идеята, че волята е свободна, докато Лутер твърди, вероятно от Библията, че волята е в робство. Еразъм в крайна сметка не се ползваше с доверието на всички протестанти и католиците поставиха книгите му в Индекса след Тридентския събор (1545–1564).

Еразъм Ротердамски (1466?–1536) е наричан принцът на хуманистите. Неговият проникателен ум и обширните знания допринесоха много за реформаторското движение в определен момент. Идеалът на Еразъм е бил да се обърне към съзнанието на християнския свят чрез Свещените писания; за тази цел той публикува (1516 г.) Новия завет на гръцки език (виж том V, стр. 141). Текстът е придружен от латински превод с анотации. Лутер е използвал този текст в лекциите си върху Галатяните и именно чрез текста на Еразъм Лутер е бил уведомен за неточностите във Вулгата. Този гръцки текст е позволил на Мартин Лутер да преведе Новия завет за краткия период от няколко месеца. Изтъкнати германци, като например Ройхлин, също са допринесли за познаването и разпространението на евангелието.

В Англия Томас Мор, авторът на „Утопия“, си е представял идеален свят на щастие и социална справедливост, докато Джон Колет от Оксфорд се е стремил да реши проблемите на своето време чрез образование. Хуманистите, интелектуалците от епохата на Реформацията, са се стремили към решение на проблемите на своята епоха, като са се връщали към мисленето на Древна Гърция и Рим. Те са вярвали, че човекът е способен сам да допринесе за своето спасение и че образованието и просветеното ръководство ще му помогнат най-добре. Акцентът е бил поставен върху човешките, а не върху божествените средства за усъвършенстване.

Икономически вълнения. – Друга важна характеристика на този период беше голямото увеличаване на богатството, резултат отчасти от откриването на злато на новооткритите континенти и отчасти от подобрени бизнес методи. Това богатство обаче до голяма степен се контролираше от няколко принца, а голяма част от земята се държеше от църквата. В Германия например почти половината от цялата земя беше собственост на църквата. Във Франция ситуацията беше подобна. Крепостните и селяните, които обработваха земята и бяха привързани към нея, нямаха свобода. Да се лови или лови на земята, където работеха, беше забранено, а отсичането на дърво на тази земя можеше да бъде наказано със смърт.

Средностатистическият човек по времето на Ренесанса е бил гладен и премръзнал. По-голямата част от населението не е било в състояние да живее с оскъдните си доходи. Мартин Лутер споменава тези плачевни икономически условия в своя трактат от 1520 г., адресиран до християнското благородство на германската нация. Той посочва, че времената са се променили и че бедните вече не могат да бъдат потискани. Селяните разбират това като означаващо, че Лутер отсега нататък ще бъде техен говорител и защитник.

Суеверия. — Вярата в достойнствата на делата и в чудотворната сила на мощите. беше цинично одобрявано и насърчавано от църквата. Почти всеки принц, със сигурност всяка църква, притежаваше реликви, които бяха важен източник на приходи. По времето на Лутер „религията към реликви“ беше широко разпространена. Фридрих Мъдри, курфюрст на Саксония, принц и приятел на Лутер, беше ревностен колекционер на реликви. До 1509 г. колекцията му наброяваше 5005 предмета. До 1520 г. тя нарасна до 19 013 свети кости. Тези, които видяха мощите на Деня на Всички светии (1 ноември) и направиха определения дар, можеха да получат от папата индулгенции за намаляване на времето в чистилището, било то за себе си или за други, до 1 902 202 години и 270 дни. С пълно презрение Лутер възкликна веднъж: „Какви лъжи има за мощите! Някой твърди, че има перо от крилото на ангел Гавраил, а епископът на Майнц има пламък от горящия храст на Мойсей. И как се случва осемнадесет апостоли да са погребани в Германия, когато Христос е имал само дванадесет?“ (в Роланд Х. Бейнтън, „Ето ме, стоя“, стр. 296).

Срещу църквата „Свети Йоан Латерански“ в Рим се намира „Скала Санкта“ – 28-те стъпала, за които се предполага, че са се намидали пред двореца на Пилат. Този, който се е изкачвал по тези стълби на колене, рецитирайки на всяко стъпало „Отец Божий“, вероятно е осъществявал освобождаването на душа от чистилището.

Индулгенции. — Покаянието е било преподавано и практикувано в църквата преди Събора на Никея (325 г. сл. Хр.). Състои се от следните стъпки: (1) разкаяние на сърцето, (2) изповед на ушите, (3) удовлетворение чрез добри дела и (4) опрощение или прошка на греховете, произнасяно от свещеника в името на Бог. През 8 век в някои страни поне някои от добрите дела могат да бъдат заменени с парични дарения за църквата. От това произлизат папските индулгенции, предоставяни за първи път през 11 век на онези, които „от преданост“ са отишли на кръстоносните походи; след това на онези, които са направили определени приноси за кръстоносните походи или по-късно за различни църковни проекти. Опрощението вече предшества предписването на покаяние. През 13 век покаянието е обявено за тайнство (виж том VI, стр. 44), но повече от век по-късно теологията на индулгенциите е обяснена като плащане на дълга на покаянието от църковната „съкровищница на заслугите“, от която папата може да черпи. Смятало се е, че при изповедта на каещия се пред свещеника, Бог прощава вината за изповяданите грехове и вечното наказание, но грешникът все пак трябва да понесе временното наказание или в този живот, или в чистилището, преди да може да влезе в рая. Индулгенцията е опрощаване на всички или част от греховете.

временно наказание, което оставаше дължимо за грях, след като вината му беше простена. То се налагаше при условие за покаяние и извършване на предписани добри дела, като молитви или други добри дела, или даване на пари на църквата.

Съкровищницата на заслугите. — Вярвало се е, че мъчениците, светците, апостолите и особено нашият Господ и Неговата майка са извършили повече от необходимите им добри дела и че това, което е било над необходимостта от тяхното собствено спасение, е било депозирано в предполагаема „съкровищница на заслугите“. Твърдило се е, че тези излишни заслуги на светците са прехвърляеми на онези, чиито сметки са били в задължнялост. Разбира се, папата, като предполагаем наследник на Свети Петър, е държал ключовете за тази съкровищница на заслугите и е можел да освобождава хората от временно наказание, като им приписва кредит от тази „съкровищница“. След това сделката е била наречена индулгенция. Този въпрос е обсъден по-късно от Лутер, стоящ пред Кайетан в Аугсбург през 1518 г.

Следователно практическата стойност на индулгенциите е била опрощаването или плащането на наказания, дължими след като човек е получил опрощение. Но половин век преди Лутер, папа Сикст IV е заявил, че ефикасността на индулгенциите се разпростира и до чистилището в полза на мъртвите „чрез изборително право“, както и на живите „чрез опрощение“, не толкова опрощаване на дълга на наказанието, колкото плащането му от църковната съкровищница на заслугите.

Подводни течения на Реформацията. – Дори преди Мартин Лутер да започне да призовава за По време на реформацията на църквата сред простите, благочестиви християни е съществувала широко разпространена вяра, която води началото си от лолардите, хуситите, валденсите и братята на общия живот, всички от които са се застъпвали за превода и разпространението на Библията и четенето на религиозна литература. Много от тези движения преди Реформацията са били изключително мистични. Истинските евангелски мистици са наблягали на живот на молитва и медитация и достъп до Бога без намесата на посредническо свещеничество. Те са наблягали на религията на сърцето и чувствата, а не на тази на богослова. Този интензивен религиозен живот е бил важно средство за подготовка на пътя за Реформацията в сърцата на хиляди.

Най-общо казано, тези по-ранни опити за реформация не са били насочени към отделяне от Католическата църква. Всъщност никой не е започнал с цел откъсване от църквата. Много от тези групи преди Реформацията продължили да приемат свещеника и обредите на църквата, но само като помощни средства за духовния живот. Дори Мартин Лутер в началото не е имал идея да се откъсне от църквата. Той се е опитвал само да поправи злоупотребите. Всъщност, великите реформатори не са се откъснали от църквата предимно защото тя е била корумпирана на практика и в учението си, а по-скоро защото църквата е отказала да приеме принципа на Светото писание като основа на своите учения. Реформаторите са били загрижени за променен начин на живот, но още повече за приемането на принципа за оправдание чрез вяра. Основният сблъсък между реформаторите и Католическата църква е бил въз основа на приемането или отхвърлянето на великите принципи на Реформацията: (1) Библията като единствен приемлив авторитет за вяра и практика, (2) оправдание само чрез вяра, без заслугите на добри дела, и (3) свещеничеството на всички вярващи. Когато Католическата църква отказа да приеме тези принципи, голямото отделяне в Западната църква стана неизбежно.

III. Реформацията в Германия

Ранните преживявания на Мартин Лутер. — Движенията за отделяне от Римската църква и за освобождение на съвестта възникват едновременно в различни

места. Корените на протестантството се връщат към ранната църква – към Августин, към валденсите, към мистичните проповедници и секти от Средновековието, към Уиклиф и Ян Хус. Но преди всичко протестантското учение има своите корени в Библията, особено в посланията на Павел.

Мартин Лутер, най-важният от всички реформатори, е роден в Айслебен на 10 ноември 1483 г. Родителите му били трудолюбиви граждани и стриктно отглеждали седемте си деца. Мартин бил отгледан в типичен немски християнски дом. Страхът от Бога и вярата в реалността на ангели и демони дълбоко го повлияли. Той се научил да се придържа стриктно към ученията на Римокатолическата църква. Неговият начин на живот бил този на селянин, чийто език и темперамент останали с него през целия му живот. Той бил здрав, усърден, блестящо надарен и бил смятан за отличен ученик. Обучението му следвало обичайния средновековен модел. Той посещавал известния университет в Ерфурт, където бил обучаван от учители окамисти (вж. стр. 42), които били модернистите на времето. Окам учел, че християнството не може да се докаже чрез разум, а трябва да се приеме чрез вяра, въз основа на авторитета на ученията на църквата. Окам несъмнено оказал известно влияние в началото на обучението на Лутер, но по-късно Лутер се обърнал срещу тези „свински богослови“, както ги наричал. След като получил магистърска степен, той започнал да учи право в хармония с желанията на баща си.

Два месеца по-късно, през юли 1505 г., Лутер внезапно обявява решението си да стане монах. Много впечатлителен, той е уплашен от мълния и в страх от смъртта обещава на Света Анна, че ще стане монах, ако животът му бъде пощаден. Въпреки че решението е внезапно, неговият избухлив темперамент и чувствителна съвест са готови за тази стъпка. В Ерфурт той изпитва силно чувство за морална вина. Това става все по-често в по-късния му живот. Той влиза в един от манастирите на Августинците в Ерфурт. Важно е да се отбележи, че става ученик на Августин, на когото се приписва голяма част от протестантската теология. Лутер, както сам казва, е по-скоро увлечен в манастира, отколкото привлечен от него. Приятелите му са изумени, а баща му е силно недоволен, защото преместването го лишава от надеждата, че способният му син може да му предложи сигурност в напреднала възраст. Но Мартин Лутер е дал обет на Света Анна и нарочно избира орден, който налага строга дисциплина, тъй като само това изглежда обещава по онова време душевен мир и спасение на душата му.

Но монашеският живот не му донесе нито душевен мир, нито убеждение, че е получил спасение. Щаупиц, генералният викарий за Германия, му наредил да учи теология и през 1507 г. бил ръкоположен за свещеник. Докато отслужвал първата си литургия, той бил толкова обзет от страхопочитание пред идеята да влезе в самото Божие присъствие, че, както по-късно казал, щял да избяга. Последваха много месеци на душевна мъка. Той често споменавал този тревожен период в манастира, като описвал ужасите на сърцето си, особено когато изнасял лекции върху Посланието към Галатяните. Постил често, молел се усилено, умъртвявал тялото си, изповядвал се дълго всеки ден, но не постигнал увереност в спасението и в крайна сметка мъките му станали непоносими.

По време на посещение в Рим през 1511 г. по работа, свързана с неговия орден, той бил шокиран от безгрижието на италианското духовенство и покварата на Рим, изпълнен с реликви. Той се изкачвал по стълбището на Пилат на колене, като казвал молитва на всяко стъпало с убеждението, че по този начин може да освободи душа от чистилището. Синът на Лутер, Пол, чул баща си да говори за този инцидент със стълбището, когато бил на единадесет години, и си го спомнил през 1582 г., тридесет и шест години след смъртта на баща си. Синът казал, пишейки за баща си, че когато Мартин Лутер „бил

докато се молел на стъпалата на Латеранското стълбище, стихът от пророк Авакум влязъл в съзнанието му: „Праведният ще живее чрез вяра“ (превод от Ото Шеел, Документи за развитието на Лутер [1929], стр. 210).

Въпреки това, Лутер сякаш противоречи на по-късния разказ на сина си, когато си спомня преживяването на стълбището в своите проповеди и коментари. Най-значимото му изявление е направено през 1545 г. (една година преди смъртта му). Спомняйки си този инцидент, той казва: „В Рим исках да освободя дядо си от Чистилището и се изкачих по стълбището на Пилат, като рецитирах на всяко стъпало „Отче наш“. Защото имаше вярване, че този, който се моли по този начин, ще спаси душа. Но когато стигнах до върха, си мислех: „Кой знае дали е истина?““ (Predigten des Jahres 1545, col. 1, 9ff., 15 ноември 1545 г., WA 51, 89, прев. от Scheel, op. cit., стр. 197). И двата спомена биха могли да бъдат верни.

Обратно в Германия, той продължава богословските си изследвания, както му е било наредено от началниците му, но мисленето му е силно повлияно от Габриел Бийл от Братята на общия живот. Бийл е бил ученик на Окам и идеите му са били доста модерни в Германия по времето на Лутер. Лутер също така усърдно чете Пиер д'Айи, Жерсон, Бернар от Клерво, Тома Аквински и особено Августин. Доктрината за предопределението го прави особено неспокоен и по-разстроен от всякога. Мисълта за произволен Бог, който би предопределил спасението на човека, му причинява голямо страдание.

Всъщност той се страхувал от Бога и стигнал дотам, че да каже, че е „намразил“ Бога. Тежките му задължения не му давали облекчение на душата. Той бил назначен за професор по теология във Витенберг, университет, основан през 1502 г. от Фридрих Мъдри от Саксония, който по-късно станал симпатичен защитник на Лутер.

Светлина най-накрая проникна в душата на Мартин Лутер. Реформаторът намери Бога чрез директен контакт когато чрез размисъл и изучаване му просветнало, че човек е оправдан единствено чрез вяра, без делата на закона или заслугите на добрите дела. Пътят към мира и спасението бил открит пред него. В лекциите си върху Псалмите (1513), Римляни (1515) и Галатяни (1517) той отново потвърдил, че вярата не е просто интелектуално отстъпване пред Божията воля, а пълно предаване и пълно доверие в Бога чрез Христос. Неговото настояване за вярата било толкова категорично, че когато превел Новия завет, добавил думата „само“ към „вяра“ в Римляни 3:28. Тази дума не е в Писанието, той добре знаел, но твърдял, че е била използвана преди от други, като Амвросий, при превода на този пасаж и бил убеден, че тази концепция е в хармония с духа на библейското учение.

Въпреки че не би отхвърлил добрите дела от християнския живот, той определено ги е отхвърлил като средство за спечелване на Божията благодат.

Когато Лутер видя светлината на евангелието, неговият курс беше определен. Той имаше решение на собствения си проблем по отношение на спасението, но това не му попречи да изпитва периоди на депресия от време на време. Всъщност, що се отнася до християнския живот, той беше на мнение, че истинският християнин е едновременно оправдан и в друг смисъл грешник до последния ден от живота си. Оттогава нататък той се чувстваше длъжен да предава на другите това, което е преживял, особено чрез своите лекции, проповеди и писания. Подобно на други свещеници от неговото време, той настоятелно настояваше за морална реформация на църквата.

Начало на Реформацията. — През 1517 г. индулгенции са били продавани в цяла Германия от Тецел, доминикански монах. Цялата приходи официално са били предназначени за подпомагане на строежа на катедралата „Свети Петър“ в Рим, което на повечето хора по онова време е изглеждало като достойна цел. В действителност 50% от приходите от продажбата на индулгенции са били предназначени за изплащане на дълг, нает от Албрехт от Бранденбург, който е

закупил, наред с други неща, архиепископството на Майнц. Както е обяснено на стр. 48, издаването на индулгенции се е основавало на убеждението, че папата може да черпи от съкровищницата на заслугите на Христос и светците, съкровищница от свръхделотворни дела, за да опрощава временните наказания за грех както за живите, така и за душите в чистилището. И Тецел е претендирал за тези индулгенции дори повече, отколкото официално е проповядвала църквата.

Известно време Лутер открито поставяше под въпрос валидността на индулгенциите, особено тъй като хората ги купуваха с погрешното убеждение, че купуват Божията прошка и правото на опрощение. За него тази търговия беше скандал, защото проската е безплатният дар от Бога и не може да се продава. Бог прощава свободно, както Лутер знаеше от опит; не е необходимо посредническо свещеничество и църквата няма юрисдикция над проската. Истинското съкровище на Христос, твърди той, е съкровището на безкрайната Божия благодат. Лутер атакува цялата система на покаянието и индулгенциите. Деветдесет и петте тезиса, които той постави на латински на вратата на замъчната църква във Витенберг на 31 октомври 1517 г., обикновено се считат за началото на протестантската Реформация.

Деветдесет и петте тезиса се оказаха незабавен и огромен успех. Самият Лутер беше изненадан и по-късно се запитал дали би ги написал, ако беше осъзнал какъв ще бъде ефектът им върху съзнанието на хората. Шест месеца по-късно той написа извинително писмо до папата. Но битката вече беше започнала и Лутер не беше човек, който би отстъпил. Неговите противници, като Приериас, твърдяха, че църквата е права и че папата не греша. В хода на борбата Лутер стъпка по стъпка беше воден до твърдението, че както папата, така и съборът могат да грешат. „Само словото Божие е непогрешимо“, заявяваше той, намеквайки, че авторитетът на папата трябва да бъде отхвърлен (превод от Choisy, *Histoire Générale du Christianisme* [4-то издание], стр. 88).

В Аугсбург, през 1518 г., папският легат, кардинал Кайетан, поискал Лутер да се подчини на папската власт. Но Лутер вече бил християнин и отказвал да се подчини на който и да е папа. Той приемал само авторитета на Писанието, казвайки: „По-скоро бих умрял, бил изгорен или заточен, отколкото да противореча на съвестта си“ (пак там [изд. 1923 г.], стр. 95). Отношението на Лутер силно наподобявало това на Хус век по-рано на Събора в Констанц. Тази аналогия била незабавно и проникателно възприета по време на дебата в Лайпциг през 1519 г., където Лутер бил разпитван от д-р Джон Ек, професор хуманист в университета в Инголщат. Каузата на Лутер вече била подкрепена от нови приятели, по-специално Филип Меланхтон (1497–1560), който се обединил в негова защита.

Въпреки предупреждението на приятелите си, Лутер направил определени изявления, които със сигурност щяха да го инкриминират в очите на църквата, като например: „Осъждайки ученията на Хус за църквата, Констанцкият събор осъди истината“ (пак там [4-то издание], стр. 89).

Широко разпространено е мнението, че богословското учение на Католическата църква е единно. Истината е, че преди Реформацията тя е била в състояние на почти безкрайни вариации и пълно объркване. Всъщност именно Реформацията в крайна сметка принуждава Римокатолическата църква да преразгледа и обедини своята теология, което тя прави на Тридентския събор (1545–1563). В Римокатолическата църква все още съществува по-голямо разнообразие от мисли, макар и без видимо объркване, отколкото повечето протестанти или католици осъзнават. Мартин Лутер е първият евангелски реформатор, който си проправя път, ориентиран към Библията, през богословската джунгла. Той нямаше как да се извини за факта, че той и приятелите му са били „всички хусити, без да го знаят“. Дебатът в Лайпциг ясно постави Лутер в същия лагер като еретика, изгорен на клада сто години по-рано. Той беше скъсал с католицизма.

Римската църква и срещу нея постави Библията като единствен пътеводител и тълкувател за отделния християнин.

През 1520 г. Лутер защитава своите възгледи в редица трактати за Реформацията. Най-добрите Известни от тях са: „Обръщение към християнското благородство на германската нация“, предупреждаващо князете, че времената са се променили и че те трябва да сътрудничат в новото движение на Реформацията, ако искат да оцелеят; „Вавилонският плен“, в което Лутер развива мисълта, че папството трябва да бъде оспорено във формата му на поклонение и в тайнствата; и „Свободата на християнския човек“, мистично обсъждане на факта, че християнинът, оправдан чрез вяра, е свободен човек, но същевременно е Божий слуга на своите братя.

През 1520 г. Лутер е осъден въз основа на четиридесет и една грешки, които Ватикана твърди, че е открил в неговите писания, и е отлъчен от църквата с папската була „Exsurge, Domine“. Даден му е обичайният шестдесетдневен срок за подаване на иска, преди декретът да влезе в сила. Вместо това, на 10 декември 1520 г., пред преподавателите и студентите от университета Витенберг, той хвърля в огъня папската була, заедно с някои от писанията, които са утвърждавали папската власт, като например Исидоровите декрети.

Лутер във Вормс. — През 1521 г., година след осъждането му от църквата, Лутер е призован да се яви пред Императорския парламент, свикан от младия владетел Карл V (1519–1556), наскоро коронясан за император, за да разгледа, наред с други неща, религиозния въпрос. Лутеранството се е превърнало в основен проблем в Германия и най-важната грижа на императора е била единството на империята; ереста очевидно е била голяма политическа, както и религиозна опасност. След като Лутер е бил отлъчен от църквата, държавата е била държана отговорна да се справи с него от гражданска и политическа гледна точка. По това време лутеранството е спечелило огромна популярност сред народа, а също и сред князете на германските държави. Когато Лутер чул, че е бил призован на императорския парламент във Вормс, той написал: „Ще отговоря на императора, че ако съм поканен просто да се отрека, няма да дойда. Ако отречение е всичко, което е необходимо, мога да го направя съвсем добре още тук. Но ако ме кани на смърт, тогава ще дойда. Надявам се никой освен папистите да не опетни ръцете си в кръвта ми, Антихрист царува. Да бъде волята Господня“ (в Роланд Х. Бейнтън, „Ето ме, стоя“, стр. 179).

Когато Лутер се явил пред парламента на 17 април 1521 г., му били зададени два въпроса: (1) дали книгите, струпани пред него, са негови и (2) дали ще се откаже от всички или от част от възгледите си. Той отговори утвърдително на първия въпрос, а що се отнася до втория, поиска време за размисъл. На следващия ден даде отговор, който отразяваше неговата несломима и заразителна смелост като християнин: „Тъй като Ваше Величество и Ваши светлости желаят прост отговор, ще отговоря без рога и без зъби.“

Освен ако не съм осъден от Писанието и очевидния разум – не приемам авторитета на папите и съборите, защото те си противоречат – съвестта ми е пленник на Божието Слово. Не мога и няма да се отрека от нищо, защото да се противопоставя на съвестта си не е нито правилно, нито безопасно. Бог да ми е на помощ. Амин“ (пак там, стр. 185).

Това беше драматичен час. С риск за живота си, този обикновен монах и университетски професор от селски произход се противопостави на държавната власт, след като църквата го обяви за еретик и го отлъчи. Преди всичко Мартин Лутер беше убеден, че не може да направи нищо против собствената си съвест, чийто „затворник“ беше. Зародишът на съвременната свобода се съдържа в неговото действие на смирено подчинение на вътрешния му глас и

Целият протестантизъм се подчинява заедно с него единствено на Писанието и признава пълното предаване на волята на Христос.

Вартбургският превод на Новия завет. — Императорски указ скоро осъдил Лутер като „упорит разколник и явен еретик“. Той трябвало да бъде държан в ареста до края на живота си и той и приятелите му да бъдат лишени от статут на свободни граждани. Не им било предоставяно гостоприемство никъде. Печатането и продажбата на книгите му били забранени. Лутер останал под сянката на този указ до края на живота си, но той никога не бил приложен в границите на електората Саксония. Неговият приятел, княжеският приятел Фридрих Мъдри от Саксония, го взел под защитен арест и го скрил в замъка Вартбург, Саксония. Там Лутер останал под фалшиво име около девет месеца. През това време той написал редица книги и проповеди, но прекарал по-голямата част от времето си в превод на Новия завет от гръцки текст. По-късно той превел и Стария завет. Немската Библия на Лутер е едно от най-значимите му постижения и е за немските читатели това, което е версията на крал Джеймс за английските читатели. Неговият превод в никакъв случай не е първият превод на Библията на немски, но разкрива гения му в това да я накара да говори на немски език, разбираем за обикновените хора и във всички части на страната, която е езиково разделена от множество диалекти. Немската Библия се превръща в ценно притежание, не само защото помага за стандартизирането на езика, но и защото донася Божието слово по жив начин в ежедневието.

Религиозната революция в Германия не можеше да бъде спряна и често достигаше тревожни размери. Лутер трябваше временно да напусне скривалището си, за да поеме ръководството на движението в опозиция на радикалите, самопровъзгласили се за пророци на Цвикау, чийто фанатизъм беше разпалван от Томас Мюнцер. Въпреки че беше динамичен лидер, Лутер не успя да запази лоялността на всички, които желяха промяна. Много хуманисти, реформатори и цели слоеве от населението, като селяните, дезертираха и му се противопоставиха.

Селското въстание. — 1525 г. е най-важната година в живота на Мартин Лутер. Той се жени за Катерина фон Бора. Бракът е личен въпрос, но неговият е от особено значение като доказателство, че се е отказал от обета за безбрачие, който е поел, когато е станал монах, а по-късно и свещеник. Той вече е изразил някои от възгледите си относно брака в своите „Монашески обети“ (1522 г.), трактат, който е посветил на „най-скъпия си баща“. Това произведение, според Юстус Йонас, сътрудник на Лутер, „изпразва манастирите“. Лутер твърди, че монашеските обети се основават на погрешното предположение, че така наречените свети санове придават на човек специален и непроменен характер.

Бракът на Лутер е важен, тъй като по този начин реформаторът безвъзвратно скъсва със средновековните монашески идеали и решително приема нормалния, библейски начин на живот за хора, посветени на религиозни дейности. Тази революционна стъпка изисква смелост и Лутер знае, че ще бъде критикуван за нея може би повече, отколкото за която и да е друга. Той настоява, че бракът не е църковно тайнство, а гражданска институция и същевременно свято и свещено състояние.

Същата година избухва кърваво въстание на селяните в Южна Германия. Когато Мартин Няколко години по-рано Лутер е писал до благородниците на германската нация, че „в Христос няма нито роб, нито свободен“ (виж стр. 52), селяните вярвали, че той ще се присъедини към тях в борбата за свобода. Те гледали на Реформацията като на средство за постигане на това освобождение, дори чрез употреба на сила. В някои части на Германия, например в

В Хесен селяните се бяха споразумели със своя принц. В Швабия оплакванията им бяха изразени в Дванадесет статии, които изискваха премахване на недопустимите злоупотреби, намаляване на данъците и право на лов и риболов. Възможно е селяните да са постигнали споразумение и в Южна Германия, ако не беше фанатизмът на неразумни водачи като Томас Мюнцер.

Лутер заявява, че селяните никога не трябва да използват сила и директно ги предупреждава, че ако грабнат меча, ще загинат от меч. Тези предупреждения обаче остават невнимани и селяните започват да грабват, убиват и оскверняват земите на своите господари. Лутер се чувства принуден да действа. В своя пламенен трактат „Срещу убийствените и крадливи орди от селяни“ той заявява, че тъй като селяните са пренебрегнали предупреждението му и са грабнали меча, той се чувства принуден да призове господарите да установят ред със силата на оръжието. „Удряйте, колете и намушкайте“ ги като бесни кучета, заповядва той (Bainton, op. cit., p. 280). Оттогава нататък селяните от Южна Германия смятат Лутер за предател и това негово отношение е една от причините южните щати на Германия да бъдат загубени за протестантството. Въпреки че Лутер е имал малък избор по въпроса, вярно е, че след това той е подкрепял принцовете, а не народа, когато интересите им се сблъскват. Това отношение на Мартин Лутер е защитавано от някои историци като неизбежно, а от други е осъждано като непоправима грешка.

Лутер също се сблъскал с трудности с нарастващия радикализъм и фанатизъм на някои религиозни екстремисти, които той наричал Швармер. Сред тях бил и бившият му колега Андреас фон Карлшат, който имал различни възгледи за Господнята вечеря, която той смятал само за спомен, а не за тайнство (виж том VI, стр. 44). Улрих Цвингли от Цюрих бил на същото мнение като Карлшат и тъй като това учение относно Господнята вечеря било друга заплаха за единството на протестантите, принц Филип от Хесен поискал от протагонистите на всяка фракция да дойдат в Марбург през 1529 г., за да изгладят различията си. Принцът, разбира се, имал предвид и политическото единство като цел. Различията в мненията между Лутер и останалите не бяха премахнати и пропастта се разшири между лутераните, от една страна, и реформираните или евангелистите, от друга.

Аугсбургският диет и Шмалкалдската лига. — През 1530 г. привържениците на Лутер представили на императорския диет в Аугсбург, Бавария, своето изповедание на вярата, *Confessio Augustana*, написано от Меланхтон. Лутер не присъствал лично в Аугсбург, защото бил под имперска забрана и не можел да напусне Саксония. Това изповедание било забележително меко и обмислено изявление на лутеранските вярвания, напълно лишено от полемика. Всъщност, то изглеждало твърде меко за мнозина, включително и за самия Лутер, който чакал в замъка Кобург в Южна Саксония, докато неговите събратя лутерани се срещали в Аугсбург.

В Германия все още имаше редица водещи мъже, които смятаха, че е възможно обединението на католици и протестанти. Става обаче очевидно, че това е само мечта и се налага протестантските германски принцове да сформират съюз, известен като Шмалкалдската лига, през 1531 г. Петнадесет години по-късно избухва война между двете фракции. Протестантските статии на Шмалкалд от 1537 г. ясно посочват различията с Рим. През 1555 г. мирът от Аугсбург предоставя на лутераните и католиците равни права в Германия, въз основа на принцип, приет на Диета в Шпайер през 1526 г., който изисква жител на която и да е германска провинция да приеме формата на религия, изповядвана от нейния принц, ако желае да остане там.

IV. Реформацията в Швейцария и Франция

Улрих Цвингли.—Улрих Цвингли (1484–1531) е роден в планините на Източна Швейцария и учи в Базел, Берн и Виена. В продължение на десет години служи като свещеник в Гларус. Първоначално като свещеник, а по-късно като проповедник на Евангелието, той носи бреме за войника през целия си живот. Често придружава войници на бойното поле като капелан и накрая умира като такъв в битка. В ранния си живот Цвингли е привлечен от ученията на хуманистите. Той е особено развълнуван от стихотворение, в което Еразъм се оплаква, че хората не се обръщат към Исус Христос за решение на своите религиозни проблеми, въпреки факта, че само в Него могат да намерят „щастие, прошка и спасение“.

Цвингли от рано бил убеден, че спасението идва единствено чрез вяра, без заслуги от добри дела.

През 1518 г. Цвингли пристига в Цюрих като катедрален свещеник и веднага започва да проповядва обяснителни проповеди върху Евангелието според Матей. През 1520 г. се отказва от папската пенсия, която получава в продължение на пет години, и жадно чете писанията на Лутер. Отказва да одобри постенето по време на Великия пост, с което скандализира своя началник, епископа на Констанц. Оттогава нататък се стреми да основава ученията и живота си единствено на Писанието. Писанието за него е *architelēs* – първата и последната дума. Скоро той атакува безбрачието на свещениците, монашеските обети и спасението чрез дела. Заедно с десет други свещеници той моли епископа и правителството на Цюрих, както и правителствата в различни региони на Швейцария, за разрешение да проповядва евангелието свободно.

В шестдесет и седем тезиса Цвингли подчертава авторитета на Библията, посредничеството на Христос и оправданието чрез вяра. Неизбежно той трябваше да се изправи пред въпроса дали християнинът трябва да се подчинява на Бог, който говори в Библията, или на Рим. На Великден, през 1525 г., служба за причастие на немски език замени латинската литургия в катедралата в Цюрих, отбелязвайки официалното начало на Реформацията в този град. Правителството на Цюрих поема ръководството на църквата от епископа на Констанц. През 1528 г. Берн също приема реформираната форма на богослужение, след дебат, проведен от Цвингли, Еколампаций от Базел и Буцер от Страсбург.

При сравняване на Цвингли с Лутер, изглежда, че религиозният опит на Цвингли не е бил толкова емоционален, колкото този на немския реформатор, а по-спокоен и по-в хармония с хуманизма. Докато Лутер е бил разстроен от въпроса: „Как мога да бъда оправдан пред Бога?“ Цвингли е бил дълбоко развълнуван от римското езичество и от невежеството и суеверието, които са преобладавали в целия християнски свят. Целта му е била да възстанови простотата на евангелието и той не е бил впечатлен нито от мистицизма, нито от сложна форма на поклонение. За него Господната вечеря е била просто възпоменание и той се е противопоставял на идеята на Лутер за консубстанциация. Реформацията на църквата в Швейцария довежда до гражданска война. През 1531 г. Цвингли придружава протестантските войски на бойното поле при Капел, където е убит. Той е пламенен патриот, образец за християнски държавници. Делото му е продължено в Цюрих от Хайнрих Булингер.

Джон Калвин. — Джон Калвин (1509–1564) принадлежи към второто поколение реформатори. Той започва работата си в Женева, когато Лутер на практика е завършил задачата си. Роден в провинция Пикардия, в североизточна Франция, Калвин учи хуманитарни науки в Париж и право в Орлеан и Бурж. Той стига до убеждението, че уверението за прошка и сигурността на спасението се намират в Библията. Докато е в Парижкия университет, е сред студентите и Игнатий де Лойола, основател на Йезуитския орден. Първата любов на Калвин е хуманизмът. Надарен с остър ум

повлиян от мъдростта на миналото, той би избрал кариерата на хуманист, а не на религиозен реформатор, ако беше по неговия начин. Пишеше добре на латински, както свидетелства коментарът му върху „За Клементия“ („За милостта“) на Сенека. Той беше само на двадесет и три години, когато това произведение привлече вниманието на водещите хуманисти.

Точно кога и как Калвин е станал протестант, сега не може да се установи. Неговият връзката му с Еразъм и Льофевр д'Етапл, контактите му в Орлеан, четенето на книгите на Лутер и влиянието на Робер Оливетан и някои от неговите учители спомагат за обръщането му във вярата. Докато е бил в юношеските си години, баща му му е закупил няколко църковни бенефиция за него, но през 1534 г., на двадесет и петгодишна възраст, той се отказва от църковните си бенефиции, когато отказва да бъде ръкоположен за свещеник. Калвин напуска Франция за Базел, където публикува на латински „Institutio Religionis Christianae“, известно на английски като „Institutes“. То първоначално следва в шест глави „Апостолския символ на вярата“. Той е само на двадесет и шест години, когато създава това, което ще се окаже най-влиятелното произведение върху протестантското учение. Той превежда това произведение на френски и го ревизира през 1541 г.

Калвин допълнително преработва и разширява „Институциите“, докато те достигат окончателния си вид през 1559 г., книга от осемдесет и три глави.

„Институтите“, в окончателния си вид, са изчерпателен трактат, разглеждащ (1) познанието за Бога като Създател и Суверен, (2) познанието за Бога като Изкупител в Христос, (3) средствата, чрез които може да се получи Христовата благодат, и (4) средствата, използвани от Бог, за да ни водят към Христос. Въпреки че идеите на Калвин не са били съвсем нови, той излага по нов начин това, което според него е било преподавано в християнската църква, преди Римокатолическата църква да промени основните учения на апостолиите. „Институтите“ са най-всеобхватното систематично представяне на протестантската вяра, писано някога. Калвин, разбира се, е смятал Писанията за авторитетен запис на Божиите дела; цялата му система се основава на Божията суверенна воля, която надхвърля всичко. Той посвещава това монументално произведение на краля на Франция, пред когото се стреми да представи евангелските християни като лоялни граждани, а не като подривни сили, както обвиняват техните врагове.

Минавайки през Женева през 1536 г., същата година, в която в града е въведено реформираното богослужение, Калвин е увещаван от Фарел да остане и да му помага в труда му. Заедно с Фарел той се стреми да създаде образцова църква, духовно управление, основано на хармонично сътрудничество между църквата и гражданското управление. Тъй като по това време намира за невъзможно да осъществи плана за Женева, Калвин остава там малко повече от година.

През април 1538 г. двамата реформатори са изгонени от Женева, защото отказват да се съобразят с мерки, които те считат за гражданска намеса в църковните дела. Калвин намира убежище в Страсбург и служи на френската общност там като пастор и учител, освен че ревизира Институциите. Той се жени за Иделет дьо Бюр, вдовица на анабаптист. В Страсбург Калвин също така разработва църковната литургия, която става основа на църковната организация в по-късните му трудове. Посещавайки някои от германските диети, той се среща и се сприятелява с Меланхтон. Междувременно в Женева се сформира правителство, по-приятелско настроено към Калвин, и той е призован да се върне, но мисълта да се върне в град, от който е бил изгонен, му е изключително отвратителна. Калвин пише на Фарел, че би предпочел да изтърпи хиляда смърти, отколкото този кръст (да се върне в Женева).

Но Фарел настоя и накрая Калвин се предаде. „Ако ми се даде избор, бих направил всичко, вместо да ти се откажа по този въпрос“, пише той на Фарел; „но откакто си спомням

че не съм свой, принасям сърцето си сякаш заклано в жертва на Господа“ (в Уилисън Уокър, Джон Калвин, стр. 259, 260).

През следващите четиринадесет години Калвин непрестанно се бори със своите противници в Женева. Повече от петдесет души са били заточени, затворени или екзекутирани. Най-сензационният от тези случаи е този на Сервет, екзекутиран през 1553 г. Сервет е обявен за еретик както от католици, така и от протестанти, защото не е бил съгласен с основните християнски учения, особено с доктрината за Троицата. Калвин, който в ранния си опит самият е имал затруднения относно тази доктрина в спора си с Болсек, смята за свой дълг да отърве християнската църква от Сервет, който е бил неприятен не само за него в Женева, но и за лидери другаде в Швейцария, чието мнение Калвин е поискал и получил в този конкретен случай.

Осъждането на Сервет даде на Калвин решително предимство в Женева, тъй като оттогава нататък позицията му беше неоспорима и той осъществи плана си за реформиране на морала на църквата. Той публикува окончателното издание на „Институтите“ и изигра ключова роля за повикването на Теодор Беза за ръководство на новооснованата академия в Женева. С крехка физическа конституция и постоянно обсаден от различни видове заболявания, Калвин почина през 1564 г. Но той здраво установи църковното си управление в Женева и постави модел за евангелизъм, който донесе протестантската вяра не само в родната му Франция, но и в Холандия, Англия и Америка. Женева се превърна в притегателен център за водещи мъже от много страни. Един от тях беше Джон Нокс от Шотландия, който прекара известно време в Женева.

Характерните черти на калвинистката Реформация са: (1) Централното място, отдавано на доктрината за суверенитета на Бог в творението, в управлението и в изкуплението на света (предопределение). Повече от сто години историците твърдят, че предопределението е централната тема на теологията на Калвин. Но е по-приемливо да се каже, че според Калвин вярата в предопределението е по-скоро крайният резултат от нашата вяра в Божията благодат. В първото латинско издание на неговите „Институти“ (1536 г.) предопределението не се обсъжда като отделна доктрина. (2) Институцията на църковната дисциплина чрез Консисторията, тялото на пастори и служители от Женева, което управлява моралните разстройства и потиска лъжливите учения. (3) Управлението на църквата от водачи, избрани от членовете на църквата. Тази презвитерианска синодална система отдава голямо значение на сътрудничеството на миряните в делата на църквата и пряко влияе върху представителната политическа форма на управление в демократичните страни. (4) Учението, че в Господната вечеря искреният участник получава с хляба и виното добродетелта на тялото и кръвта на Исус Христос, а именно благодатите, които са представени от елементите. (5) Геният на Калвин като организатор и разпространител на вярата, който го е довел до създаването на система, която е позволила на протестантството да се разпространи бързо. Един от основните методи се е състоял в обучението на свещеници, евангелисти и учители в новооснованата Женевска академия. Тази академия по-късно става Женевски университет, който Томас Джеферсън нарича едно от двете „интелектуални очи“ на Европа; според него другото „око“ е Единбург.

Лутер успя да освободи християнската съвест от римския легализъм; Цвингли освободи християнското мислене от грешките и злоупотребите на римското езичество; но Калвин беше възпитателят на християнската съвест, която той подчини на Божия авторитет. Като образова християнската съвест и организира майсторски християнската църква, той помогна за подготовката на хората за настъпването на политическата и религиозната свобода.

Хугенотите на Франция. – По време на управлението на Франциск I (1515–1547) хуманисти и евангелисти правят опити да реформират църквата. Най-важни сред тях са фабризианците или последователите на Льофевр д'Етапл (Фабер Стапуленсис). През 1521 г. те се събират около Гийом Бриконе, епископ на Мо. Техният опит е да премахнат злоупотребите на църквата и да наблегнат на по-евангелско проповядване. Най-влиятелна в спонсорирането на това хуманистично предкалвинистко движение е Маргарита Наварска, сестра на крал Франциск. Образована и заинтересована от идеите на „библеистите“, тя кани някои от тях да проповядват в Лувъра, кралския дворец в Париж. Тя написва редица произведения с лутерански привкус, особено „Огледалото на грешната душа“ през 1531 г. С променящите се политически условия кралят на Франция периодично се интересува от нови идеи и подкрепя „лутераните“ на Франция. Когато се нуждаел от помощта на германските лутерански принцове, лутераните във Франция имали момент на отход. Братовчедът на краля, Луи дьо Беркен, бил виден, но неразумно настроен френски „лутеранин“, езекутиран заради вярата си през 1529 г. „Ако Франциск го беше подкрепял до последно, той [Беркен] щеше да бъде Лутер на Франция“ (Теодор Беза, цитиран в „Енциклопедия на религиозните знания“ на Шаф-Херцог, том 2, стр. 69, чл. „Луи дьо Беркен“).

След смъртта на Франциск I и неговата даровита сестра, френските крале се опитали да възстановят римокатолицизма. Междувременно малцинствената протестантска група – хугенотите – се превърнала в политическа фракция. Хугенотите скоро започнали да имат сред себе си водещи благородници – Анри Наварски, Антоний дьо Бурбон, адмирал дьо Колини и Луи дьо Конде, най-добрият френски генерал по онова време. През 1562 г. във Франция избухнала периодична религиозна гражданска война. Тя имала политически и религиозни причини и продължила до 1594 г. Забележителното събитие било кървавото Вартоломеевско клане през август 1572 г. Когато водещите хугеноти дошли в Париж, за да присъстват на сватбата на своя крал Анри Наварски, много от тях били изклани, заедно с безброй хиляди от редовите хугеноти.

На един хугенот, Хенри, крал на Навара, внук на Маргарет, му била предложена короната. на Франция, при условие че ще се отрече от протестантството. Той направи това от политическа изгода, но по време на управлението си като първи от династията на Бурбоните (1589–1610), той фаворизира хугенотите като министри и съветници. Той обнародва Нантския едикт (1598 г.), който е безспорно най-либералната харта за свобода, издадена досега в Западна Европа. Той обявява римокатолическата религия за национална религия, но предоставя на хугенотите забележителна степен на свобода. Те вече не трябва да бъдат преследвани заради религията, но не е позволено да се провеждат реформатски служби в Париж или в радиус от 20 мили от него. Той определи градове-убежища на хугенотите, на които също така е дадено правото да заемат публични длъжности. Хенри IV току-що е разработил, заедно със своя министър Съли, план за всеобщо разбирателство и мир, наричан „великият план“, когато е убит от фанатичен монах Равайак през 1610 г. Нантският едикт е частично отменен през 1628 г. от кардинал Ришельо и е напълно отменен от Луи XIV през 1685 г.

Свобода на съвестта. – Римската църква е исторически нетолерантна по принцип, твърдейки, че щом е единствената истинска църква, никоя друга църква няма право да съществува. Как могат грешката и ереста да имат права?, пита тя. Кръщението свързва душата телесно с църквата, което изисква безусловно подчинение на свещеника като условие за спасение. Следователно, право и дълг на църквата е да върне еретика обратно в лоното, за да спаси душата му. Ако той откаже, е по-добре да бъде умъртвен, защото е постоянна опасност за

благочестиви души. Този принцип остава неоспорим, но църквата, в своя каноничен закон от 1917 г., е направила недействителни всички наказания освен отлъчването.

Протестантизмът ясно формулира принципа на свободата на съвестта, но той остава само принцип за дълго време. На практика протестантизмът изисква и пълно подчинение на това, което смята за *Unam Sanctam*, „Една Света Църква“. Онези, които се противопоставят на тези учения, са дисциплинирани, ако не и екзекутирани, както се случва със Сервет в Женева. Преди Френската революция от хората се е очаквало да приемат религията на своя принц (виж стр. 55). В един германски регион, например Пфалц, жителите е трябвало да сменят религията си шест пъти за по-малко от век, поради факта, че последователните владетели са представлявали различни религиозни вероизповедания.

Във Франция, когато Нантският едикт е отменен, преследването на хугенотите бушува отново. Зверствата, извършени в името на религиозното единство в кралството, най-накрая събудили обществената съвест. Луи XVI предоставил граждански статут на протестантите през 1787 г. с Едикта за толерантност. Император Наполеон през 1804 г. провъзгласил за свое намерение и твърда решимост да се запази свободата на вероизповедание. Той потвърдил убеждението си, че върховенството на закона свършва там, където започва върховенството на съвестта, и че нито законът, нито владетелят могат да направят нищо срещу тази свобода. Но тази свобода била официално осъдена от папа Пий IX в „Силабус на грешките“ през 1864 г. Формалното и пълно разделение на църквата от държавата влиза в сила във Франция едва през 1905 г.

V. Реформацията в Англия

Основаване на Англиканската църква. — По пътя, подготвен от Уиклиф Лоларди, английската Реформация направи големи крачки напред през 16 век. Английската Реформация обаче се различава от тези на континента в три забележителни аспекта: (1) Две антипапски движения се развиват едновременно в Англия през 16-ти век – религиозните движения, въплъщаващи хуманистични, лутерански и уиклифитски влияния; и политическо движение, което има за цел да постави цялата религиозна власт на краля, вместо на папата. (2) Има постоянни конфликти, особено в края на века, между романизиращи и протестантски партии в Англиканската църква. (3) В Англия има отчетлива тенденция към компромис по въпросите на доктрината и литургията. Човек с големи убеждения не може да отстоява своите възгледи, отчасти заради твърдоглавите суверени от династията на Тюдорите, особено Хенри VIII. По този начин англиканското богословие не показва същата енергия и независимост като религиозните системи на Калвин и Лутер.

Хенри VIII (1509–1547) предприема няколко решителни стъпки: провъзгласява се за единствен глава на Англиканската църква и по-късно разпуска манастирите. Кралят остава римокатолически в доктрината и литургията си и смазва всякаква опозиция: католиците са обесвани за държавна измяна, а протестантите – за ерес. По-благосклонен към протестантството е синът му Едуард VI (1547–1553). Протестантски лидери са поканени от континента в Англия и под ръководството на Томас Кранмър „Книгата на общите молитви“, в две последователни издания (1549, 1552), показва подчертана тенденция към компромис с протестантското учение. След това, Мери Тюдор (1553–1558) е пламенна католичка, подобно на майка си, Катерина Арагонска. Тя е насърчавана в начинанията си от съпруга си, Филип II Испански, син на император Чарлз V. Няколкостотин водещи протестанти са екзекутирани на полетата на Смитфийлд близо до Лондон, сред които Кранмър, Ридли, Хукър, Роджърс и т.н. По време на нейното управление много протестанти избягали и намерили убежище на континента във Франкфурт, Страсбург, Женева и различни германски градове.

С идването на власт на Елизабет I (1558–1603) протестантството възвръща силата си. Англия. Много от изгнаниците от периода на Мария се завърнали и донесли обратно убеждението, че въпреки че Англиканската църква е била признатата държавна църква на Англия, нейните доктринални реформи не са били достатъчни. Кралица Елизабет обичала пищността и помпозността в църквата. Тя била протестантка по доктрина, но въвела в англиканската литургия и обреди много практики, които не се харесвали на английските реформатори. Но пуританският елемент все повече придобивал значение, изисквайки промяна към по-проста и по-малко свещеническа форма на поклонение.

За да се дефинира църковната доктрина, бяха обнародвани Тридесет и деветте члена на вярата През 1571 г., изменение на Четиридесет и двата члена от царуването на Едуард VI. Всички свещеници и служители са били задължени да ги подписват. Англиканската църква е била защитавана от изтъкнати учени като Джон Джуъл, епископ на Солсбъри, който е написал „Апология про Англиканска църква“ (1562), първото методично изложение на позицията на Англиканската църква срещу Римската църква. Още по-забележителна е книгата на Ричард Хукър „За законите на църковната политика“ (1594, 1597). Хукър заема позиция както срещу католицизма, така и срещу пуританските презвитерианци. Според него епископалната форма на управление е най-добра за Англиканската църква. Той разглежда църквата и държавата като два аспекта на една и съща общност, като и двата трябва да бъдат под прякото ръководство на суверена.

По време на управлението на Елизабет I е имало римокатолическо възраждане, водено от кардинал Уилям Алън (1532–1594). Завършил Оксфорд, той отказал да положи клетва за вярност на Елизабет и по-късно отишъл в Рим. През 1568 г. основал семинария в Дует в Испанска Фландрия, отвъд Ламанша и лесно достъпна за английските католици. Много английски мисионери били обучавани там, за да се завърнат в родината си. Създаден бил католически превод на Библията на английски език, версията Дует-Реймс. Новият завет бил публикуван в Реймс през 1582 г., а Старият завет в два тома в Дует през 1609 г. Английските католици имали големи надежди и използвали всякакви схеми и интриги, някои от които били съсредоточени около Мария Стюарт (1542–1587), кралица на Шотландия, която по кръвна връзка имала претенции за английския трон.

Пуритани и сепаратисти. – Пуританите са имали много по-голямо влияние по време на управлението на Елизабет от католиците. Тяхната цел е била да „очистят“ Англиканската църква от всички следи от римския ръкопис. Сред тях е имало много хора, обучавани на континента, особено в Женева. Пуританите са се различавали помежду си относно степента, в която трябва да проявяват лоялността си към суверена. Някои са се застъпвали за презвитерианска форма на църковно управление. Сред водещите презвитериански пуритани при Елизабет е бил Томас Картрайт. Джон Уитгифт, архиепископът на Кентърбъри, е уредил Картрайт да бъде лишен от професорската си длъжност в Кеймбридж. Уитгифт, като номинален глава на Англиканската църква, е отстоявал абсолютната лоялност към политиката на Елизабет за единообразие.

Още по-радикални от пуританите били сепаратистите, или независимите. Пуританите поискали да останат в рамките на Англиканската църква, която копнеели да видят очистена от всички следи на католицизъм. От друга страна, сепаратистите, или независимите, подобно на анабаптистите на континента, вярвали, че формирането на църкви, отделни от държавната църква, е необходимост. Те били сепаратисти, тъй като се оттегляли от Англиканската църква, и независими, тъй като вярвали в пълната автономия на местната църква. Те си представяли всяка конгрегация, с Христос като неин...

глава, като самоуправляваща се църква, избираща свой собствен пастор и други служители по това, което те предполагаша за модела на Новия завет. Техният изтъкнат пионерски лидер е Робърт Браун (ок. 1550 – ок. 1633), завършил Кеймбридж, който започва като пуританин.

Сред завърналите се от континента през 16-ти век е Джон Нокс (ок. 1505–1572). Ръкоположен за свещеник в Шотландия, той и някои от младите му последователи се присъединяват към група в замъка „Сейнт Андрей“ и скоро проповядват протестантски възгледи. След като е заловен и отведен във Франция в продължение на деветнадесет месеца като галерен затворник, той отива в Англия, където Реформацията е благосклонно посрещната от Едуард VI. При управлението на Мария Тюдор той бяга на континента и отива в Женева. Там става пламенен последовател на Джон Калвин.

Посещението на Джон Нокс в Шотландия през 1555 г. дава голям тласък на Реформацията в тази земя. През 1557 г. шотландското благородство, по политически и религиозни причини, сключва завет за установяване на „по-благословеното слово Божие и неговата конгрегация“. Съответно те са наречени Лордове на конгрегацията. През 1561 г. Шотландия официално преминава към Реформацията, но забраната на регента за реформирано проповядване води до гражданска война. Шотландският парламент приема изповедание, изготвено от Нокс и определено калвинистично по дух. Нокс изисква и получава защитата на гражданските власти, за да осъществи промените, които смята за необходими. За да реорганизира църквата според своите принципи и по модела на църквата на Калвин в Женева, Нокс пише „Първата книга на дисциплината“. Планирана е система от училища с висше образование в университетите. Това настояване за важността на образованието е силно подчертано от реформаторите като цяло. „Първата книга на дисциплината“ също така насърчава здравословния дух на независимост. Публичното богослужение е реорганизирано според „Книгата на общия ред“ на Нокс, приета през 1564 г., която показва подчертаното влияние на Калвин и която остава стандартно произведение в Презвитерианската църква до 1645 г.

Мария Стюарт, кралица на Шотландия, омъжена за Франциск II от Франция, се завръща в Шотландия след смъртта на съпруга си. Лоялна католичка, тя посещавала литургия в параклиса си в Шотландия. От амвона си „Сейнт Джайлс“ в катедралата в Единбург, Нокс се обявявал срещу това възраждане на литургията и посочвал лекомислието в двора на Мария. За известно време изглеждало, че католицизмът има реална възможност да успее отново в Шотландия. Несполучливите брачни авантюри на Мери с лорд Дарнли, римокатолик, и нейните планове да наследи английския трон след царуването на бездетната кралица Елизабет, не подобриха положението ѝ сред протестантските благородници на Шотландия. Гражданските конфликти в Шотландия прогониха Мери от родината ѝ, за да потърси убежище в Англия, където тя беше екзекутирана през 1587 г. по обвинение в съучастие в заговор за убийството на Елизабет. Нокс, красноречив и пламенен борец за Господ, доживя да види как каузата му триумфира в Шотландия.

Пуританите се борят срещу кралския абсолютизъм. – След смъртта на Елизабет Тюдор на английския трон се възкачва нова династия – Стюартите от Шотландия. Джеймс VI от Шотландия, син на Мария Стюарт, става крал на Англия като Джеймс I (1603–1625). От самото начало той се обръща срещу католиците и крайните крила на протестантството. През 1604 г. той нарежда свещениците да бъдат изгонени, а парламентът потвърждава елизабетинските закони срещу католиците. Това в крайна сметка доведе до известния Барутен заговор, който беше опит за елиминиране на краля и Камарата на лордовете. Разкриването на заговора предизвика силно антиримокатолическо настроение, което доведе до още по-строги действия срещу католиците.

Презвитерианците се противопоставяли на епископалната форма на църковно управление и на идеята за божественото право на кралете. Кралят бил решен да накара английския народ да се съобрази с установената англиканска църква. Строгостта и догматизмът на пуританите били само засилени от отношението на суверена; те наблюдавали на стриктното спазване на неделата, четенето на Библията и службите по домовете и настоявали за чистота на морала. Сред пуританите при управлението на Джеймс I е имало различни фракции: (1) презвитерианите, които предпочитали църковно управление от редовно избран съвет от презвитери или старейшини; (2) независимите, които настоявали за доброволния и свободен аспект на църквата като общност от вярващи и които смятали, че управлението на църквата се осъществява в енорията или конгрегацията; (3) баптистите, които произхождали предимно от независимите. Те се застъпвали за кръщението на възрастни, най-вече чрез потапяне, считайки кръщението на бебета за несъвместимо с истинската християнска вяра и практика.

Библията на крал Джеймс. — Джеймс I също се противопоставя на искането за лека протестантска реформа, което му е представено от пуританите през 1603 г. в Хилядолетната петиция (наречена така, защото се предполага, че е трябвало да има хиляда подписа). През 1604 г. в Хамптън Корт се провежда конференция на епископи и пуритани; единственият осезаем резултат е започването на нов превод на Библията. По време на предходната династия са издадени две нови версии на Библията - Епископската Библия, използвана главно в църквите, и Женевската Библия, базирана на Новия завет на Тиндейл, с друг превод за Стария завет, основно този на Епископската Библия. За да се създаде този нов превод, Джеймс назначава петдесет и четирима учени, разделени на различни групи от по девет мъже всяка, работещи индивидуално. Комитет от дванадесет души преглежда целия текст. Те използват оригиналните езици в най-добрите налични текстове. Работата започва през 1604 г. и завършва с публикуването на превода през 1611 г. Въпреки че е наричана Оторизирана версия, няма доказателства, че някога е получила официално одобрение от краля. Тази версия не носи отпечатъка на гения на един конкретен човек, както е в случая с немския превод на Лутер. Тя е плод на много умове; и въпреки многото други публикувани преводи, тя остава стандартният и обичан текст на англоезичния свят в продължение на три века и половина.

Емиграция на сепаратистите в Америка. — Като сепаратисти или независими, били преследвани в Англия, някои от тях първоначално потърсили убежище на континента, особено в Холандия, крепост на калвинизма. Именно в Амстердам възниква първата английска баптистка църква сред сепаратистите, под ръководството на Джон Смит, който умира през 1612 г. Сепаратистите, презирани от консервативните англикани и дори от голяма част от английските пуритани, не намират решение на проблемите си в Холандия и започват преговори с Вирджинската компания. Те са поканени в колонията Вирджиния от сър Едуин Сандис, който предоставя на конгрегацията в Лайден земя в така наречените „северни части на Вирджиния“. Вместо да ги доведе до територията, за която са преговаряли, обаче, „Мейфлауър“, на който 102-мата поклонници се качват за новия си дом, ги отвежда през ноември 1620 г. до безплодните брегове на Кейп Код, който принадлежи на Плимутската компания. Поклонниците нямат законно право да се заселят там; освен това за този регион не е било предвидено управление.

Следователно, преди да слязат на сушата, заселниците съставили своя собствена харта, документ, наречен „Мейфлауърски договор“. Всеки член се съгласил да подкрепи мнозинството; всички мъже съставлявали събранието, което станало едновременно законодателен и съдебен орган и което избирало губернатор и неговите помощници. От тези начала, с увеличаването на броя на жителите

и общностите се увеличили, те развили система за стабилно управление за местните единици и всяка от тях изпратила представители в общия съд или събрание на цялата колония. Между другото, от приблизително стотте поклонници, дошли с „Мейфлауър“, едва около дузина съставлявали членовете на първата църква.

Вторият отлив на английските неконформисти към Новия свят се е състоял по време на управлението на Чарлз I, сред които и редица пуритани. Група от тези неконформисти се срещнали в Кеймбридж, Англия, под ръководството на Джон Уинтроп и организирали група, чийто контрол поели към онези, които отишли в Америка. Те си осигурили права върху земята в залива Масачузетс, по крайбрежието от Плимът, и през 1630 г. дошли около хиляда пуритани. Това било известно като Голямата миграция. До 1642 г. колонията наброявала шестнадесет хиляди души.

Колонията в Масачузетския залив се основавала на теократични принципи, като старозаветното законодателство било превърнато в модел за наказание на магьосничество, богохулство, идолопоклонство, хазарт и нарушаване на „Господния ден“. Действията на тези заселници били поне толкова нетолерантни, колкото и тези на мъжете, от които били избягали. Разногласията в Масачузетс довели до основаването на друга колония, Роуд Айлънд. Нейният основател, младият пастор Роджър Уилямс, а по-късно и г-жа Ан Хътчинсън и нейните последователи, били прогонени от Масачузетс заради религиозните си възгледи. През 1636 г. Уилямс и други основали Провидънс в залива Нарагансет; той трябвало да бъде „убежище за хора, измъчвани от съвест“. През 1638 г. последователите на г-жа Хътчинсън се заселили в Портсмут, на близък остров, а малко по-късно започнало заселването в Нюпорт. На всички тези градове била предоставена пълна свобода на религията и словото, а през 1663 г. те сформирали съюз и получили харта от Чарлз II.

Чарлз I и пуританите (1625–1649). – Доктрината за божественото право на кралете, което беше блестящо защитено във Франция от йезуитския кардинал Ришельо, превърна краля на Франция (в този случай Луи XIII) в монарх, управляващ по Божия милост, и именно пред Бога кралят вероятно е отговорен. Тази идея стана модерна в Англия по времето на Стюартите, които бяха привлечени от римокатолическата концепция за управление. Чарлз I, чиято съпруга беше сестра на Луи XIII, беше убеден, че като крал той трябва да управлява по божествено право и като се стреми към благополучието на народа; той по никакъв начин не трябва да се подчинява на контрол нито от поданиците си, нито от парламента. Чарлз се опита да позволи на парламента да се намесва възможно най-малко в политиката му и отношенията между краля и парламента се обтегнаха оттогава нататък. Зле посъветван от Страфорд и Лод, кралят възнамеряваше в крайна сметка да управлява без парламента. Опитът му да наложи епископството и английската Книга на общите молитви на Шотландия беше една от причините за конфликта между парламента и краля. Пуританите, подкрепящи парламентарните права и бидейки мнозинство в Камарата на общините, бяха силно против Книгата на общите молитви и епископството. Гражданската война, която последва през 1642 г., се води от едната страна от кралските хора, кавалерите, а от другата - от пуританите и парламента, кръглоглавите. Войната завършва благоприятно за пуританите и кралят бяга в Шотландия. След завръщането си в Англия той е съден и осъден за държавна измяна и обезглавен през януари 1649 г.

Уестминстърското събрание. — Парламентът премахва използването на Книгата на общините. Молитва и я замени с форма на поклонение, установена от Уестминстърското събрание. Това събрание, свикано да съветва Парламента по религиозни въпроси, е съставено от духовенство и миряни, предимно пуритани, и е свикано през 1643 г. В допълнение към „Директорията за

„Публично поклонение пред Бога“ изготвя това, което обикновено се нарича Уестминстърско изповедание на вярата. То е завършено през 1647 г. и е обсъдено в Парламента, но никога не е официално одобрено от този орган. Изповеданието на вярата одобрява пуританската форма на поклонение и е изразено в два катехизиса. Те стават символ на шотландските презвитериански църкви и излагат реформираната система на теология и църковно управление. Те са оформени много по-малко от Калвин, отколкото от августинската или ковенантърската теология. Събранието е повлияно и от ирландските статии от 1615 г., които се приписват на архиепископ Джеймс Ъшър (1581–1656) от Ирландската църква. Той е най-запомнен с това, че е съставил библейска хронология, която е била дълго приета (виж том I, стр. 179). Архиепископът обаче отказва да присъства на Уестминстърското събрание.

Църквата при Оливър Кромвел. — След победата на Парламента над Кралските хора, екзекуцията на Чарлз I създава политически вакуум. Република е провъзгласена, докато Дългият парламент все още е в сесия, но след 1653 г. Оливър Кромвел става лорд-протектор на Британската общност. Той укрепва флота, воюва срещу католиците в Ирландия, противопоставя се на испанската експанзия и се съпротивлява на нарастващата заплаха от холандската морска мощ. Най-вече Кромвел превръща Англия в пуританска теокрация, в която армията е трябвало да води битките на Господа. Чилиастическите движения продължават да се разрастват или да се появяват, като например „Рантърите“, „Дигерите“, „Търсачите“ и „Изравняващите“. Съществуват и „Мъжете на Петата монархия“, които са убедени, че четирите монархии от Даниил 2 вече са отминали и че Христовото царство, петата монархия, е на път да започне. Те предлагат да ускорят идването му, дори с цената на въоръжено насилие.

Ерата на Кромвел е епоха на забележителни мъже като Милтън, Бънян и Джордж Фокс. Обществото на приятелите, или квакерите, основано от Джордж Фокс, скоро се утвърждава на много по-здрава основа от другите религиозни движения. Когато Фокс, който е от много скромнен произход, осъзнава през 1647 г., че може да се обърне във вярата, като следва „вътрешната светлина“, целият свят му се струва нов и дори земята има „нов аромат“. Той се отказва от клетвите и настоява за честност и говорене на истината, практикува простота в облеклото, храната и действията, отказва да участва във война и осъжда формализма в религията. Посланието на Фокс намира голям отзвук в Англия и Уелс, на континента и в Америка. Много от тях стават негови последователи.

Кромвел се стреми да предотврати религиозния хаос. Той постига известна степен на религиозност толерантност, но също така подкрепяше национална църква, подкрепяна от държавата. Молитвеникът не трябваше да се използва в службите ѝ и не трябваше да има епископи. Но Библията трябваше да се проповядва и следователно служителите трябваше да бъдат внимателно подбрани. Те трябваше да бъдат издържани от десетъците, от централен фонд. Всички протестанти, с изключение на квакерите, бяха толерирани. Духовенството можеше да бъде презвитерианско, независимо или баптистко; епископалите можеха да се събират за богослужение, ако го правят тихо, и дори римокатолиците бяха оставени на мира, ако не нарушават обществения ред.

Възстановяване на Стюартите. — След смъртта на Кромвел през 1658 г. страната изпада в анархия и възстановяването на династията на Стюартите е неизбежно. Чарлз II (1660–1685), „веселият крал“, син на обезглавения Чарлз I, е силно повлиян от католическата дипломация. Той се възхищава и подражава на Луи XIV от Франция. Той предприема действия срещу пуританите чрез Закона за единообразието (1662 г.), който води до изгнание и лишаване от свобода.

на хиляди пуритани. С англиканския закон за изпитанието (1673 г.) е одобрено само англиканското изповядване на вярата.

Чарлз II е наследен от брат си, Джеймс II (1685–1688). Въпреки че последният е бил отявляван римокатолик, парламентът, с мнозинство от торите по това време, не предприема никакви действия. Това несъмнено се дължи до голяма степен на факта, че двете дъщери на краля, Мери и Ан, са протестантки. Но през 1688 г. се ражда и кръщава син, Джеймс, католик. Така става очевидно, че римокатолицизмът ще бъде увековечен. Осъзнаването на това води до безкръвна смяна на управлението, обикновено наричана Славната революция, и довежда на трона Уилям Орански и Мария Стюарт. Основната последица от Славната революция е приемането на Декларацията за правата от Парламента през 1689 г. Джеймс II е изгнаният във Франция; Мери и нейният съпруг, Уилям Орански, щатхолдер на Холандия, управляват като конституционни протестантски суверени. Декларацията за правата обявява за незаконни много от мерките на Джеймс II и постановява, че никой римокатолик никога не трябва да носи короната на Англия. Законът предоставя частична религиозна свобода на различни протестантски изповедания. На католиците и социнианите не се предоставя свобода на вероизповедание, нито пък някой е допускан до публична длъжност или е записван в университет, ако не е член на англиканската общност. Бракът и кръщението са валидни само когато са извършени от англикански свещеник.

VI. Католическата контрареформация

Йезуитите . — Протестантите принудиха Католическата църква да предефинира своята теология, да реорганизира църквата си и да преоцени метода си. Най-активният инструмент в Контрареформацията са йезуитите, продукт на испанския католицизъм. В борбата с маврите католиците развиват свиреп религиозен и патриотичен фанатизъм. През 16 век Испания се превръща във водеща нация в света, а испанското кралско семейство се стреми да установи своя абсолютизъм в политиката и религията.

В преследването на тази последна цел Игнатий де Лойола (1491–1556) е особено и ефикасно активен. Основателят на Йезуитския орден започва като войник. Ранен през 1521 г. в битката при Пампелуна, той изоставя военната си кариера и решава да стане всеотдаен войник на папата и да се специализира в потискането на враговете на църквата. След мъчителни вътрешни борби той предлага услугите си на папата, за да разпространява католическата вяра и да потиска ереста. Той основава (1534 г.) Обществото на Исус в Монмартър в Париж. Това е одобрено от папа Павел III през 1540 г. чрез булата *Regimini militantis Ecclesiae*. Йезуитите дават обичайните монашески обети; освен това те дават специален обет за послушание на папата. Орденът е основан на принципа на пълното отказване от индивидуалната преценка и на военната дисциплина. Лойола написва трактат „Духовни упражнения“, посочващ как волята на индивида може и трябва да бъде подчинена и как всеки човек може да се подчини напълно на волята на своя началник, който олицетворява Христос. Този принцип е в противоречие с протестантската идея, че човек трябва да се подчинява на съвестта си, просветена от Писанията, които са върховният авторитет по въпросите на вярата.

Йезуитите успяха да възстановят доверието на германските католици. Те поеха контрола над училища и поемаха инициативата във всички важни начинания. Те също така даваха насоки на държавниците чрез макиавелистки опортюнизъм и насърчаваха идеята за умствена резервираност. Те трябва да се считат за подстрекатели на много от действията, предприети срещу протестантите, като например клането в Свети Вартоломей, а също и големите кризи в Германия, които доведоха до Тридесетгодишната война (1618–1648). Йезуитите доказаха, че

да бъде опълчение, което да позволи на църквата да прилага методите си на абсолютна власт и да централизира цялата си власт в папството.

Трентският събор. — Папата се страхувал от свикването на църковен събор, но бил призван да свика събор от император Карл V, чиято амбиция все още била да постигне политическо и религиозно единство. Съборът, организиран през 1542 г. в Трент, италиански и имперски град, се свиквал периодично от 1545 до 1563 г. Срещата на събора била закъсняла; от много страни била поискана такава среща и самият Лутер в началото на своята реформаторска работа поискал такова събиране. Когато папа Павел III свикал този събор, той се опасявал от политически натиск, тъй като прецедентът на реформаторските събори от 15-ти век не бил успокояващ. Но йезуитите му предложили ефективна помощ. Императорът, надявайки се, че проблемът с германското единство ще бъде решен, поискал представителство както на протестантските князе, така и на католиците. От самото начало папата се интересувал само от доктрините, които искал да бъдат дефинирани, за разлика от протестантските възгледи, изразени в Аугсбургското изповедание от 1530 г.

В първия период (1545–1547 г.) католическата доктрина е дефинирана в отговор на протестантските възгледи. В началото испанските доминиканци, учениците на Тома Аквински, са водещи, но скоро са изместени от йезуитите. Източникът на истината, било постановено, се намира в Библията и традицията; това е дало на църквата силата да тълкува Библията по свой начин. В определението за оправдание божествената благодат е потвърдена като основно учение, но е запазена и доктрината за заслугите на добрите дела. По този начин човек сътрудничи с божествената благодат чрез свободната воля, но добрите дела увеличават шанса за оправдание. Оправданието зависи от тайнствата, които са средство за спасение, и започва с кръщението, първото от тайнствата. То се увеличава чрез конфирмация и евхаристия и, ако бъде загубено, може да бъде възстановено чрез покаяние.

През втория период на събора (1551–1552) императорът изисква протестантите да участват в дебатите, но в първата фаза на събора протестантското влияние е толкова слабо, че е пренебрегнато. И все пак, когато папа Юлий III открива този събор, изглежда, че може да има основа за съгласие между двете изповедания. Желанието на императора за уния обаче внезапно е отменено от дезертърството на Морис Саксонски, който напуска императора, за да служи на протестантската кауза. Това принуждава императора внезапно да напусне Тридентския събор и слага край на всяко участие на протестантите в събора.

След десет години прекъсване, Тридентският събор възобновява заседанията си, навлизайки в третия си период (1562–1563). Междувременно протестантството се е утвърдило здраво в Германия и е официално признато с Аугсбургския мир през 1555 г. От католическа страна йезуитите се връщат към методите на Инквизицията и деликатният въпрос за епископската власт е обсъждан надълго и нашироко. Оттогава нататък основната догма е тази на църквата, божествено установена и пазена йерархия. Най-добре е обикновеният католик да позволи на свещеника да бъде негов водач, негов „наставник на съвестта“. Един влиятелен лидер, кардинал Боромео от Милано, специалист по религиозно образование, настоява за основаването на богословски семинарии.

Съборът по-специално утвърди следните основни религиозни институции: (1) папата, в чиито ръце е властта на църквата, като наместник на Исус Христос; (2) латинският текст на Библията (Вулгата) като единствено приет, но недостъпен за миряните; (3) седемте тайнства. Освен това трябваше да бъдат построени богословски семинарии и

Конгрегацията на индекса е създадена, за да изследва всички печатни материали, с цел да предпази православните католици от вредни публикации.

VII. Религиозни възраждания от около 1650 до 1750 г.

Пиетизъм в Германия. — След Аугсбургския мир през 1555 г. се е надявало, че проблемът с мирното съжителство на германските католици и протестанти е решен.

Въпреки принципа (приет петнадесет години по-рано), че всеки регион трябва да има своя собствена религия, ситуацията се влоши и двете вероизповедания в крайна сметка кристализираха в две политически фракции. Напрежението достигна трагична кулминация по време на Тридесетгодишната война (1618–1648), която започна с бохемското въстание срещу Свещената Римска империя. Конфликтът беше ускорен от опити за назначаване на католически управители над признати протестантски области, в нарушение на Аугсбургския мир. В допълнение към религиозните причини за тази война имаше и политически мотиви. След няколко години Дания беше въввлечена в конфликта, след това Швеция и накрая Франция. Драматичният момент настъпи, когато кралят на Швеция, Густав Адолф, принуден да помогне на затруднените протестанти на континента и несъмнено също така да постигне политически ползи за Швеция, влезе в конфликта. В една от най-ожесточените битки на войната, при Лютцен (1632 г.), шведите спечелиха блестяща победа, но Густав Адолф беше убит.

Френският министър, кардинал Ришельо, който частично отмени Нантския едикт, се намесва на протестантска страна в Тридесетгодишната война, защото амбицията му на политическата сцена е да смаже католическия дом на Австрия, традиционния враг на Франция на континента. Войната завършва с важния Вестфалски договор (1648 г.), който, като цяло, донася религиозен мир в Западна Европа. Той представлява и подробна политическа харта за западноевропейските страни и признава редица нови суверенни държави. Едва ли обаче опустошителната Тридесетгодишна война е приключила, когато Луи XIV нахлува в Пфалц – три пъти – за да плякосва и опожарява.

Това предизвика масови емиграции на германци, много от които Уилям Пен приветства в новопридобитата от него Пенсилвания.

За по-малко от сто години лутеранството, с което е започнала Реформацията, кристализира във формалистично и догматично движение. В лутеранска Германия се заражда това, което може да се нарече нова схоластика, основана на сложна и фина богословска система. Много богобоязливи лутерани сред духовенството, а също и сред редиците на църквата, са разтревожени от религиозния формализъм. През 1621 г. Йохан Арндт напомня на съвременниците си, че за да бъде добър лутеранин, е необходимо първо да започне да бъде добър християнин. Във важен труд, озаглавен „Vom Wahren Christentum“ („Истинско християнство“) той настояваше за дълбоко християнско преживяване и подчертаваше важноста на личното благочестие.

В бунт срещу тенденцията към догматическа теология и формалистичен ритуализъм възниква движение – неорганизирано, но ефективно – известно като пиетизъм, чиято главна цел е да възроди личната, експериментална религия. Неговият главен лидер в Германия е Филип Шпенер. През 1660 г. Шпенер се свързва с Жан дьо Лабади, бивш йезуитски свещеник, който по-късно става пастор на реформираната църква. Лабади настоява за организирането, където е възможно, на конвентикли или малки учебни групи.

Филип Шпенер (1635–1705) е роден в Рибовил в Елзас. Учи теология през Женева и е назначен за министър във Франкфурт през 1666 г. В Страсбург той научава от Себастиан Шмит, че подробното изучаване на Изповеданието на вярата трябва да отстъпи място на екзегетично изучаване на Библията. Предговорът на Шпенер към книгата на Арндт „Wahres Christentum“

става важна част от книгата и е публикувана отделно през 1675 г. под заглавието *Pia Desideria* („Благочестиви желания“). Тя има много по-широко разпространение от книгата, за която първоначално е представлявала само предговор. *Pia Desideria* съдържа основните принципи на пиетизма. Шпенер препоръчва усърдно изучаване на Библията в селски събрания (конвентули) и малки събирания за назидание и взаимно насърчаване, наречени *collegia pietatis*. Той настоява за по-тясно участие на миряните в църковните дела. Призовава за по-прости методи в преподаването на Библията и настоява пасторите да бъдат по-малко ритуални и догматични и да се придържат много близо до Писанията в своите проповеди. Той набляга силно на изучаването на пророчествата и събужда нов интерес към есхатологията, особено към второто пришествие на Христос. Шпенер е призван да пастирства в различни големи църкви, особено тези в Дрезден и Берлин. Но истинският център на пиетизма в Германия е Хале, където става администратор на университета. Шпенер повикал за професор един от своите ученици, Аугуст Херман Франке, и настоявал Библията да се преподава и изучава въз основа на екзегетични принципи. От този университет дошли първите лутерански мисионери през 1695 г.

Един от най-важните резултати на пиетизма е новото формиране на църква, известна като *Unitas Fratrum*, или Единство на братята, основано от кръщелника на Шпенер, граф Цинцендорф (1700–1760). Когато бил съвсем млад, Цинцендорф отдал сърцето си на Господ, както написал в дневника си, след като бил впечатлен от картина на Доменико Фети, изобразяваща Спасителя с трънен короняс. Картината носила следния надпис: „Ето какво направих за теб - какво направи ти за мен?“ В своите владения в Хернхут в Моравия той приветствал протестантски бежанци от преследване. Цинцендорф имал дарбата да събира мъже с различен произход и темперамент да живеят заедно в хармония в църква, която нарекъл „Единство“. От хуситите той заимствал епископата, от пиетистите - консервативно изповедание, от калвинистите - строга морална дисциплина, от църковната организация на презвитерианците и от лутераните - централното учение за оправдание чрез вяра. Той слял всички тези елементи в моравска форма на християнство, която е намерила израз в красивите моравски химни, утешили християни по целия свят. Цинцендорф беше забележително евангелистки и мисионерски настроен. Миряните членове трябва да работят усърдно в различни фази на домашните мисии, евангелизацията и дори чуждестранните мисии.

Пиетизмът имаше злощастна кланова тенденция и сред някои от членовете на „колегията на благочестието“ се появи форма на религиозна гордост. Понякога се препоръчваха изкуствени средства, за да се доведат хората до покаяние. Но въпреки тези недостатъци, пиетизмът беше достойно реформаторско движение в Лутеранската църква и упражни решително влияние върху ранните методисти.

Религиозно възраждане в Англия; Методистите. — След Славната революция от 1688–1689 г. моралните и религиозни условия в Англия са били плачевни. Подобно на Лутеранската църква, Англиканската църква е станала изцяло формална в своето богослужение и догматична в своето учение. Тя е била неспособна да повдигне визията на хората или да служи на техните духовни нужди. Спешно е било необходимо пробуждане. Това пробуждане започва през 1729 г., когато няколко студенти в Оксфордския университет сформират религиозен кръг. Те са наричани „методисти“ и понякога „светият клуб“, защото следват методичен модел на живот, включващ редовни периоди на пост, седмично причастие и молитва в определено време.

Джон Уесли (1703–1791), водачът на методизма, е бил в контакт с моравските християни в ранна възраст. Като свещеник на Англиканската църква, той изпълнявал религиозните си задължения с голяма съвестност, разкривайки огромна работоспособност. През 1735 г. той отива като мисионер в Америка, за да покръсти индианците. При пристигането си в Джорджия е посрещнат от моравец, който директно го пита дали познава Исус Христос. Въпреки този неочакван прием, който първоначално го е разстроил, Уесли проповядва пред голяма аудитория в Америка. Но той болезнено осъзнава факта, че самият той все още не е обърнат във вярата християнин.

Обратно в Лондон през 1738 г., той преживява своето, оттогава известно, трогателно религиозно преживяване. Когато на моравско събрание чува един брат-мирянин да чете предговора на Мартин Лутер към Посланието до римляните, той чувства сърцето си „странно затоплено“ – събитие, често наричано обръщането на Уесли във вярата. Това евангелско обръщане, описано в собствения му дневник, се случва на 24 май 1738 г. Когато Англиканската църква отказва амвона си на Уесли и неговите главни сътрудници, особено Джордж Уайтфийлд, методистите започват да проповядват на открити места. След 1739 г. те се занимават с популярна евангелизация. Те организират онези, които сега ги следват в голям брой, в религиозна общност, разделена на енории или конгрегации (подразделени на „класове“), начело с консервативни пастори, които са били задължени да се „местят“ на всеки три години.

Уесли проявява изключителен талант като организатор и промоутър. Богословски той е арминианец и следователно се противопоставя на детерминистичния предестинаризм. Любимите му теми са християнското съвършенство и святост. Методизмът променя значително студения религиозен климат на Англия и внася нов живот и действие в Англиканската църква. Той води и до други развития, като например основаването на Лондонското мисионерско дружество през 1795 г., Църковното мисионерско дружество през 1799 г., Дружеството на религиозните трактати през 1799 г. и Британското и чуждестранно библиейско дружество през 1804 г. Методизмът има и политическо и икономическо влияние. Премахването на робството на негрите в британските колонии от Парламента през 1833 г. е дело главно на Уилям Уилбърфорс, който е силно повлиян от методистите. Всъщност би било трудно да се измери пълният ефект от проповедите на Джон Уесли.

VIII. Най-важните моменти от последните два века

Рационализъм и деизъм. – Западна Европа не само е разкъсвана от съперничество между протестанти и католици, но и сред протестантите е имало безкрайни богословски дискусии, понякога в рамките на една и съща деноминация. Лутераните се опитват да дефинират окончателно своите възгледи във Формулата на съгласието (1580 г.). Калвинистите постигат някакво съгласие в учението на Дортския синод през 1618 г., както и чрез Хелветическия консенсус от 1675 г. Религиозните войни, които измъчват всички европейски страни, карат много хора да се обърнат срещу религията като цяло и рационалистичната, антихристиянска реакция е естественият резултат. Много английски деисти – които си представят Бог като отдалечено същество, толкова заето с други дела, че има малко или никакво време за този свят и неговите проблеми – заемат категорична позиция срещу църковния конверсатизъм на Англиканската църква, както и срещу догматизма на пуританите. Тяхната заявена цел е да се върнат към религията на природата и да отхвърлят откровената религия, т.е. религията на Библията. Френският философ Рене Декарт (1596–1650) се съмнява в знанието като цяло, с изключение на морала и религията. Базирайки философията си на самореалността, той казва, че съмнението е реално; съмнението е мислене. Той го изразява с добре познатата формула *cogito ergo sum* – „Мисля, следователно съществувам“. Съществува все по-нарастваща тенденция към разума, докато разумът най-накрая е обожествен и почитан за кратък период по време на Френската революция.

Тези, които не отхвърлиха напълно християнството, се опитаха да го приведат в съответствие с разум. Джон Лок (1632–1704) отхвърля всичко, което противоречи на разума, като недопустимо. В труда си, озаглавен „Разумността на християнството“ (1695), макар че твърди, че Библията съдържа истини, които човешкият разум не би могъл да открие и които са удостоверени с чудеса, Лок твърди, че нищо в централните послания на Писанията не противоречи на разума и че чудесата не са неразумни. Като подчертава етиката на Исус и съзвучието между християнството и разума, Лок се надява да заобиколи теологичните аргументи. Той е пламенен защитник на религиозната толерантност.

Някои учени останаха лоялни към ученията на богооткровената религия, както са изложени в Писанието. Един забележителен пример е Исак Нютон (1642–1727), гений в областта на математиката и физиката и автор на теорията за всемирната гравитация. Нютон твърди, че идеите за време и пространство не са абсолютни, концепция, която е преразгледана от Алберт Айнщайн, който в своите изследвания върху относителността твърди, че човешките представи за времето и пространството са относителни спрямо наблюдателя. Айнщайн говори за Нютон не само като за гениален изобретател по отношение на специфични методи и математически и физически демонстрации, но и като за майстор на известния тогава емпиричен материал. Нютон е бил всеотдаен и предан изследовател на библейските пророчества; той е проследил изпълнението на библейските пророчества през цялата история. Неговите „Наблюдения върху пророчествата на Даниил и Апокалипсиса на Свети Йоан“ от 1733 г., публикувани посмъртно, са резултат от многогодишно обучение.

Точно противоположни на идеите на Нютон бяха тези на Хенри Сейнт Джон Болингброк (1678–1751). Презирайки всички култове, които са продукт на ентузиазъм, измама и суеверие, той въпреки това признава на християнството правото да разпределя истината. Защитник на свободата на мисълта, той подкрепя установената църква в интерес на държавата и на обществения морал. Още по-голямо е влиянието на Дейвид Хюм (1711–1776), чиято деистична критика еманципира научния метод от концепцията за божество, постигнато чрез разума. Хюм насочва критиката си срещу оправданието на религията чрез средства, различни от рационалните. Той допуска възможността за чудотворни събития, но твърди, че съществува възможност за грешка от страна на наблюдателя или историка.

Сред онези, които отхвърляха християнския път на спасение, е виден Едуард Гибън (1737–1794), чиято „История на упадъка и падението на Римската империя“ се опитва да даде достойно и прагматично описание на възхода на християнството. През 19 век основните принципи на деизма са подложени на влиянието на скептицизма, песимизма и пантеизма, но концепциите за така наречената естествена религия до голяма степен запазват стария си характер.

Деизмът имаше много аспекти. Като цяло деистите вярваха в Бог, който е създал оригинала клетка на живота. Те смятали, че Богът на вселената, великият Строител и „часовникар“, е създал универсални закони, които са в съответствие с разума. Всички практики и вярвания, които не могат да бъдат разбрани или одобрени от разума, трябва да бъдат отхвърлени като суеверие; те се използват от духовенството за печалба. Деистите отхвърлят вярата, че Бог някога е разкривал волята си на хората; крайните деисти твърдят, че Бог твори, но не поддържа връзка със Своите създания. Следователно те отхвърлят църквата, Писанията и вярата в Христос като въплътен Бог. Те учат, че човек може да намери свой собствен път към щастието и подобряването на интелектуалната си съдба без помощта на религията.

Настояването върху разума през 18-ти век се отнася не само до философията и религията, но и към политиката. Когато „просветени деспоти“ като Фридрих II и Йосиф II управлявали

В името на разума те издавали закони в интерес на своите поданици. Например, робството трябвало да бъде премахнато, защото премахването му било разумно. Съществувало общо желание за просветление на хората и популяризиране на научните знания. Това просветено управление било насърчавано, особено във Франция, от деистите, много от които били сред енциклопедистите. Най-красноречивият от френските деисти бил Волтер (1694–1778), умен и смел критик, който влязъл в блестяща полемика срещу нетолерантността в църквата и държавата, както и срещу твърденията за трансцендентна църква. Волтер бил силно повлиян от Нютон, но идеите му за толерантността идвали най-вече от Лок и Шафтсбъри. Той имал възгледи, не различни от тези на самозваните философи, енциклопедистите, които твърждали, че Бог наистина съществува и че е създал света, но че всички религиозни институции са измама. Изказванията на Волтер били ясни и изключително остроумни, но самият Волтер не бил нито задълбочен, нито методичен, а работата му може да се нарече „хаос от ясни идеи“. Той беше отявляван враг на християнското учение; обобщаваше възгледите си, като заявяваше, че „догмата води до фанатизъм и раздори; но моралът [етиката] води до хармония“. Най-големият му принос беше смелата и красноречива защита на свободата на мнение и свободата на изразяване. Той открито заставаше зад онези, които бяха несправедливо преследвани заради идеите си. Рисуваше богатството и репутацията си, за да реабилитира семействата на протестанти като Жан Калас и политици като френския губернатор на Индия Лоли-Толендал, който беше несправедливо обвинен в лошо управление. Волтер беше неверник, защото отхвърли християнския път на спасение, но не беше атеист. Последните му думи бяха: „Умирам, обожавайки Бога, обичайки приятелите си, не мразейки враговете си и отвращавайки се от суеверията“ (С. Г. Талентайр, Волтер в писмата си, стр. 222).

Неговият съвременник, Ж. Ж. Русо от Женева, виждал индивидуалната съвест като център на религията. Той смятал, че човекът е добър по природа, но че се покварява, като общува с други хора. Русо (1712–1778) продължил да доказва, че човекът трябва да бъде образован на съвсем различна основа от досега (Емил), че трябва да промени представата си за света и справедливостта като цяло (Есе за неравенството) и че държавата трябва да бъде реорганизирана, основана на взаимни споразумения между различните социални класи (Обществен договор). Неговите идеи пряко вдъхновяват социализма от 19-ти век. Основният елемент на религията той смятал за чувството или сантименталността. За Русо чувството е основа на метафизична система и това е резултат от опита под влиянието на философията, но изкупено от формализма чрез постоянно позоваване на сантименталността и емоцията като основен източник на религията. Русо намирал същността на религията не в култивирания интелект, а в наивното и безкористно разбиране на некултурния. При Русо естествената религия има ново значение: „Природата“, която той вече не разглежда като универсалност в космическия ред, е примитивна простота и искреност в контраст с изкуствеността.

Рационализмът и деизмът се опитват да премахнат от религията самата ѝ същност; деизмът не е отговор на въпроса как човек може да постигне спасение и да получи изкупление и помирение; той е просто философия, която се опитва да обясни света. Един от учениците на рационализма е немският философ Имануел Кант (1724–1804), който посочва границите на човешкия интелект, използвайки принципа на етиката. Той твърди, че Бог и реалността на живата душа са постулатите на практическия разум. Приносът на Кант от религиозна и практическа гледна точка се състои в неговото настояване за дълга и неизменния факт на Божия морален закон.

Френската революция и християнството. — Докато Средновековието е благоприятствало засилването на папската власт, влиянието на рационализма и нарастването на знанието през 18 век спомагат за развитието на гражданската и политическата власт. Особено във Франция секуларизмът намира лесна почва. Галиканската (френска) църква се опитва да постави национален печат върху католицизма. С Болонския конкордат от 1516 г. кралете имат правото да назначават епископите. Държавната власт се увеличава още повече от Реформацията. Във Франция през 17 век папата има само ограничена юрисдикция и е строго ограничен до религиозни въпроси; на него му е отказана всякаква намеса в светските дела. През 18 век гражданските общности вече не се считат за зависими от църквата и държавата придобива все по-голямо господство във Франция.

Държавата се е смятала за средство за постигане на свобода и щастие. Тази идея е била провеждана в различни западни страни и дори в колонии. Той е основен в Американската декларация за независимост, където „животът, свободата и стремението към щастие“ са посочени като основни неотменими права на човека.

Френската революция е друг продукт на същата концепция. Съществува стремението да се изгради свят, основан на принципите на свобода, равенство и братство, и най-накрая да се осъществи ред на нещата, който да зачита „правата на човека“. Умовете на хората са готови за промяна и феодалното общество във Франция е приключило. Нови идеи красноречиво създават климат за Революцията, която започва през 1789 г., когато представителите на трите слоя на френското общество се срещат във Версай. Те нямат намерение да свалят правителството на Луи XVI. Има обаче оплаквания относно злоупотреби в данъчното облагане, представителството и общата несправедливост спрямо по-голямата част от населението, третото съсловие. Изготвена е сложна конституция, която ограничава абсолютната власт на монархията, като един от разделите ѝ е Гражданската конституция на духовенството, чрез която Националното събрание признава върховенството на държавата, а църквата е подчинена на държавата.

През 1792 г., когато Франция обявява война на Австрия, революцията ускорява темпото си и става по-агресивен и насилствено революционен, като елиминира някогашните „врагове“ на народа, аристократите, и политическите и социални институции, чрез които те налагаха волята си. Конституцията беше отменена през юни 1792 г., а през август първото сериозно народно въстание доведе до лишаването от свобода на краля и до неговия процес и екзекуция пет месеца по-късно. През 1793 г. антихристиянска вълна заля страната и беше обявена война на религията. Разумът беше обожествен и много църкви станаха така наречените храмове на Разума. В продължение на няколко седмици най-яроистните атеисти държаха абсолютна власт, но след кратко време Култът към Разума беше заменен от Култа към Върховното Същество. Когато Наполеон става първи консул, той сключва конкордат с църквата през 1801 г., предоставяйки на папството много от предишните му привилегии.

Католическата църква през 18 век; Янсенистите. — Йезуитите се отличиха в изкуството да се превръщат така наречените смъртни грехове в простителни грехове чрез разтягане на умствените резерви и чрез използване на двусмислена езикова конструкция (амфибол). Те стигнаха дотам, че да заявят, че човек може да действа против собствената си съвест, стига да е налично „вероятно мнение“. Учителят на вероятностния подход е йезуитът Ескобар. Дори папството осъжда идеите му и затова той официално се отказва от ученията му за вероятностния подход през 1687 г., но продължава да ги преподава в друга форма. Най-сериозните врагове на йезуитите са янсенистите, които се връщат към августинската концепция за спасение единствено по благодат. Основателят на янсенизма е холандският професор в Лувен, Корнелиус Янсен.

(1585–1638). Той отблизо следвал ученията на Августин, чиито произведения бил чел тридесет пъти. Янсен бил особено привлечен от учението на Августин за благодатта, както то се е развило в борбата му срещу пелагианите. В

своето произведение „Августин“ Янсен учил, че Божията благодат е единственото средство за спасение. Той подкрепял доктрината за двойното предопределение (хората са предопределени или за спасение, или за проклятие). Йезуитите, от друга страна, настоявали за доктрината, че човекът по свободна воля сътрудничи в собственото си спасение и осъществява собственото си изкупление до голяма степен. Център на янсенизма във Франция е абатството Порт Роял близо до Париж, където редица забележителни личности като Никол, Арно, Дю Вержие, приора на Сен Сиран и особено блестящият физик и математик Блез Паскал (1623–1662) са живели според идеите на Янсен.

Паскал се заема да заклеми и разобличи погрешните разсъждения на йезуитската казуистика. В своите „Провинциални писма“ (първото от които се появява през 1656 г.), публикувани в шестдесет издания, Паскал умело противопоставя системата на йезуитите с брилянтните си и донякъде иронични инвективи. Паскал също така се заема да напише учен, който да апологизира християнството, но смъртта го застига, докато е сравнително млад. Неговите бележки и наброски към трудовете му са публикувани като „Pensées“ („Мисли“) и въпреки това остават една от красивите и майсторски апологии на християнството.

Що се отнася до йезуитите, тяхната дейност се разширила в много области на дейност, предполагайки макиавелистки методи дори в публичните финанси, търговията и политиката. Резултатът бил дълбоко негодувание и йезуитите скоро почувствали съпротивата на няколко правителства. Ордена им бил прогонен от Португалия през 1759 г., от Франция през 1764 г. и от Неапол през 1767 г. През 1773 г. папа Климент XIV преустановява ордена, но неговият наследник побърза да го възстанови.

Католическата църква през 19 век. — Католическата църква също е била засегната. от либерализма, чрез усилията на Робер дьо Ламене, но през 1850 г. тази тенденция към либерализъм е потушена от това, което е известно като ултрамонтанизъм. Последният е търсил „отвъд планините“ – тоест към папата в Рим – авторитет и насоки по въпросите на вярата и философията. Пий IX (1846–1878) напълно премахва от католицизма всяка следа от умереност. През 1854 г. е провъзгласена догмата за непорочното зачатие на Мария. „Силабусът на грешките“ (1864) обвинява съвременната държава, че е средство за разпространение на безразличие и безрелигиозност. Той осъжда свободата на съвестта и осъжда библейските общества като „вредители“. През 1870 г. доктрината за папската непогрешимост е провъзгласена от Ватиканския събор и е придадена със задна дата. „Непогрешимост“ означава, че папско решение, произнесено ex cathedra – с цел да се инструктира църквата какво да вярва и да прави – става авторитетно за църквата. Така въпросът за върховната власт на църквата над съвестта, останал нерешен в Трент, бил официално реализиран. Обнародването на тази догма предизвикало разкол в църквата. Имало мъже като Гатри, Дюпанлуп и Маре, които предпочитали да направят църковните събори върховен авторитет в църквата. Тези „старокатолици“ отказали да подкрепят декрета за папската непогрешимост и поели по свой собствен път. Но на практика йезуитите и редемптористите (основани от А. Лигуори през 1732 г.) успели да направят победата за църквата пълна.

В Германия събитията поеха различен обрат. През 1873 г. Бисмарк нареди католиците и Протестантските култове да бъдат поставени под държавен контрол. Свещениците трябвало да бъдат обучавани и назначавани от държавата. Ултрамонтанистките католици, разбира се, се съпротивлявали на тази политика.

успешно в монументална борба, известна като Kulturkampf („културна борба“). Всъщност, през 1880 г. те принуждават Бисмарк, известен като „канцлер на желязо и кръв“, да се съгласи с исканията им и да се въздържа от по-нататъшни атаки срещу Католическата църква.

Нуждаейки се от гласовете на католиците, той сключил споразумение с папа Лъв XIII. Подобна ситуация съществувала и във Франция, където се зараждало все по-силно антиклерикално движение, водено от Леон Гамбета. Неговият лозунг бил: „Клерикализъмът – това е врагът“.

Положени са големи усилия за освобождаване на страната от господството на свещениците, на които вече не е позволено да преподават в държавните училища. Но клерикално-антиклерикалният въпрос продължава да съществува, както се вижда от сензационния случай на Драйфус през 1898 г. Накрая, през 1905 г. във Франция е прието разделянето на църквата от държавата. Републиката гарантира свободата на вероизповедание и отказва да признае или субсидира каквато и да е религиозна изповедание. Църковните имоти продължавали да принадлежат на държавата, която ги предоставяла свободно на разположение на надлежно учредените църкви, които се молили в тях. Папата очевидно се противопоставял на този закон за разделяне и освен това изразил загриженост не само относно свободата на религията, но и относно нарастването на модернизма в религиозните среди, както е изразено в енцикликата на Пий X „*Pascendi Dominici Gregis*“ от 1907 г.

Англиканската църква през 19 век. — Методистите са възродили известна степен на евангелски дух в Англиканската църква. Тази тенденция се е развила в така наречената Ниска църква, която е била преобладаваща през първата половина на 19 век. Така нареченото крило на Висшата църква в Англиканската църква подчертава предполагаемия апостолски и божествен произход на тази църква и отдава голямо значение на формата и ритуала, докато Ниската църква счита църквата за институция, чиито произход е предимно човешки, и омаловажава формата и ритуала. Евангелският елемент в Ниската църква, особено под ръководството на лорд Шафтсбъри, е бил главно отговорен за потушаването на някои социални злоупотреби и създаването на много институции, посветени на благосъстоянието и на мисионерските усилия в страната и чужбина. Ниската църква не се е занимавала предимно с богословски въпроси или с формите на поклонение. Доста прозаичният догматизъм на Ниската църква е спомогнал за провокирането на мистична и ритуална реакция, наречена пюзиизъм, на името на нейния лидер Едуард Бувери Пюзи (1800–1882), професор по иврит в Оксфорд.

В началото на 1833 г. Пюзи и неговите приятели Джон Хенри Нюман (1801–1890) и Джон Кебъл (1792–1866) публикуват поредица от „Трактати за времето“. В тези трактати различните оксфордски богослови се връщат към тайнствата като единствения канал, чрез който божествената благодат може да бъде предадена на грешника, и то само когато е правилно отслужена от надлежно ръкоположен свещеник. Убеждението на тези мъже е, че истинската църква на 19-ти век трябва да се върне към църквата на 4-ти век и че Англиканската църква има своите корени в църквата на апостолските отци. Само църквата може да предаде спасение и да проповядва истинското значение на Писанията. През 1845 г. Нюман е обърнат в римокатолицизма.

Мъжете от движението на Пюси бяха забележително интелигентни и ревностни и успяха да достигнат до определени мъже и жени, с които методизмът не беше успял да се свърже. Противопоставяше се на тези англо-католици така нареченото крило на Англиканската църква „Широка църква“ (латитудинарианско). Неговите членове бяха твърди рационалисти, противопоставящи се на ритуалния формализъм на Пюсистите и на буквалистичния догматизъм на партията на Ниската църква.

Съвременна теология. — Фридрих Шлайермахер (1768–1834), понякога наричан „бащата на съвременната теология“, е учил, че християнството е преди всичко начин на живот и че благочестието е най-добрият източник на християнско учение. Александър Вине е оказал подобно влияние върху френската теология. Подобно на Паскал, Вине е наричал съвестта същността на

Християнство. Теологичният радикализъм – школата в Тюбинген – води до по-строг исторически метод в изучаването на Библията и нейния контекст. Фердинанд Кристиан Баур (1792–1860) се стреми да датира писанията на Новия завет. Давид Фридрих Щраус (1808–1874) в първия си „Живот на Исус“ (1835) представя историята на евангелието като мит, създаден от въображението на ранните християни и обусловен от месиански пророчества и надежди. Във Франция Ернест Ренан (1823–1892) описва могъщата личност на Христос, но Ренан вижда в Исус визионер, който е творение и жертва на Своето време („Животът на Исус“, 1862). Голям брой други „животици на Исус“, следващи така наречения исторически или рационалистичен метод, са публикувани през 19 век. По-висшите критици считат Библията за неразлична от никоя друга книга и, отричайки основния факт на божественото откровение, анализират Писанията, както биха анализирали обикновен текст.

Либерализмът от деветнадесети век е бунт срещу деспотизма на държавата. Това е епоха, в която възникват множество свободни църкви. През 1900 г. Свободната църква и Обединената презвитерианска църква, която е независима от държавата, се сливат и образуват Обединената свободна църква на Шотландия, обхващаща около хиляда и петстотин енории. Накрая, през 1929 г., официалната държавна Църква на Шотландия и Обединената свободна църква се обединяват в една, когато е установено, че църквата ще бъде автономна и няма да бъде обект на държавна намеса.

Опити за обединяване на протестантството. – Докато католицизмът централизира ученията си в Трентския събор и укрепването на папската власт чрез прокламацията за папска непогрешимост през 1870 г., протестантите са преследвани от мечтата за федерация на всички църкви. Все повече расте убеждението, че деноминационните различия не бива да пречат на големите деноминации и така наречените исторически църкви да обединят ресурсите си и да осъществяват обща програма за дейност у дома и в чужбина.

От самото си създаване християнската църква е разделена поради ерес и идолопоклонство отвътре и противопоставяне отвън. Двата най-големи удара върху единството на християнския свят дойдоха през 11 век, когато Изтокът и Западът бяха разделени, и през 16 век, когато Реформацията разби Западната католическа църква. Днес разделенията в протестантството са толкова големи, че лидерите на икуменизма – движението за църковно обединение – не мислят да се опитват да обединят всички деноминации. Тяхната основна цел е да се ограничат до единството на „църквите“, а не на „църквата“. Те биха разделили християнския свят на редица големи църковни „семејства“, като източноправославни, римокатолически, англикански, лутерански, калвинистки, методистки и независими.

Опитът за обединяване на протестантите започва в Шотландия със създаването през 1846 г. на Евангелския алианс, когато 200 духовници, принадлежащи към 217 различни деноминации, всички твърдящи, че принадлежат към ортодоксалния протестантизъм, приемат предизвикателството да се обединят. Друго подобно усилие е Християнският алианс на младите мъже със седалище в Женева. През 1895 г. Световният християнски съюз „Индевор“ сформира федерация от християнски млади хора. Много важна е Световната студентска християнска федерация, основана през 1895 г. от Джон Р. Мот.

Екуменическото движение от 20-ти век започва през 1910 г. с първата си среща в Единбург. Джон Р. Мот е председател и организатор на тази Световна мисионерска конференция. По това време се обсъжда неотложността на обединените усилия на християните, особено

по отношение на мисиите. Планирана е и конференция „Вяра и ред“, но е отменена, когато Първата световна война прави невъзможно събирането на делегатите. През 1920 г. Ламбетската конференция, водена от англиканите, отправя призив за християнско единство. През 1925 г. се среща Всемирният християнски съвет за живот и работа, под ръководството на даровития шведски лутерански епископ Натан Съодерблом. През 1927 г. в Лозана се провежда Световната конференция за вяра и ред. През 1937 г. се провеждат две срещи - конференция в Оксфорд на тема „Живот и работа“ (с акцент върху практическото християнство) и конференция в Единбург на тема „Вяра и ред“, водена от французина, пастор Марк Бьогнер. На подобна конференция в Утрехт през 1938 г. водещите духовници са архиепископ Уилям Темпъл и Джон Р. Мот.

През 1948 г. в Амстердам се провежда важна екуменическа среща под мотото „Човешкото безредие и Божият замисъл“. Присъстват четиристотин и петдесет делегати и именно там официално е създаден Световният съвет на църквите. Много религиозни организации, като унитаристи, лутерани (Мисури Синод), християнски учени, мормони, южни баптисти, адвентисти от седмия ден и, разбира се, римокатолици, не се присъединяват. Въпреки че е възможно екуменизмът да обедини църквите, поне външно, съществуват фундаментални вътрешни пречки, които изглеждат почти непреодолими.

След Общото събрание на Световния съвет на църквите през 1961 г. в Ню Делхи, когато мнозинството от членовете на православните църкви се озоваха в рамките на Световния съвет, има по-голяма загриженост за това как Римокатолическата църква, която наброява 700 милиона души, ще се присъедини към Световния съвет на църквите в бъдеще.

Библиография

°Върху времето преди Реформацията

КОУЛТЪН, Г. Г. Пет века религия. **Том 4**. Последните дни на средновековния монахизъм. Cambridge University Press: 1950.

От изтъкнат специалист и въз основа на обширно използване на източници.

ЛЕА, ХЕНРИ ЧАРЛЗ. История на инквизицията в Испания. 4 **тома**. Ню Йорк: The Macmillan Company, 1906–1907. Стандартно произведение.

ЛЕХЛЕР, ГОТАРД ВИКТОР. Джон Уиклиф и неговите английски предшественици. Превод от П. Лоримър. 2 **тома**.

Лондон: The Religious Tract Society, 1884. Все още най-изчерпателната биография за Уиклиф.

ПАСТОРИ, ЛУДВИГ. История на папите от края на Средновековието. Преведено от немски от различни учени. 36 **тома**. Сейнт Луис: 1902–1950. Това е стандартно произведение на католически учен, използвал архивите на Ватикана.

СПИНКА, МАТЕЙ. Ян Хус и чешката реформа. Чикаго: University of Chicago Press, 1941. Отлично изследване, подчертаващо някои от начините, по които Хус се е различавал от Уиклиф, и как Хус е желал реформация на църквата.

°За Реформацията

БЕЙНТЪН, РОЛАНД Х. Реформацията на 16-ти век. Бостън: Beacon Press, 1952. Това е популярно кратко резюме от изтъкнат специалист по Лутер.

ФЛИК, АЛЕКСАНДЪР КЛАРЪНС. Упадък на средновековната църква. 2 **тома**. Ню Йорк: Алфред А. Кноф, 1930.

ГОЛДШМИДТ, ЕП Печатната книга на Ренесанса. Торонто: The Macmillan Company, 1950.

ГРИМ, ХАРОЛД ДЖОН. Ерата на Реформацията. Ню Йорк: The Macmillan Company, 1954. Общ преглед от 1500 до 1650 г. Отлично и сбито.

ХУЙЗИНГА, ЙОХАН. Залезът на Средновековието. Лондон: E. Arnold & Co., 1924.

ХАЙМА, АЛБЪРТ. От Ренесанса до Реформацията. Гранд Рапидс, Мичиган: Wm. B. Eerdmans Publishing Co. 1951 г.

_____. Християнският Ренесанс. Гранд Рапидс: Реформираната преса, 1924.

ЙОХАНСЕН, ЙОХАНЕС. История на немския народ в края на Средновековието. 17 **тома**. Сейнт Луис: Б.

Хердер, 1896–1925. От католическа гледна точка.

КИД, Б. Дж. Документи, илюстриращи Континенталната Реформация. Оксфорд: The Clarendon Press, 1911. А полезна колекция от текстове, много от които се занимават с лутеранството.

ЛИА, ХЕНРИ ЧАРЛЗ. История на ушната изповед и индулгенциите. 3 тома. Филадельфия: Лий Бръдърс и Ко, 1896 г.

РАНДАЛ, ДЖОН ХЪРМАН-МЛАДШИ. Създаването на съвременния ум. Бостън: Houghton Mifflin Co., 1926.

СМИТ, ЗАПАЗЕНО. Епохата на Реформацията. Ню Йорк: H. Holt & Co., 1920. Отличен обзор на Опитите на католиците и протестантите за реформиране на църквата.

ТЕЙЛЪР, ХЕНРИ ОСБОРН. Средновековният ум. 2 тома. Ню Йорк: The Macmillan Company, 1930.

За Мартин Лутер

БЕЙНТЪН, РОЛАНД Х. Ето ме тук. Нашвил, Тенеси: Abingdon Cokesbury Press, 1950. Това е красива картина на Мартин Лутер, базирана на точни научни изследвания и задълбочено познаване на източниците и вторичните трудове, написана от стилист.

БЪОМЕР, Х. Пътят към Реформацията. Филадельфия: Muhlenberg Press, 1946. Добре написана защита на Лутер. Животът на Лутер е бил атакуван от римокатолически писатели, особено йезуитите Денифл и Гризар; и Бьомер се е опитал да защити Лутер като лидер и човек.

ГРИСАР, ХАРТМАН. Лутер. Превод от немски от Е. М. Ламонд. 6 тома. Сейнт Луис: Б. Хердер, 1913–1919. Критично изследване на протестантския реформатор от йезуит.

ЛАНДИЙН, УИЛЯМ М. Религиозната мисъл на Мартин Лутер. Маунтин Вю, Калифорния: Pacific Press, 1971. отлично проучване.

ШВИБЕРТ, ЪРНЕСТ ДЖОРДЖ. Лутер и неговото време; Реформацията от нова перспектива. Сейнт Луис: Издателство Конкордия, 1950. Изчерпателно изследване на американски лутеранин, особено интересно за образователния фон на Лутер и изследване на германските университети от онова време.

Съчинения на Мартин Лутер. Редактирано от Хенри Ейста Джейкъбс. Филадельфия: AJ Holman Co., 1915–1932. Едно издание на произведенията на Лутер на английски език.

„За Улрих Цвингли“

КЪОЛЕР, ВАЛТЕР. Хулдрих Цвингли. Щутгарт: К. Ф. Кьолер, 1952.

СИМПСОН, С. Животът на Улрих Цвингли, швейцарски патриот и реформатор. Ню Йорк: The Baker & Taylor Co., 1902. Тази работа е базирана на обширни изследвания.

ZWINGLI, U. „Sämtliche Werke“ в Corpus Reformation, серия 2d, **томове**. 88–100. Herausgegeben von Dr. Емил Егли ... и д-р Джордж Финслер. Берлин и Лайпциг: CA Schwetschke und Sohn и Лайпциг, М. Хайнрихс Нахфолгер, 1905–1944.

°За Джон Калвин

БЕЗА, ТЕОДОР. Животът на Джон Калвин. Превод от Х. Бевъридж. Филадельфия: Презвитериански съвет Християнско образование, 1909 г.

КАЛВИН, ДЖОН. Институтите на християнската религия. Преведено от латински. 7-мо американско издание. 2 тома. Филадельфия: Презвитериански съвет за християнско образование, 1936.

ЧОЙЗИ, ЮГИЙН. Калвин, Възпитател на съвестта. [Париж]: Editions de “La Cause,” **nd**

ВЕНДЕЛ, ФРАНСОА. Калвин: Произходът и развитието на неговата религиозна мисъл. Превод от Филипп Maïret. Ню Йорк: Hargre and Row, 1963. Отлично съвременен изследване на живота на Калвин, особено ценно по отношение на неговите богословски учения.

„За Игнатий Лойола и католическата Реформация“

БЪОМЕР, ХАЙНРИХ. Йезуитите. Филадельфия: The Castle Press, 1928. Една от най-добрите истории на йезуитите.

ДУДОН, ПОЛ. Свети Игнатий Лойола. Milwaukee: Bruce Publishing Company, 1949 г. Написано от йезуит и базирано на обширни изследвания.

АУТРАМ, ХЕНРИ. Духът на контрареформацията. Редактирано с послепис от Джон Боси. Нотр Дам, Индиана: University of Notre Dame Press, 1970. Счита се за класика.

СЕДЖУИК, ХЕНРИ ДУАЙТ. Игнатий от Лойола. Ню Йорк: The Macmillan Company, 1923. От не-Католик.

„За Реформацията на Британските острови“

БЮКАН, К. Оливър Кромвел. Бостън: Houghton Mifflin Company, 1934.

БЪРИДЖ, ЧАМПЛИН. Ранните английски дисиденти в светлината на последните изследвания. Кеймбридж: Университетското издателство, 1912. Много ценно, защото съдържа голям избор от оригинални документи.

Кларк, Хенри Уилям. История на английския неконформизъм от Уиклиф до края на 19 век. 2 тома. Лондон: Chapman and Hall, Ltd., 1911–1913.

ДЕЙВИС, ХОРТЪН. Английските свободни църкви. Лондон: Oxford University Press, 1963.

ДИКЕНС, АРТУР Г. Английската Реформация. Ню Йорк. Schocken Books, 1964.

ХЮЗ, ФИЛИП. Реформацията в Англия. 2 тома. Ню Йорк: The Macmillan Company, 1951.

ЪНДЪРУУД, АЛФРЕД КЛЕЪР. История на английските баптисти. Лондон: 1947.

УЕСТКОТ, БРУК ФОС. Общ преглед на историята на английската Библия. Ню Йорк: The Macmillan Company, 1927 г.

² Никол, Ф. Д. (1978). Коментар на Библията на адвентистите от седмия ден: Светата Библия с екзегетични и обяснителни коментари. Серия с коментарни справки (Фил. 1:1). Вашингтон, окръг Колумбия: Асоциация на издателствата „Ревю енд Хералд“.